

DE GEVLUCHTE EX-KONING MANUEL VAN PORTUGAL.

23 Oktober 1910.

Koning Manuel van Portugal — in het Portugeesch: Manoel — die dadelijk na 't uitbreken der republikeinsche revolutie in zijn land op den loop is gegaan, werd den 15den November 1889 als jongste zoon van wijlen koning Carlos I en koningin Marie Amélie, dochter van Filips hertog van Orleans, geboren en volgde zijn vader op, toen deze met zijn oudsten broeder prins Luiz Philip den 1sten Februari 1908 vermoord was.

Een Koning op den loop.

Het Portugeesche regeeringshuis behoort tot het huis van Braganza, dat dagteekent uit het einde van de veertiende eeuw. Affonso, een buitenechtelijke zoon van koning Johan I, werd toen door zijn vader tot graaf van Barcellos, heer van Guimaraes, en later (1442) door koning Affonso V tot hertog van Braganza verheven. Toen de oude lijn der Portugeesche koningen, uit het huis Avis, uitstierf ten gevolge van het overlijden van koning Sebastian en diens opvolger kardinaal Henrique, werd Filips II van Spanje koning van Portugal, krachtens zijn afstamming van een Portugeesche prinses. Nadat het land 60 jaren lang door een unie met Spanje verbonden was geweest, kwam het Portugeesche volk in opstand en riep Dom João, den toenmaligen hertog van Braganza, als naasten erfgenaam van den troon, tot koning uit. De Hertog nam daarop den naam van João IV aan. Portugeesche geschiedschrijvers gaven hem den bijnaam van den Hersteller. Van dezen João stamden de latere koningen van Portugal af. Koningin Maria II bracht door haar huwelijk met een prins van Koburg-Gotha, Fernando, hertog van Saksen, het huis van Braganza met een Duitsch vorstenhuis in betrekking. Manuel II is de vierde soeverein uit de linie Braganza-Koburg.

Hij had een civiele lijst van 365,000 milreis. De geheele uitkeering aan de koninklijke famille bedroeg 501,000 milreis.

Hoe de Omwenteling in haar werk ging.

Een bizondere korrespondent in Portugal van de „Evening Standard" heeft allerlei bizonderheden over de omwenteling meegedeeld. We laten van zijn relaas hier nog iets volgen.

Evenals in Turkijë, zoo vertelt hij, waren het de jonge menschen uit het leger, die zich aansloten bij de beweging voor den opstand, en het is verwonderlijk hoe klein eigenlijk hun aantal was. Slechts zeventig officieren van leger en vloot hebben een werkzaam aandeel genomen aan de voorbereiding van de Omwenteling. En uit het leger waren er slechts twee hoofdofficieren bij betrokken: een generaal en een kolonel; de overigen waren kapiteins en subalterne officieren en leerlingen van de militaire school. Maar deze samenzweerders maakten door ijver goed wat ze aan aantal tekort kwamen. Vooral de studenten deden uitstekenden dienst. „Ik trof het, schrijft de korrespondent der „Evening Standard," dat ik er verscheidene ontmoet heb; het zijn geestdriftigen, idealisten, droomers, maar het zijn ook vurige vaderlanders en ze zijn volkomen te goeder trouw. En aan eerlijke mannen heeft Portugal wel in de eerste plaats behoefte. De taak, die aan de jonge officieren en aan de studenten was opgelegd, was om in alle takken van het leger propaganda voor de Republiek te maken — een moeilijk en gevaarlijk werk, maar op bewonderenswaardige wijze volbracht, zooals gebleken is. En toch leek het bij het uitbreken van de Omwenteling herhaaldelijk, alsof het leger trouw zou blijven aan den vorst".

Toen het teeken tot den opstand over de Taag dreunde, trok er slechts één regiment artillerie tegen de monarchie op en nauwelijks een half bataljon infanterie. In het geheel nog geen 500 man! Het 16de infanterie is het eerst in verzet gekomen. Het is het regiment, waarvan koning Alfons van Spanje eere-kolonel is! De bevelvoerende officier van het 16de was een dapper man. Hij had zich, toen het opstandige regiment zich opmaakte naar de stad, aan den ingang van het kazerne-plein geplaatst. „Slechts over mijn lijk, sprak hij, zullen jelui tegen je Koning optrekken." „Dan maar over je lijk," was het antwoord der opstandelingen. Twee revolverschoten klonken en niemand stond den muiters langer in den weg. De revolutionaire strijdmacht werd hoofdzakelijk gevormd door de matrozen van de vloot, die al uiterst toegankelijk gebleken zijn

voor de revolutionaire denkbeelden; als één man hebben zij zich bij den opstand aangesloten. Van één van de drie op de Taag liggende oorlogsschepen, nl. van het vlaggeschip Dom Carlos, bleven de officieren trouw aan den koning. Maar ze werden door de bemanning van de kruisers Adamastor en St. Raphael gevangen genomen. De marine-kazerne bij Lissabon leverde nog 500 man, die een Omwenteling welgezind waren. Hun chef, die koningsgezind was, werd neergeschoten.

Toen de morgen van den 4den Oktober daagde, bestond de strijdmacht der opstandeling uit zoowat 3500 man, nl. 1000 matrozen, 250 man artillerie met 12 kanonnen, 250 man infanterie (het halve 16de) en 2000 gewapende burgers! De man, die dit gemengde legertje aanvoerde en tot de overwinning leidde, was geen land-officier, maar een marine-man; zijn naam, Machado Santos, verdient in de Portugeesche geschiedenis bewaard te blijven. Hij wordt nu de held van de Omwenteling genoemd. De korrespondent der „Evening Standard" sprak hem op het hoog gelegen einde der Avenida Liberdade, waar de kanonnen dreigend de monden op de stad gericht hielden, en vernam eenige bizonderheden over de gevechten. Santos is een man van vijf-en dertig jaar, groot voor een Portugees, met een krachtig gelaat, dat een aard doet raden die barsch is en wreed zou kunnen zijn. Tegenover de strijdmacht der opstandelingen was een gedisciplineerd leger van ruiters en voetvolk en artillerie, in het geheel ongeveer 8000 man. Er waren twee regimenten artillerie (24 kanonnen), twee regimenten kavalerie, vijf of zes regimenten infanterie, de Lissabonsche politie en de regimenten van de garde, op verre na de beste soldaten in Portugal. De Republikeinen zeiden, dat hun aantal 1800 man was, waarvan 600 kavaleristen.

De man van de „Evening Standard" vertelde verder, dat van deze troepen alleen de garde dapper streed, maar dat de andere volstrekt geen ernstige pogingen deden om te winnen. Indien de koningsgezinde troepen inderdaad hadden willen strijden, dan hadden ze gemakkelijk genoeg voor hun artillerie een stelling kunnen vinden, van waaruit ze de revolutionairen eenvoudig van de straten hadden kunnen wegvagen. Maar het overgroote deel der koningsgezinde troepen dacht er geen oogenblik ernstig aan, werkelijk den strijd aan te binden. En de manschappen van de garde, die wilden vechten en inderdaad ook gevochten hebben, waren tengevolge van voorraad of buitengewoon slechte aanvoering zoo hopeloos versnipperd en zoo slecht geplaatst, dat hun moedige pogingen vergeefsch waren.

Deze opvatting van den korrespondent der „Evening Standard", wat de houding der z.g. trouw gebleven troepen betreft, komt geheel overeen met die van den korrespondent der „Kölnische Zeitung", die in een brief uit Lissabon o.m. dit zei: „Ik kan met een rustig geweten volhouden, dat de regeeringstroepen niet wilden overwinnen, want als men den soldaten niet het verwijt van lafheid wil maken, dan blijft er geen andere verklaring voor hun houding over."

Verdorven toestanden.

De kliek, die Portugal zoogenaamd regeerde, was door en door bedorven in alle opzichten, waarin een regeering bedorven kan zijn. Als een vermeldenswaarde bizonderheid werd b.v. van de jongste parlementaire verkiezingen geschreven, dat de regeering er officieel niet zoo bar bij had geknoeid als dat gebruik was.

Verkiezingen — we denken dan aan een vrije uitspraak van de kiezers, voor zoover zij niet vrijwillig zich in demagogische netten hebben laten verstrikken. In Portugal — zoo schreef „Het Volk" — heeft dat woord een geheel andere beteekenis. Vooreerst is er het aktieve kiesrecht vrijwel beperkt — het is een census-kiesrecht — met als zoom de kleine burgerij. Gegeven den ekonomischen toestand van het land, zijn de arbeiders vrijwel geheel van het aktieve kiesrecht buitengesloten Van het passieve zijn ze dat echter zoo absoluut mogelijk. Want is hun inkomen als regel niet groot genoeg om het aktieve kiesrecht te hebben, voor het passieve kiesrecht wordt een inkomen geeischt van 4-maal het bedrag, dat toegang tot de stembus verleent. Politieke onverschilligheid bij de massa is van een en ander het natuurlijke gevolg. Bij de thans in gang zijnde revolutie zal het eigenlijke volk dus evenmin als bij de poging tot een revolutie, die met den moord op koning Carlos en zijn zoon op Zaterdagavond 1 Februari 1908 inzette, een leidende rol spelen.

Thans als toen is er slechts sprake van een burgerlijke revolutie.

Waartoe de politiek aan de klasse die zich in Portugal haast uitsluitend er mee bemoeit juist om deze reden kan dienen, bleek herhaaldelijk en nog weer bij het financieele schandaal, dat onlangs publiek werd. Ook toen trachtte de censuur de mededeelingen er over te onderdrukken, maar een paar dagen naderhand werden ze op andere wijze dan door de verminkte telegrammen toch wereldkundig.

De hypotheekbank „Credito Pedrical" te Lissabon had den laatsten tijd geen al te besten naam. De laatste algemeene vergadering benoemde een deskundige om de boeken te kontroleeren, die reeds bij de eerste vluchtige inzage allerlei bedriegelijke handelingen konstateerde. Zoo waren sinds 15 jaren dividenden uitgekeerd, die nooit verdiend waren. Een goede twee en een half millioen aan totaal waardelooze obligaties was in den loop van de jaren uitgegeven. De boekhouder had een kleine twee en een halve ton zich vergist, toen hij zich zelf zijn salaris uitkeerde. Dat was er zoo voorloopig uitgekomen. In het bestuur der Bank zaten allerlei voorname politici. Direkteur van het zaakje was niemand

Teekening van Alb. Hahn, speciaal voor de Holl. Revue.

DE BOTERHAM.

De Moeder: „Zijt ge dan nooit verzadigd?"

minder dan de Portugeesche Minister-President, tevens Minister van.... rechtvaardigheid, Justitie zeggen we gewoonlijk met het vreemde woord, omdat het Hollandsche al te duidelijk herinnert aan een begrip, waarmee de daden van die bekleeders van die grootwaardigheid er op gespannen voet staan, de heer Luciano de Castro.

Of de thans revolutie-makende republikeinen (en klerikalen?) het anders en beter zullen doen, daar zal wel niemand een eed op durven zweren. Maar zeker is, dat zij in dergelijke gebeurtenissen aangrijpingspunten hebben voor hun anti-regeeringsgezinde propaganda en die dan ook benutten.

Ten slotte nog een herinnering aan den ernstigen binnenlandschen toestand in Portugal, die in den bovenvermelden moord op koning Carlos en zijn zoon kulmineerde.

In het laatst van 1907 werden al ernstiger teekenen waarneembaar, dat er wat woelde. Onmiddellijke aanleiding was de verkwistende leefwijze van den koning, die, hoewel zijn land al een kwart eeuw aan den rand van het bankroet staat, er maar op los leefde.... op kosten van de schatkist natuurlijk.

Wie daar aanmerkingen op maakte, werd vervolgd. Dat had natuurlijk averechtsche uitwerking. De agitatie werd scherper, waarop wederom scherper vervolgingsmaatregelen werden gehanteerd.

Eenerzijds kulmineerde toen de agitatie in den al luider wordenden eisch van afzetting van Carlos, anderzijds in de instelling van een autokratisch bewind, een diktatuur, uitgeoefend door den Minister João Franco.

Dit was een paardemiddel: er op of er onder. En het werd: er onder.

Tal van onderdrukkingsmaatregelen volgden elkaar op, de eene gewelddaad van den diktator rijde zich aan de andere. Het Parlement werd naar huis gezonden door Franco, om de handen meer vrij te hebben.

In het laatst van Januari 1908 bereikte de brutaliteit van den diktator zijn hoogtepunt. Onder voorgeven, de draden in handen te hebben gekregen van een revolutionnair komplot, deed hij tal van personen arresteeren.

Toen volgde des Zaterdags, 1 Februari, de aanslag op de koninklijke famille, in de volle straat. Carlos en zijn oudste zoon waren onmiddellijk een lijk. De koningin bleef ongedeerd. Manuel, de jongste zoon en tot voor kort nog koning van Portugal, werd ongevaarlijk gewond.

Aanvankelijk werd toen gedacht, dat achter den aanslag stond Don Miguel de Braganza, als officier destijds in Oostenrijkschen militairen dienst en pretendent naar den Portugeeschen troon.

Dat bleek later onjuist.

Ook bleek niet, dat de aanslag uitging van de Republikeinsche partijof door haar was voorbereid.

Gevolg van den aanslag was het einde der diktatuur. De vermoorde koning sleepte Franco mee in zijn val.

De achttien-jarige jongen, die door het betreurenswaardig voorval onder zoo uiterst moeilijke omstandigheden officieel de leiding der regeering kreeg, bleek aanvankelijk niet-onverstandige raadslieden te hebben.

Maar de kliek-politiek van zijn land stoorde zich niet aan de persoonlijk mogelijk zeer goede voornemens van den jongen man, en ging haar gang, op de wijze als met het Bankschandaal ook naar buiten bleek. Gegeven de politieke verhoudingen van het land, waarbij de arbeiders zoo goed als geheel van invloed zijn buitengesloten, zou het nog te bezien staan, of een wijziging van den regeeringsvorm in Portugal wel veel meer beteekenen zal, dan een verandering van firma-naam.

Italië wil ze niet hebben.

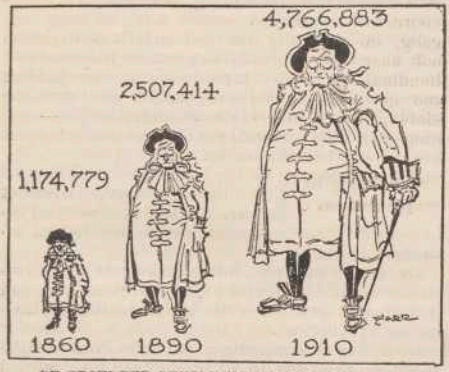
De Italiaansche regeering heeft dadelijk maatregelen genomen om te beletten, dat de geestelijke orden, die nu Portugal worden uitgetrapt, Italië niet zullen binnen- en overstroomen. Men zal wel niet kunnen verhinderen, dat de afzonderlijke leden der orden in Italië komen en er tijdelijk verblijf kiezen. Als ze de wetten van het land eerbiedigen en niets doen wat de openbare orde verstoort, zijn er geen maatregelen tegen hen te nemen. Anders wordt echter het geval indien de orden *als zoodanig* zich aldaar komen vestigen. De Italiaansche regeering is zeer verdraagzaam geweest jegens de ontbonden Italiaansche orden; want, terwijl ze, zooals plicht was, haar juridische herstelling heeft verhinderd, heeft ze hare feitelijke herstelling toegelaten, of liever gezegd, ze is onwetend omtrent haar bestaan willen blijven. Aldus zijn talrijke kloosters langzamerhand, doch vooral in de laatste jaren, hersteld als partikuliere vereenigingen en zij zijn opnieuw begonnen belangrijke goederen bijeen te brengen, welke in werkelijkheid tot hun gemeenschap behooren, doch juridisch op naam van meerdere personen staan. Op deze wijze wordt de wet op de orden in Italië wel uiterlijk geëerbiedigd, maar meer ook niet.

Dit is geschied voor de orden, welke in Italië zijn opgericht. Maar de methode, door dezen toegepast en door de regeering geduld, heeft buitenlandsche orden, die uit hun landen, en in het bizonder uit Frankrijk, verdreven waren, er toe gebracht om zich in Italie te vestigen. De regeering heeft bijna altoos de oogen daarvoor gesloten en vooral voor de reorganisatie, die de buitenlandsche orden in Italië volvoeren volgens het voorbeeld der Italiaansche orden.

Moet men thans ook de oogen sluiten voor den vermoedelijken intocht der Portugeesche orden?, zoo vroeg dezer dagen de N. R. C. En het blad antwoordde: het Ministerie, gepresideerd door Luzzatti, heeft gemeend van niet, meenende dat het niet aanging, dat de leden der orden in Italië zouden mogen herstellen wat voor het land, vanwaar ze kwamen, noodlottig was,

en dat met middelen die de wetten uitschakelen.

Ook het Vaticaan trouwens heeft er zelf belang bij zich te wachten voor de geestelijke orden uit Portugal. Het kan niet onkundig zijn van de openbare meening ten deze. Een nieuwe geestelijke invasie zou moeilijkheden voor het Vaticaan

DE GROEI DER BEVOLKING VAN NEW-YORK IN DE LAATSTE VIJFTIG JAAR.

(Het aantal inwoners van New-York is nu bijna even groot als dat van Londen).

scheppen en zou waarschijnlijk tot een grooten anti-klerikalen veldtocht kunnen leiden. Ook uit dit oogpunt kan de door de regeering aangekondigde strenge toepassing der wetten voor velen nuttig zijn.

Wat zijn die wetten? Een onderscheid moet noodzakelijk gemaakt worden. Er is een algemeene wetgeving voor de geestelijke korporaties en een bizondere voor de Jezuïeten. Deze laatste is fragmentarisch en gaat terug tot het verwarde en moeilijke oogenblik, waarin ze werd uitgevaardigd; vandaar dat ze verschillend is voor de verschillende provincies van Italië.

De fundamenteele wet is het besluit van 25 Augustus 1848, dus uit Piëmonte, en hierbij wordt niet alleen het wettelijk bestaan der Jezuïetenorde opgeheven, maar is zelfs verboden, dat de Jezuïeten als zoodanig in het Rijk blijven. Met andere woorden: een Jezuïet kan zeer wel het recht van verblijf op Italiaanschen grond hebben, evenals ieder ander burger, maar zoodra hij zich verbindt met twee of drie of hoevelen dan ook zijner geestelijke broeders, ontbindt en verdrijft de wet hen. Deze oorspronkelijke wet van 1848 werd tot andere provincies uitgebreid, waar deze langzamerhand tot het Italiaansche Rijk toetraden, dus de provincies Umbrië, Marche, Romagna, Modena.

Voorts zijn er voor de Jezuïeten in andere provincies nog andere wetten van kracht, en aldus in Toscana de Leopoldinische wet van 1774; voor Napels en Sicilië de wet van 1860 van Garibaldi. Echter is niets gekodificeerd voor de Jezuïeten van Venetië en Rome, en dus zou men meenen, dat hier de Jezuïeten in gemeenschap kunnen leven.

Maar dit wordt verhinderd door den rechtstoestand, welke geschapen is door de wetten van andere provincies, het z.g n. „jus receptum", volgens hetwelk de maatregelen tegen de Jezuïeten, naar de norm van het openbaar recht, beschouwd worden als mechanisch toepasselijk óók voor Venetië en Rome, door een natuurlijke uitbreiding der in andere provincies heerschende wetten. Dus kunnen al evenmin in Venetië en Rome de Jezuïeten in gemeenschap leven.

Anders is 't echter gesteld met de algemeene wet voor de geestelijke orden; een geheel Italiaansche (en dus niet provinciale) wet van 1886, die het bestaan der geestelijke korporaties in moreelen zin verhindert, maar ze in feitelijken zin laat bestaan. Deze wet, die ook over Rome werd uitgebreid bij een wet van 28 Juli 1873, ontkent de juridische bevoegdheid van de kerke-

(Uit „*Der Wahre Jacob*".)

SLECHTE ONDERVINDING.

De schim van Lodewijk XVI (tot keizer Wilhelm): „Ja, waarde kollega, de vrijheidsdrang der volken is altijd een lastig ding voor ons, vorsten, geweest. Maar uit eigen ervaring kan ik toch zeggen, dat het absolutisme en het bijgodsgenadedom daar niets tegen kunnen uitwerken".

lijke orden, om een kontrakt aan te gaan, bezittingen te hebben, enz., doch ze staat haar toe, samen te leven (doch niet in gemeenschap, in den zin van broederschap) als alle andere burgers, wat aldus in wezenlijken strijd is met het bovengemelde „jus receptum".

Aldus zijn de maatregelen, bij de wet genomen. Hun praktische toepassing nu tegen de mogelijke vestiging in Italië van geestelijke orden uit Portugal bestaat hierin: den perfekten zal worden verzocht, te waken tegen den eventueelen intocht van Portugeesche geestelijken in de respektieve provincies en te zorgen voor de toepassing der bovengenoemde maatregelen, en zoodra eenige inbreuk tegen deze zal worden vastgesteld (als daar zijn: een poging der orden om goederen in bezit te krijgen of rechtspersoonlijkheid te verkrijgen), moeten de prefekten onmiddellijk de noodige aangiften bij de rechterlijke macht doen. Wat de Portugeesche Jezuïeten betreft, dezen zullen zonder meer uit Italië gezet worden, overal waar zij niet geïsoleerd willen leven als de andere burgers.

Deze maatregelen zullen nader omschreven worden in een rondschrijven van de regeering aan de provinciale autoriteiten, dat op het punt staat te verschijnen. Men verwacht aldus een herhaling van wat geschiedde in 1880, toen de Jezuïeten, bedreigd door het dekreet van 29 Maart 1880 der Fransche Republiek, naar Italië trokken, waar de regeering zich haastte de grootste strengheid te bevelen in de toepassing der wetten, bij het rondschrijven van 27 September 1880.

Uit het bovengemelde echter blijkt, dat die toepassing ook thans niet zoo heel gemakkelijk gaan zal. Tusschen de wet van 1848 (die elke vereeniging van meer dan 2 Jezuïeten reeds streng verbiedt en die beschouwd wordt als gradueel te zijn overgegaan op alle aangesloten provincies, (dus ook Rome en Venetië), en de supplementaire wet van 1873 (die het samenleven van Jezuïeten in Rome toelaat) bestaat een in 't oog loopende tegenstrijdigheid. Vandaar dat de strenge maatregelen, waartoe thans besloten is, wel niet heviger zullen werken dan die, onder gelijksoortige omstandigheden, door andere Ministeries genomen. In werkelijkheid toch is gedurende normale tijden ook nooit de wet van 1848 in vollen omvang toegepast, zoodat ook, behalve in Rome, wel in andere provincies de Jezuïeten ongestoord samenleven. En mocht men thans de wetten volkomen volgens de letter toepassen, dan zal men toch niet kunnen verhinderen, dat de Jezuïeten naar Rome trekken en zich aldaar vestigen als wettelijk niet erkende, doch feitelijk wèl bestaande orde. Van de *algeheele* verdrijving der Jezuïeten, — in het rondschrijven aan te kondigen — kan dus al moeilijk sprake wezen. Meermalen is dan ook de wensch uitgesproken, dat er, in plaats der oude en tegenstrijdige wetten, een nieuwe wet worde gemaakt, die den rechtstoestand der Jezuïeten in Italië regelt.

Overigens is aangetoond, dat ook voor de provincie Rome, waar men dikwijls sprak van de overmacht der Jezuïeten op onderwijsgebied, in werkelijkheid de door Jezuïeten bestuurde scholen naar verhouding weinige zijn, wat als een voorzichtigheid der Katholieke Kerk moet worden aangemerkt. Waar tevens Minister Luzzatti een groot voorstander is van het liberale begrip der kerkelijke vrijheid, door Cavour geformuleerd in de woorden: „vrije Kerk in vrijen Staat", daar is van hem geen strenger optreden ten deze te verwachten dan dat van zijn voorgangers in gelijke omstandigheden.

De aankondiging der „strenge" maatregelen schijnt eerder als politieke geruststelling bedoeld en heeft als zoodanig reeds op pers en publiek gewerkt. Of men de vestiging der Portugeesche geestelijke orden — als „klandestiene" — zal kunnen beletten of zelfs slechts grootendeels voorkomen, blijft twijfelachtig.

Ook bang in ons land.

Ook in ons land begint men zich ongerust te maken over het gevaar, dat die horden van Portugeesche monniken naar hier zullen komen afzakken.

De konservatieve „Nieuwe Courant", het gesubsidieerde blad der Storken, is er al over aan 't kibbelen geweest met den Roomschen „Limburgsche Koerier".

Over de waarschuwing van „De Nieuwe Ct." tegen de vestiging in Nederland van uit Portugal verdreven kloosterorden — zij verklaarde het bezwaar van dit blad niet geheel te verwerpen — schreef het Roomsche orgaan:

„Duitschland's Cultuurkamp en Frankrijk's Kloosterwetten hebben de stichting van reeds menig on-Nederlandsch klooster op Nederlandschen bodem veroorzaakt. Indien de Revolutie in Portugal, straks de Kerkvervolging in Spanje of het Anti-klerikalisme in Italië, een groot deel hunner religieuze slachtoffers wederom naar Nederland mochten zenden, zou dit inderdaad tot verhoudingen kunnen leiden, die ons voor de Katholieke bevolking van Nederland minder wenschelijk kunnen toeschijnen.

„Niet dat daaruit eenig gevaar voor het Nederlandsch karakter onzer Zuidelijke provinciën zou voortspruiten, maar omdat het tot ekonomische verhoudingen aanleiding zou kunnen geven, die in breede katholieke volkskringen geen onverdeelde waardeering zouden vinden; en anderzijds omdat het antipapisme benoorden de Maas allicht gelegenheid zou vinden de kloosterverees, die onder onze rechtzinnige Protestantsche landgenooten nog niet uitgestorven is, aan te jagen op een wijze, die mogelijk zou kunnen leiden tot een reaktie tegen de kerkelijke vrijheid, welke de katholieke Nederlanders thans genieten.

„Men diene intusschen een teedere kwestie als deze onbevangen en met open oog te beschouwen. En het komt ons voor, dat bij de thans in gang zijnde polemieken eener- en anderzijds niet overal de volslagen kalmte aan het woord is.

„Eenerzijds staat men voor de vraag: op welken rechtsgrond een moderne Staat, die werkelijk de godsdienstvrijheid en het recht van vereeni-

ging hoog houdt, aan vreemdelingen, niet zonder middelen van bestaan en die de wetten des lands eerbiedigen, zou kunnen beletten zich binnen zijn grenzen metterwoon te vestigen, hetzij afzonderlijk, hetzij, desverkiezend, groepsgewijs.

„Voor de vraag ook, op welken grond een land, dat er groot op gaat de historische wijkplaats te zijn geweest van Spaansche en Portugeesche Joden, Vlaamsche Geuzen, Fransche Hugenoten, voor Portugeesche katholieken in deze XX^ste eeuw de poorten zou durven grendelen.

„Waar een vrijzinnige Staat als de Helvetische Republiek het liberale vrijheidsbeginsel zóódanig toepast, dat ze zelfs aan Russische nihilisten een veilig onderkomen verschaft, deed de „Nieuwe Courant" werkelijk niet goed, het somwijlen zeer onliberale koninkrijk Italië als model aan te halen.

„Intusschen geven wij gaarne toe, dat er geen reden is, om een toevloed van uit het anti-klerikale Europa verdreven kloosterlingen uitsluitend naar Nederland wenschelijk te achten, zoolang er nog landen als Engeland, België, Oostenrijk, Amerika zijn, die de tradities der ware vrijheid hoog houden".

Omtrent de bewering van de „N. Ct.", dat de vreemde kloosterlingen zich hier niet assimileeren, merkt de „L. K." dan op:

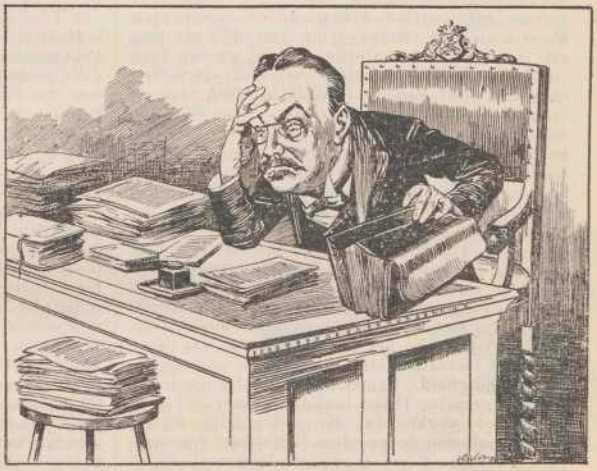
„Juist is het voor een deel; en in zooverre biedt de toestand niet het geringste bezwaar. Er zijn in Limburg b.v. Duitsche Jezuïeten- en Dominicaner-kloosters, Fransche missiehuizen aan te wijzen, waarvan de bewoners het volkseigen karakter hunner stichting met zorg handhaven. Zij blijven, jaar in, jaar uit, vreedzame, niemandderende gasten, geheel den indruk gevend, alsof zij niets liever wenschen dan, zoodra de tijden er gunstig voor worden, onder erkentelijkheid voor de genoten schutse naar hun land terug te keeren.

„Maar er zijn er ook, en dit geldt vooral vrouwenkloosters, die zich in wonderkorten tijd nationaliseeren, zich wijden aan de verpleging van zieken, de opvoeding van kinderen, de ontwikkeling van jonge arbeidsters, als men van een oorspronkelijk Nederlandsche stichting niet beter verlangen kan. Zij werven hunnen aanwas onder Nederlandsche jonge dochters; Nederlandsche taal, zeden, gebruiken doen er hun intrede, — zij assimileeren zich bewonderenswaardig. Om een voorbeeld te noemen, zouden we kunnen wijzen op de zgn. „Duitsche" Zusters van Simpelveld en Maastricht, die, geheel volgens de voorschriften der Nederlandsche wetten, onderwijs geven en zelfs Nederlandsch-gediplomeerde onderwijzeressen vormen op een wijze, die menige openbare instelling in de schaduw kan stellen".

Een voldoende waarborg tegen de vrees voor een „klerikale overstrooming" in sommige streken van ons land, levert naar het oordeel van het Limburgsche orgaan het feit, dat ons Episkopaat bestaat uit *Nederlandsche* bisschoppen, die, naast de kerkelijke belangen, nooit de oogen sluiten voor de vaderlandsche! Hm!

Nog een moeilijkheid voor het Vaticaan.

Vaticaansche verwikkelingen en konflikten — zoo schreef dezer dagen de Italiaansche korrespondent der N. R. C. — zijn tegenwoordig aan de orde van den dag. Nog was de strijd met Canalejas in vollen gang, toen de Borromeus-encycliek een geweldige beweging in heel Protestantsch Europa schiep. Dadelijk daarop volgde het streng „motu proprio", waarin de Paus persoonlijk zich keerde en maatregelen nam tegen het modernisme. En nauwelijks was dit dokument verschenen of reeds zag de open protestbrief tegen Nathan, burgemeester van Rome, het licht.

(Uit „*De Tijd*").

DE ZWAARSTE PORTEFEUILLE.

Mr. Kolleman: „Mijn collega's geven allen geld uit. Ik moet zorgen, dat het binnen komt. Dat is tegenwoordig het zwaarste werk. Ik heb de zwaarste portefeuille, omdat mijn portefeuille zoo licht is".

Als we die reeks van gebeurtenissen, welke met het incident-Roosevelt geopend werd, nagaan, wordt ons duidelijk, dat — hoezeer ook elke handeling op zichzelve te verdedigen of tenminste te vergoeilijken moge geweest zijn — zij tezamen toch een uiting zijn van den onverdraag-

zamen geest, die blijkbaar in den laatsten tijd de omgeving van den Heiligen Stoel bezielt. Een geest die stellig zijn grootsche en tragische zijde heeft, waar hij bedoelt de Roomsche Kerk in haar oude glorie en gezag te herstellen, doch die even stellig weinig past in deze tijden en welks uitwerking niet aan het gewenschte doel beantwoordt. Een meer gematigde politiek, een handiger diplomatie, en het Vaticaan had meer bereikt, minder verloren en niet in eigen boezem tweedracht of twijfel gezaaid.

Wat het protest aangaat tegen de beleedigende rede van Nathan, uitgesproken op den 20sten September (datum waarop in 1870 het Pauselijke Rome door de Italiaansche troepen werd ingenomen), had stellig de Paus recht van spreken, om zich te verdedigen tegen den overmoedigen smaad, welke het Vaticaan was aangedaan. Maar waarom juist thans dit protest, waar toch elk jaar op den 20sten September gelijke en vaak zelfs ergere smaadredenen werden gehouden? Waarom niet evenals in andere jaren de domme „blague" genegeerd, in plaats van er tegen in te gaan en de toch reeds zoo sterke anti-klerikale partij te Rome nog slechts meer op te hitsen tot propaganda? Van praktische zijde aldus beschouwd, was het protest niet alleen overbodig, maar zelfs schadelijk, al bleef het, moreel gesproken, geheel te verdedigen.

Maar het Vatikaan schijnt niet te willen inzien, dat zijn onverdraagzaamheid noodlottig worden kan; schijnt niet te willen inzien, dat men geen ijzer met handen breken kan, en dat ook de Pauselijke troon, evenals zoo vele wereldsche, langzamerhand een andere stelling innemen moet, naar gelang de tijden en opvattingen veranderen. Integendeel, men houdt krampachtig vast aan het oude, dwingt anderen ook, met een „motu proprio", tot dat oude terug te keeren. En tot welke zonderlinge gevolgen dit leidt, hoe men zoo de gelederen van zijn beste strijders en krachten dunt, blijkt uit het geval van monseigneur Duchesne.

De naam van dezen geleerde, direkteur der „Ecole de France" te Rome, Académicien van Frankrijk, is overbekend. Zijn „Geschiedenis der oude Kerk" is beroemd. Juist over dit werk is men thans bezig den geleerde lastig te vallen, en waarschijnlijk zal het er mee eindigen, dat het op den Index wordt geplaatst Bedoeld werk kwam ongeveer 10 jaar geleden uit als gesanktionneerde uitgave van de Pauselijke uitgeversmaatschappij Désclée te Rome. Het was in het Fransch geschreven en behandelde op zeer objektieve wijze de oudste wording der Katholieke Kerk. Monseigneur Duchesne nam, waar het noodig bleek, geen blad voor den mond en noemde dingen, personen en feiten bij hun waren naam. Door zijn groote wetenschappelijke waarde maakte het boek — dat, het is dienstig er nóg eens den nadruk op te leggen, door het Vaticaan gesanktioneerd was — grooten opgang, zoowel in Katholieke als Protestantsche historische kringen, werd weldra en wordt nóg heden op alle Fransche seminaria door den clerus als studieboek gebruikt.

Aldus werd het weldra in vele andere talen vertaald, steeds met goedkeuring van het Vaticaan, en in den loop der 10 jaren zagen 6 groote oplagen het licht. Toen bood — een jaar geleden — de uitgever den schrijver aan een Italiaansche uitgave te maken. Het Vaticaan ging er mede akkoord en een vertaler begon zijn werk. De een na de andere werden de drukproeven aan de kerkelijke autoriteiten voorgelegd, die zonder moeilijkheden te maken er hun „imprimatur" op schreven. Aldus waren er weldra 200 vel gereed. Maar toen begon de strijd tegen het werk. Om dezen beter te begrijpen, moet men de positie van Duchesne nader beschouwen.

Hoewel hoog prelaat, is Duchesne steeds Franschman gebleven, en hij bekleedt als direkteur der „Ecole de France," welke onder het patronaat van de Fransche regeering staat, zijn ambt als Fransch burger. Toen dan ook de scheiding van Kerk en Staat in de Republiek voltrokken werd, verborg hij niet zijn liberale beginselen, die de regeering welgezind waren, hoewel hij zich nimmer bij een der beide partijen aansloot. Het Vaticaan had dit reeds met leede oogen aangezien, doch erger werd het, toen monseigneur Duchesne, wegens zijn beroemde Kerkgeschiedenis, inplaats van den overleden kardinaal Mathieu, tot lid der Académie werd benoemd. Van dat oogenblik af dateert de strijd, dien men tegen den geleerde en zijn werk begonnen is.

Toen de eerste vijandige stemmen zich verhieven, ging de uitgever — zijn verantwoordelijkheid tegenover de talloozen, die voor het werk inteekenden voelend — naar een kompetente persoonlijkheid, om raad in te winnen. Deze persoon verklaarde, evenals de chef der Palazzi Apostolici, dat er niets te vreezen was, doch hij wees tevens op de noodzakelijkheid om op enkele plaatsen eenige verklarende noten aan den tekst toe te voegen, waarin de uitgever toestemde. Deze had intusschen, om de algemeene opinie te toetsen, enkele bladzijden aan talrijke Katholieke organen (ook de officieuze Osservatore Romano) doen toekomen, waarin ze, van groote loftuitingen vergezeld, werden afgedrukt. Alleen de „Unità Cattolica", een Jezuïetisch blad, dat in Florence verschijnt, deed niet aldus, maar begon integendeel kort daarop een hevigen aanval op de „Histoire de l'Eglise Antique".

En einde Juli kwam een Jezuïetisch priester den uitgever verklaren, dat het niet voorzichtig zou zijn het boek volgens den Franschen tekst te publiceeren, en nog een maand later kwam dezelfde priester betoogen, dat veranderingen onmogelijk bleken en dat een algeheele omwerking noodig was. De uitgever wees er op, dat het werk al sedert 10 jaar in onveranderden tekst werd

gebruikt, dat hij onkosten te over aan de vertaling had gehad, en ten slotte, dat het de goedkeuring van het Vaticaan wegdroeg.

Daarbij toonde monseigneur Duchesne persoonlijk ook niet de minste neiging zijn wetenschappelijke overtuiging in den geest der Jezuïeten te verminken, terwijl hij zich bovendien — behalve tegenover zichzelf — daartoe ook niet gerechtigd achtte tegenover de Fransche wetenschappelijke wereld, die hem tot lid der Académie benoemde, juist naar aanleiding zijner „Histoire". Van een dergelijke verloochening wilde hij niets weten.

En daar kwam opeens de „Matin" met het sensationeele bericht, dat monseigneur Duchesne bij den Sant' Uffizio „aangegeven" was. Het bericht werd door het Vaticaan noch geloochend noch bevestigd; men verzekerde slechts, dat een Italiaansche vertaling ongewenscht was, „daar de clerus in Italië nog te onontwikkeld was," om het werk te gebruiken.

De uitgever, die langzamerhand de kluts kwijt geraakt was en niet meer begreep hoe men Duchesne ter verantwoording wilde roepen en zijn werk tegenhouden, waar men tegelijkertijd de uitgave bleef sanktioneeren, ging naar de redaktie der „Unità Cattolica" te Florence, om opheldering te vragen over den strijd, welken dit blad tegen het werk voerde.

Dit onderhoud is uitgelekt en daarop natuurlijk door het Florentijnsche blad gelooehend, hetwelk den uitgever eenvoudigweg voor een leugenaar uitmaakte. Deze, langzamerhand óók kitteloorig geworden, heeft toen aan het blad een brief geschreven, waarin hij man en paard noemde en tal van détails. De „Unità Cattolica" nam den brief niet op (wat óók al weer heel natuurlijk is) en toen verscheen hij alzoo in de „Tribuna." De namen van de betrokken personen kunnen we laten rusten; de konklusie is echter van belang.

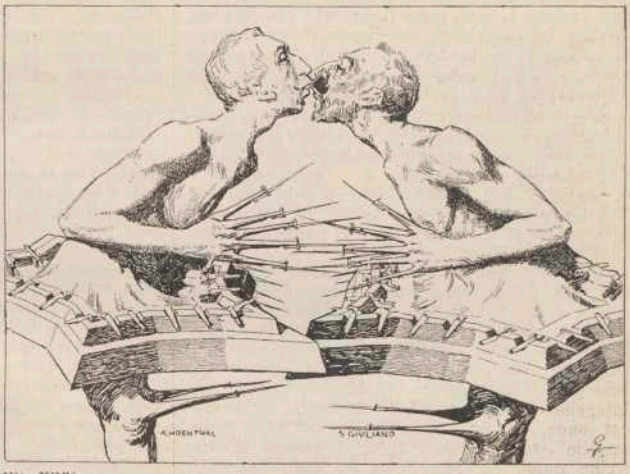
Toen n.l. de uitgever naar de motieven van den strijd vroeg, toonde men hem een gezegelde enveloppe, waarop een adres, waarvan hij het handschrift dadelijk als dat van monsignore Bressan, den partikulieren sekretaris van den Paus, herkende. Men haastte zich overigens hem mede te deelen, dat inderdaad Bressan de schrijver was die, in naam van den Paus, de redaktie verzocht een veldtocht tegen het werk van Duchesne te beginnen, waarvan het resultaat het verbod der uitgave moest zijn.

Dus eindelijk de handen open op tafel!

Voorts kwam men overeen, dat de bij de vertaling gemaakte onkosten den uitgever zouden worden vergoed, welke laatste thans de opheffing der uitgave heeft aangekondigd.

Een smakelijke geschiedenis voorwaar, die een alleronaangenaamst licht werpt op zekere praktijken der Jezuïeten, die blijkbaar de omgeving van den Heiligen Stoel beheerschen en niet nalaten het eene noodlottige incident na het andere te scheppen. Want hier is de onverdraagzaamheid te vèr gedreven, en uit dit kleine voorval laten zich vele andere en grootere verklaren. Als dit de geest is, die in het Vaticaan gevaren is, dan zijn nog meer en ongelooflijker stukjes te verwachten.

En wat zal monseigneur Duchesne thans doen? Zal hij, als goed Katholiek, het hoofd buigen, zijn boek omwerken en zijn overtuiging verloochenen? Of zal hij, als wetenschappelijk man en Fransch Académicien, zijn meening handhaven en de veroordeeling van zijn werk trotseeren? De vraag is van hoog belang, en hoe ook het antwoord moge uitvallen, zeker is, dat een van die enkelen, op wie de Kerk zoo bij uitstek trotsch moest zijn, een onverdiende smaad is aangedaan en de onverdraagzaamheid weer tweedracht en twijfel in den boezem der Katholieke wereld heeft gezaaid. Stellig wordt de Pauselijke sanktie aan de „Histoire" thans onttrokken. Zoo

(Uit „*Ulk*".)

DE VREDE VAN ISCHL.

De vriendschap tusschen de Oostenrijksche en Italiaansche Ministers van Buitenlandsche Zaken op hun bijeenkomst te Ischl gesloten.

denkt men te winnen, terwijl juist al meer verloren wordt!

De praatgrage Keizer.

In de nieuwe aula van de oude koninklijke bibliotheek te Berlijn — in wier gevel het vaak bespotte opschrift prijkt in potjeslatijn: Nutrimentum spiritus (Voedsel des geestes), ook wel vertaald met: Spiritus is een voedingsmiddel — is in het begin dezer maand de eerste groote plechtige bijeenkomst tot viering van het eeuwfeest der Hoogeschool gehouden.

Onder de tonen van de muziek, die allerlei studentenwijzen speelde, o. a. het Gaudeamus igitur, kwam het hof binnen: de Keizer in huzaren-uniform, de Keizerin, de Kroonprins, de prinsen August Willem, Oskar en Joachim, prinses Victoria Louise, prins Rupprecht van Beieren, hertog Johan Albert van Mecklenburg met zijn gemalin, de Rijkskanselier en de Minister van Onderwijs. Studenten in galakleedij vormden de lijst om dat kleurige tafereel.

Erich Schmidt, de rector van de Hoogeschool, die een met goud bestikten purperen tabberd droeg, opende de plechtigheid met een toespraak van den katheder.

In naam van de Hoogeschool heette hij den Keizer, het keizerlijke huis en de feestgasten welkom en schetste, beginnende bij de beroemde broeders Alexander en Wilhelm v. Humboldt, het ontstaan en de taak van de Universiteit. Hij gewaagde van den grooten vooruitgang vooral op het gebied van de natuurwetenschappen, en herinnerde aan de voorloopers van dien vooruitgang, Liebig en Johannes Müller, die in een armzalig kamerkijn zooveel groots volbracht hebben. Het was de plicht van de vooruitstrevende wetenschap, om deze groote ouden te gedenken. Niet de getallen der hoogleeraren en der studenten toonden den bloei aan, maar de uitkomsten der wetenschap. De Universiteit mocht zich niet afsluiten, maar zich ook niet voor een iegelijk openstellen. Men diende streng te waken voor een behoorlijke voorbereiding voor het akademisch onderwijs. De Berlijnsche doctorbul moest een eere-diploma blijven. Het doel der Hoogeschool moest zijn, niet om als bij het oude studium generale of particulare en tot ver in de 18de eeuw een voorraad van verschillende kundigheden zwart op wit te verstrekken, maar den drang tot de kennis der waarheid aan te wakkeren, de objektieve wetenschap en de persoonlijke ontwikkeling te bevorderen.

Na den rector beklom de Keizer het spreekgestoelte, om de volgende toespraak te houden:

„Aan mijne trouwe Frederik-Willem-Universiteit breng ik bij haar 100-jarig jubelfeest groet en gelukwensch. Sedert den dag van hare stichting is haar lot met dat van ons Pruisisch-Duitsche vaderland ten innigste verbonden geweest. Toen mijn voorvader zaliger, koning Frederik Willem III, haar voor nu honderd jaren het aanzijn gaf, gebeurde dit, om door geestelijke krachten den Staat te vergoeden wat hij aan lichamelijke krachten verloren had. Zoo werd de Hoogeschool te Berlijn geboren uit denzelfden scheppenden geest, waaruit Pruisen's wedergeboorte is voortgekomen. En deze geest, die Pruisen-Duitschland opbeurde en in Fichte, Schleiermacher, Savigny en hun vrienden leefde, heeft de Universiteit reeds na enkele jaren tot een brandpunt van geestelijk en wetenschappelijk leven in het vaderland gemaakt. Wel was de Universiteit te Berlijn er in den beginne vrij verre van af, een universitas litterarum in den zin van Willem v. Humboldt te zijn, maar zij is dit ideaal hoe langer hoe meer nabij gekomen. Als een hooge burcht der wetenschappen heeft zij thans ver buiten de grenzen internationale beteekenis verkregen. In den ruil van leeraren en toehoorders zijn deze betrekkingen ook naar buiten toe gebleken.

„In hare samenwerking met de overige Hoogescholen in den lande vormt zij nu de „algemeene instelling van onderwijs", op welke men bij hare stichting het oog had.

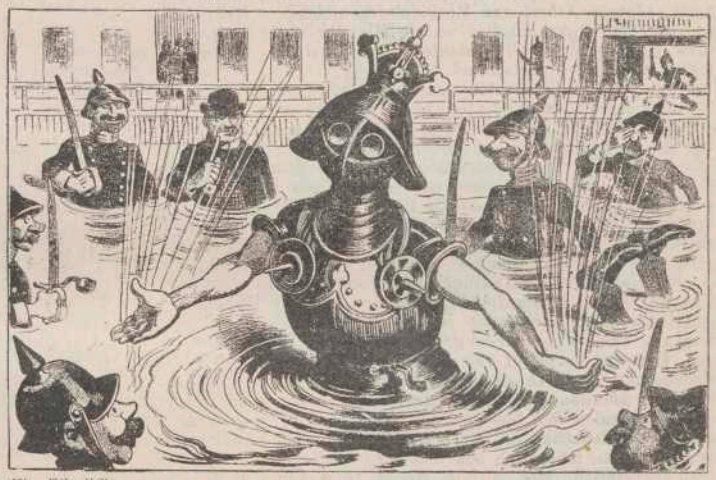
„Intusschen is het plan van Humboldt, dat boven de Universiteit uit een geheel van wetenschappelijke werkzaamheid omvatte, nog niet geheel tot werkelijkheid geworden, en deze plechtige ure lijkt mij bij uitnemendheid geschikt, om de voltooiïng voor te bereiden van datgene wat hem als einddoel voor oogen gestaan heeft. Zijn groot wetenschappelijk plan verlangt naast de Akademie van Wetenschappen en de Universiteit zelfstandige instellingen voor onderzoek als onscheidbare deelen van het algemeene wetenschappelijke samenstel. De oprichting van zulke instituten heeft in Pruisen met de ontwikkeling van de Universiteiten geen gelijken tred gehouden, en deze leemte doet zich met name in onze natuurwetenschap steeds meer gevoelen. Wij hebben instellingen noodig, die buiten het kader van de Hoogescholen gaan en, onbelemmerd door het geven van onderwijs, maar in nauwe aanraking met Akademie en Universiteit, uitsluitend voor het onderzoek dienen. Zulke instellingen voor onderzoek zoo spoedig mogelijk te vestigen, lijkt mij een heilige taak van het heden, en ik acht het mijn plicht als landsvader, de algemeene belangstelling voor deze onderneming te vragen. Het hooge doel vergt groote middelen en kan alleen bereikt worden, indien alle kringen die in den vooruitgang van de wetenschap en het welzijn van het vaderland belang stellen, bereid zijn, aan de gewichtige taak mee te werken en voor haar offers te brengen. Ik wil daarom heden iedereen het nieuwe doel met de dringende opwekking tua res agitur voor oogen stellen en op het hart drukken. Ik hoop en vertrouw, dat het werk zal slagen. Immers, toen ik in kleinen kring het plan daartoe opperde, zijn uit de verschillende deelen des lands met geestdriftige betui-

gingen van instemming zeer aanzienlijke middelen, tusschen de negen en tien millioen, tot mijn beschikking gesteld. Het is mij een behoefte des harten, aan die offervaardige schenkers ook op deze plaats mijn warmsten dank te betuigen. Om echter de onderneming duurzaam te bevorderen, is het mijn wensch, onder mijn bescherming en naam een genootschap te stichten, dat zich de oprichting en instandhouding van instellingen voor onderzoek ten doel stelt. Aan dat genootschap zal ik gaarne de mij aangeboden middelen afstaan. Het zal de zorg van mijn regeering zijn, het de op te richten instellingen, zoo noodig, ook aan Staatshulp niet te laten ontbreken.

„Moge de dag van heden niet alleen een jubileumsdatum van de Berlijnsche Universiteit, maar tevens een hoogere sport op de ladder van de ontwikkeling van het Duitsche geestelijke leven zijn.

„En nòg een wensch geef ik aan de Universiteit op haren weg in de nieuwe eeuw mede. Moge zij, in trouw gedenken aan den tijd van haar ontstaan, haar Pruisisch-Duitsch karakter bewaren. Wel is de wetenschap gemeenschappelijk goed van heel de beschaafde wereld, en houden hare triomfen heden ten dage voor geen grenspaal meer halt. Maar toch blijve zich — evenals elk volk zijn eigen aard moet bewaren, wanneer het zijn zelfstandig bestaan en zijn waarde voor het geheel wil behouden — de Alma mater berolinensis steeds bewust, dat zij een Duitsche Universiteit is. Zooals totnutoe, moge zij ook in de toekomst de zetelplaats van de Duitsche beschaving en den Duitschen volksaard zijn! Een ieder die de eer geniet, aan haar te onderzoeken, te onderwijzen en te leeren, leve voor zijn plicht, vervuld door waarheidszin en grondigheid met den ernst en de liefde bij alle werk, welke Goethe als het sieraad van ons volk prijst.

„Moge de Universiteit ook verder het schoone voorrecht bezitten, de wetenschap te verzorgen, die — zooals Humboldt zoo voortreffelijk zegt — uit het innerlijke voortkomt en in het innerlijke geplant wordt, die het karakter vervormt en karakters schept. Laat zij het doen met de edele vrijheid, die zichzelve wetten geeft, en in het volle besef, hoedster te zijn van een schat, die de heele menschheid geschonken is. „Communis hominum thesaurus situs est in magnis veritatibus". Alle waarheid echter is van God, en zijn geest rust op alle werk, dat uit de waarheid voortkomt en naar omhoog streeft! Deze geest der waarheid moge ook u, mijn mede-studenten, vervullen; hij moge mijn dierbare Hoogeschool, in hare gansche werkzaamheid doordringen! Dan zal haar ouderdom zijn als haar jeugd, en zij zal blijven een stad op den berg, waarheen de volken optrekken, en een sieraad en schat van het vaderland!"

(Uit „*Kikeriki*".)

DE BADKUUR VAN DEN CZAR IN DUITSCHLAND.

Het badkostuum van den Czar te Nauheim.

Met meesleepende warmte had de Keizer het slot van zijn rede uitgesproken.

Erich Schmidt besteeg nu opnieuw het spreekgestoelte en dankte den Keizer uit naam van de Hoogeschool voor zijn groote belangstelling in de Universiteit Berlijn, die altijd nauw met het huis Hohenzollern verbonden was geweest. Zonder eenig Byzantisme moest hij naar waarheid getuigen, dat de Keizer uit innerlijken drang altijd een bevorderaar van de Universiteit en wetenschap en onderzoek geweest was. Dat bewezen ook zijn woorden op dezen dag. „En daarom — zoo eindigde prof. Schmidt — willen wij roepen, zooals in Götz von Berlichingen staat: Leve de vrijheid, leve de Keizer!"

Arm Finland. Uit de Finsche hoofdstad Helsingfors schreef men dezer dagen aan „Het Volk": hier heeft niemand er aan getwijfeld, of de buitengewone zitting van den Landdag werd slechts bijeengeroepen met het doel, de Russische regeering een voorwendsel te verschaffen voor een scherper optreden tegen Finland.

De Finsche Landdag is nu genaderd tot het punt, waarop hij zich officieel werkeloos verklaren, en de onwettige voorstellen der Russische regeering terugwijzen moest. Hij had deze verklaring reeds in de eerste dagen der zitting afgelegd, wanneer niet die eerste dagen waren zoek gebracht moeten worden met allerlei ceremonieel, dat bij de opening van een Landdagzitting officieel voorgeschreven is en dat zijn toppunt bereikt in het verkondigen van de „onderdanentrouw" door den president.

Tot president werd de Jong-Fin Swinhoefvoed met 80 stemmen herkozen.

De omstandigheid, dat thans, in tegenstelling met vroeger, Zweden en Oud-Finnen samengingen bij de verkiezing van den eersten-vicepresident, werd oorzaak, dat de sociaal-demokratische fraktie, de sterkste in den Landdag, dezen post niet door een hunner kon bezetten. Na drie stemmingen werd de Zweed Söderholm gekozen met 93 stemmen, tegen 86 op den sociaal-demokraat Tanner en 9 op den Oud-Fin Listo.

Deze formaliteit vervuld, sprak Swinhoefvoed het volgende protest uit:

„Geachte afgevaardigden! Ik dank u voor het vertrouwen, mij door mijn verkiezing bewezen. De bijeenroeping in buitengewone zitting van den Landdag moet de eerste en tevens de gewichtigste schrede zijn ter verwezenlijking van de wetsverkrachting, die dezen zomer als „algemeene staatswet" is gepubliceerd. Het Finsche volk staat achter zijn vertegenwoordiging. Ons bedreigen moeilijke tijden. Maar wij zijn één in de verdediging onzer rechtsorde voor het toekomstig geslacht".

Voor de officieele openings-ceremonie ten paleize van den goeverneur-generaal had Swinhoefvoed als gewoonlijk een rede opgesteld. Vooraf wenschte hij over haar inhoud echter met de Volksvertegenwoordiging overleg te plegen. Ongeacht de protesten der sociaal-demokraten werd deze aangelegenheid ook nu weer in geheime zitting afgehandeld. Zweden en Jong-Finnen wilden den voorzitter volledige vrijheid geven, om bij deze „feestelijke" gelegenheid in naam van de Volksvertegenwoordiging te spreken.

De sociaal-demokraten waren tegen een dergelijk optreden. Wilde de voorzitter redevoeren, dan mocht hij het doen voor zich zelf, maar niet in naam van de *geheele* Volksvertegenwoordiging. Zoo bleef de lange redevoering achterwege en verklaarde de voorzitter bij de openings-„plechtigheid" in één zinnetje, dat de Volksvertegenwoordiging trouw en onderdanig was — een nietszeggende frase, maar die officieel is voorgeschreven.

De militaire Senaat, de „Sabelsenaat" noemt men hem in Finland, meende bij de onbeschofte hooghartigheid door de Russische regeering tegenover de Finsche Volksvertegenwoordiging aan den dag gelegd, ook zijn duit in het zakje te moeten doen. Terwijl de officieele voorschriften eischen, dat hij door een zijner leden de wetsvoorstellen aan den Landdag moet doen overreiken, welk lid dan tevens met de verdediging er van is belast, liet hij ze nu door een bode brengen met de boodschap, dat de ter uitdeeling aan de leden van den Landdag bestemde exemplaren aan de kanselarij waren bezorgd.

In de zitting van den volgenden dag las Swinhoefvoed een verklaring voor, waarin hij mededeeling deed van de onwettige wijze van indiening der ontwerpen, zoodat hij van oordeel was, dat zij niet in behandeling konden genomen worden.

In het debat verklaarde zich geen enkel afgevaardigde tegen de zienswijze van den voorzitter. Hoofdmoment der diskussie was de vraag, of de Landdag in zijn antwoord aan den Czar uitvoerig de motieven moest meedeelen voor zijn houding. Met 141 tegen 43 stemmen werd een voorstel van den sociaal-demokraat Monner aangenomen, inhoudende de benoeming van een kommissie, die belast zou worden met het opstellen van een uitvoerig antwoord.

De kommissie heeft gemeend, dat weinig meer noodig was dan de rede van Swinhoefvoed, waaruit we hierboven een stuk letterlijk vertaalden.

Die rede, een weinig uitgewerkt en gedokumenteerd, vormt het rapport, dat thans door den Landdag als antwoord op de grondwetsverkrachting van den Czar-grootvorst hem is toegezonden via de kanselarij van zijn goeverneur-generaal voor Finland.

Aan het slot is in antwoord van den Landdag aan Swinhoefvoed's rede nog toegevoegd de volgende verklaring:

„De Landdag heeft éénstemmig de handelwijze van den talman goedgekeurd, welke in overeenstemming is met de eischen van de Landdagstatuten en kan Uwe Keizerlijke Majesteit alleronderdanigst berichten, dat de Landdag om boven uiteengezette redenen niet in de mogelijkheid verkeert, over te gaan tot de beoordeeling van de opdracht, vermeld in de allergenadigste oorkonde van de bijeenroeping van den Landdag".

Het woord is thans aan den Russischen wetsverkrachter en volksrechten-vertrapper bij de gratie Gods.

MATHILDA WESTMEIJER.
(bekend door de zaak Kuyper.)

OUDE KAMERS VAN „ONDER DEN SINT MAARTEN".

Kunstgenot wordt nu eenmaal eerst recht genoten als men er toe in de goede stemming is. En het scheen mij, dat mijn kunstminnende gastheer van deze waarheid wel zeer doordrongen was, toen hij mij zou brengen naar zijn fabriek, de bekende „Onder den Sint Maarten" te Haarlem, om er eens te komen zien naar de kamers, die hij daar ingericht heeft in oude meubelstijlen uit vervlogen tijden.

Ik spreek hier van een ontmoeting, die ik onlangs had met dien kenner van meubelkunst, den ingénieur J. R. Pool. Doch voor ik gewag maak van het bezoek aan hem en aan zijn bedrijvige werkplaatsen, waar dagelijks zooveel schoons ontstaat, moet ik spreken van de eigenaardige wijze, waarop de heer Pool mij als het ware den voorsmaak gaf van wat mijn oogen zouden te zien krijgen in de monsterkamers van zijn fabriek.

Meent niet, dat deze industrieel het noodig achtte mij, onder de wandeling naar zijn fabriek in de stille Haarlemsche buitenwijk, een peripathetische les te geven over het ontstaan of de ontwikkeling van verschillende meubelstijlen, op de wijze van ouderwetsche romanschrijvers, die vaak een inleiding van vele bladzijden plachten te schrijven, „tot goed begrip" van den tijd, waarin hun geschiedenissen speelden. Neen, zulk een middel om mij op de hoogte te brengen van wat vorige geslachten wilden met de eigenaardige en innige sierkunst in hun woningen, had de eigenaar van „Onder den Sint Maarten" niet uitgedacht, toen hij mij zeide te brengen naar het terrein zijner werkzaamheden. Met grauwe theorie wilde hij mij geenszins vermoeien, maar een ander plannetje was bij hem opgekomen, dat zeker beter zou slagen om mij in de gewenschte stemming te brengen voor de waardeering van zijn werk en jongste streven.

Laat ik het onomwonden zeggen, dat de heer Pool mij eerst in het geheel niet naar zijn fabriek bracht, doch een anderen weg liet volgen, die mij bracht in het oude Haarlem, op de Nieuwe Gracht, waar in statige rust de patricische huizen zich rijen langs de droomerige, breede gracht.

Dat was een schoone gang in Haarlem, om stilaan te geraken onder de bekoring van voornaame pracht in die rijzige gevels, die een stijlvolle omlijsting zijn voor kostelijk gebeeldhouwde deuren, waarvan elk een model is voor mooie ornamentiek.

Maar het zou nòg fraair worden dan onder het herfstbruin der boomen aan die deftige gracht, want toen wij het Spaarne naderden, lag daar opeens, wat binnenwaarts, in onbewogen rust, een laag huis met hooge schoorsteenen, een mooi geprofileerd gebouwtje: het overoude Hofje van Noblet. Het lag daar zoo stil en zag er zoo gesloten uit, dat we het niet zoo dadelijk waagden om er aan te schellen en te vragen, of we er niet zouden mogen binnenkomen, want het scheen ons, dat het er wel heel mooi moest zijn in dat hofje met den stemmigen voorgevel.

Eerst voorzichtig wat naar binnen gekeken door de vensters bij het zijbordes, die licht moeten geven aan de Regentenkamer. Oud-goudleeren behangsel, veel olieverfportretten in rococolijst van Regenten, een heerlijk verkleurd tapijt en wat oude meubelen: meer konden we niet zien door de hooge ramen, waar we zoo onbescheiden door heentuurden.

Dan maar aangescheld en aan het oude vrouwtje, dat de zware deur wat opende, gevraagd, of het Hofje te zien was. En toen.... neen, ik wil u niet alles verhalen van de wondere stemming, die als een eerwaardig kleed daar over ons kwam, noch den stillen schroom u zeggen, die ons beving, zoodat we niet dan zachtjes spraken en voorzichtig stapten langs de vele kamerkens, die uitzagen in het bruin overschaduwde Hofje. We voelden het daar — mijn leidsman zoo goed als ik — dat we daar als indringers gingen door een der laatste domeinen, die de „goede oude tijd" bezit als een overblijfsel uit de achttiende eeuw, die ook voor ons vaderland wel een groote eeuw mag heeten om het innig schoone, dat zij ons heeft gebracht in onze steden door hare statige grachten en vreedzame binnenhuizen.

Zwijgend hebben we genoten van het mooie in het Hofje van Noblet, en ik begreep daar, wat het voorgeslacht uitdrukken wilde in zijn sierkunst: vrede en rust.

Dit was wel de stemming, waarin met voordacht mijn gastheer mij gebracht had om mij dan te laten verlangen naar het gezicht van schoone dingen uit oude tijden, naar zijn binnenkamers, zooals ze herinneren zouden aan den zeer huiselijken en voornamen Pruikentijd.

— „Kom, zullen we nu maar eens naar de fabriek gaan?", vroeg onze leidsman, ziende, dat zijn gast getroffen was door de inleiding, die hij hem gegeven had voor het juist begrip van ouden stijl.

Bij de fabriek „Onder den Sint Maarten" heeft de heer Pool een laag en lang gebouw geplaatst, waar zich de monsterkamers bevinden en waar hij in een behoorlijk onderling verband de meubelen schikt, die zijn werkplaatsen verlaten. Nu en dan wordt een der vertrekken ingericht in een bepaalden stijl, zoodat bezoekers daar in de gelegenheid zijn zich een voorstelling te maken van de uitwerking van een bepaalde huisdekoratie.

Ik trof het bizonder, daar juist een der groote vertrekken prijkte in Oud-Hollandschen trant,

SALON.

zoodat het herinnerde aan een statige burgemeesterskamer, bijv. die in het Leidsche Stadhuis. De zoldering met de zware balken en de wanden met hooge betimmering omsloten de kamer indrukwekkend en warm van toon.

Wat een ernst ligt er in dit verblijf, dat beurtelings vertrouwelijk ons stemt en klein, soms ook ons een gemengd gevoel geeft van bekoring en eerbied. Want als we voor den magistralen ouden schouw staan, weten we niet wat ons meer boeit: het beeldhouwwerk van den kap en de fijn gekapiteelde kolommen, of de gezellige vuurplaat. En dan die heerlijke kast, rijk gebeeldhouwd en van zoo nobele verhoudingen — is het een trotsch sieraad of meer een aantrekkelijk meubel? We gelooven beide.

Een antiek kleed van groote afmeting dekt den

EEN DER SALONS.

vloer, die hier en daar in deze groote kamer nog plaats heeft voor kleinere tapijten. Krachtig staat

OUD-HOLLANDSCHE KAMER.

in het midden de groote balpoottafel, en antieke stoelen zijn daarbij gezet of nooden bij het vuur van den ruimen schouw tot rusten.

Het is stemmig in dit vertrek, waar, als 't avond is, het licht der koperen kaarsenkronen lustig zal glanzen over het donker houtwerk van de betimmering en weerspiegelen in het aardige spiegeltje uit oud-Lodewijker tijd. Helaas, het zal het kaarsenschijnsel niet meer zijn, dat gloeien gaat in die kroon, maar meer modern elektrisch licht, onmisbaar in deze nieuwe tijden, die ook zonder te willen spotten met het sierlijke persje, dat we daar zien naast de buitendeur.

Er is nog meer te zien.

Zoo gaan we naar een tweede vertrek, dat ons in een iets jonger tijdperk en een ander land verplaatst, waar de meubelkunst sinds lang reeds bloeit. Het is een kamer bespannen met een havannah-kleurig velours met groot bloempatroon. De fijne meubelen zijn hier in Engelschen stijl. Het zijn ranke stukken in „satin-wood", zooals men die in oud-Engelsche verzamelingen, bijv. in die van Landsdowne House in Londen, vindt.

Het tijdperk, dat hier vertegenwoordigd is, wordt aangeduid als „Adam Style" bekend om zijn bedoelde verwantschap met 't klassieke, waarbij vooral gedacht moet worden aan de zuiverheid van Helleensche stukken toegepast in woningen van lateren tijd. Het is den schepper van dezen stijl, den Engelschen hofarchitekt Adam, gelukt in een ontwikkelde en smaakvolle dekoratie de klassieken lijnen en vormen aan te wenden in het huisraad van zijn tijd, die met hem dweepte. De door Adam gebruikte versiering bestaat meestal in het aanbrengen van festoenen, kranzen, médaillons en antieke vazen, motieven die we dan ook in over-

EEN DER OUD-HOLLANDSCHE KAMERS.

vloed terug vinden als verluchting van het hier aanwezig meubilair.

Daarnaast vinden we in dit en het volgend vertrek ook stukken van Hepple White en Sheraton, uit denzelfden tijd als Adam. De eerste dezer meubelbouwers, wiens werken veel van den invloed van Chippendale verraden, werkte den stijl van Adam om tot gevoeliger vormen. Zoo waren zijn stoelen en zitmeubelen bizonder van teekening, zoodat oorspronkelijke stukken van Hepple White thans een zeer begeerlijk bezit zijn voor den kenner.

Ook een lateren stijl vinden we hier in navolgingen van het werk van Sir John Soane, (± 1800), een zeer begaafd man, die zich op het scheppen van mooie vormen heeft toegelegd, welke we nog kunnen bewonderen in zijn oud huis op de Lincoln's Inn Fields in Londen, waar hij een heerlijk intérieur heeft nagelaten.

Ik vermoed, dat de leider der fabriek „Onder den Sint Maarten" indertijd wel tot de trouwe bezoekers van het oude huis van Sir John heeft behoord en veel bewaard zal hebben van den heerlijken indruk, dien dat partikuliere museum reeds maakt op den leek. In ieder geval heeft de heer Pool meesterlijk in zijn meubelen de gelijkenis getroffen met de weelderige kunstvoortbrengselen, die we zooeven aanduidden, en het is een genot zich bij het aanschouwen van zijn werk te verdiepen in de herinnering aan die prachtige Londensche verzameling.

Het zou jammer zijn, indien niet velen naar deze monsterkamers kwamen om daar de uitvoering te bewonderen van de gedachte van den heer Pool om eens eenige vertrekken in te richten, waarin hij oude Engelsche meubelstijlen zou kunnen demonstreeren, die meerendeels nog onbekend zijn in Nederland. Te dien einde heeft hij in die vertrekken een aantal zeer fraaie meubelen doen plaatsen, waaronder origineelen, o.a. een oorspronkelijk Sheraton-kabinet, en ook stoelen uit de oudere tijdperken, als „William and Mary" of „Queen Anne", met prachtige brokaatstoffen bespannen.

Het is werkelijk een uitstekend denkbeeld van „Onder den Sint Maarten" om onze meubelkunst in kennis te brengen met het sierlijke huisraad, dat weleer vervaardigd werd in „het land over de zee."

De Hollandsche nijverheid kan hiermede haar voordeel doen, indien er althans — wat we hopen en verwachten — hier te lande nog kunstlievende menschen wonen, die zulk werk op prijs stellen in dezen tijd, nu een automobiel voor velen het hoogste bezit schijnt en het alleenzaligmakend ideaal.

LABOR OMNIA VINCIT.

Arbeid overwint alles. Een trotsch en krachtig devies, doch om de waarheid er van te verstaan, zal een sterke geest gepaard moeten gaan met een onvermoeibaren lust tot werken.

Zouden er onder hen, die de werkplaatsen van ambacht en industrie vullen, velen zijn in zoo een gelukkig bezit van geestkracht en arbeidslust, waardoor hun de arbeid een zegen wordt en een middel tot 't bereiken van schoone dingen?

'T HOEKHUIS.

Men zal als antwoord grinnekend het hoofd schudden en op vele voorbeelden wijzen waar arbeid tot een straf werd en een marteling. En helaas, die voorbeelden zijn er te over en niet te wederspreken.

Maar te midden dier onschoone, soms afgrijselijke voorstellingen van ambacht en industrie,

komt als iets schoons, iets krachtigs een heerlijk streven om nieuwe banen te zoeken in de wildernissen en woestenijen van dezen slaafschen tijd van machinewerkers en fabrieksproletaren.

Dat streven zoekt en het vindt; het heeft een baan gevonden, nog niet breed en wat ongelijk, maar toch al een veiligen weg naar een betere toekomst voor den werkman.

En de weinigen, die het streven niet alleen kènnen, maar ook voelen in hun hart, gaan langzaam maar veilig voort, weten dat een nieuwe en betere tijd voor hen gaat komen, weten óók dat arbeid geen straf en geen marteling meer is; zij verstaan de waarheid van het devies „Labor Omnia Vincit", — zij maken het met trots tot hun eigen.

INTÉRIEUR.

Ziehier dat streven: door eendracht en samenwerking, door ontwikkeling van den werkman, door veredeling van het ambacht en door onvermoeiden arbeid te komen tot mooie, karaktervolle en degelijke voortbrengselen, die zullen dragen den schoonen stempel van een nieuwen tijd, den tijd van ambachtsveredeling en ambachtsbloei. Maar het streven is ook om te komen tot werkers, trots op dien naam, steunpilaren van de samenleving, ook zóó karaktervol en degelijk, dat er een kracht ten goede van hen uit zal gaan op de zwakkeren van het volk.

Maar om vóórt te gaan op dezen nieuwen weg, is het voor den arbeider niet voldoende het streven te kènnen, hij moet het ook begrijpen; hij moet het voelen in zijn ziel.

En het einddoel zal zijn: beschaafder en gelukkiger kringen van arbeiders, waaruit de maatschappij schoonere voortbrengselen zal ontvangen dan zij in dezen dorren, slaafschen tijd te ontvangen vermag.

Zooals het gegaan is in de bouwkunst en de meubelkunst in de laatste 50 jaren, zoo kan het niet langer gaan in de toekomst. Op vele plaatsen toch werd natuur- en stedenschoon onherstelbaar geschonden of ging geheel verloren.

De woonhuizen van rijk en arm werden bezet met meubels zóó onharmonisch, zoo onpraktisch, dat vele kamers geleken en vele nòg lijken op dure of goedkoope bazars.

En bij de menschen van dezen tijd ontwaakt een verlangen naar wat schoon van landschap, van stad, van intérieur, dat hun een vergoeding zal kunnen zijn voor het onschoone en het prozaïsche van het twintigeeuwsche leven in zenuwspannenden arbeid en gejaagden voortgang. Bij grootere massa's, ook van het volk, is de zin voor schoonheid meer ontwikkeld geworden, en al meer en meer verdwijnt de lust deel te nemen aan die genoegens, die wellicht voor korten tijd ontspannen, doch ten slotte démoraliseeren. En onder de jongere menschheid van nu is ook het weten doorgedrongen, dat zij haar kracht behouden, verhoogen moet voor den strijd om het bestaan niet alléén, maar ook om een nuttiger en gelukkiger leven te hebben.

De groote taak, die voor den ambachtsman van dezen en den komenden tijd is weggelegd, is, om aan dat verlangen naar wat mooi in huis en bij haard tegemoet te komen. En dat is: eendrachtig samenwerken, zich ontwikkelen, het ambacht en zijn schoonheid bestudeeren en dan met behulp der moderne middelen komen tot mooie, karaktervolle, degelijke voortbrengselen.

De meubelkunst is wel een van de mooiste der ambachten.

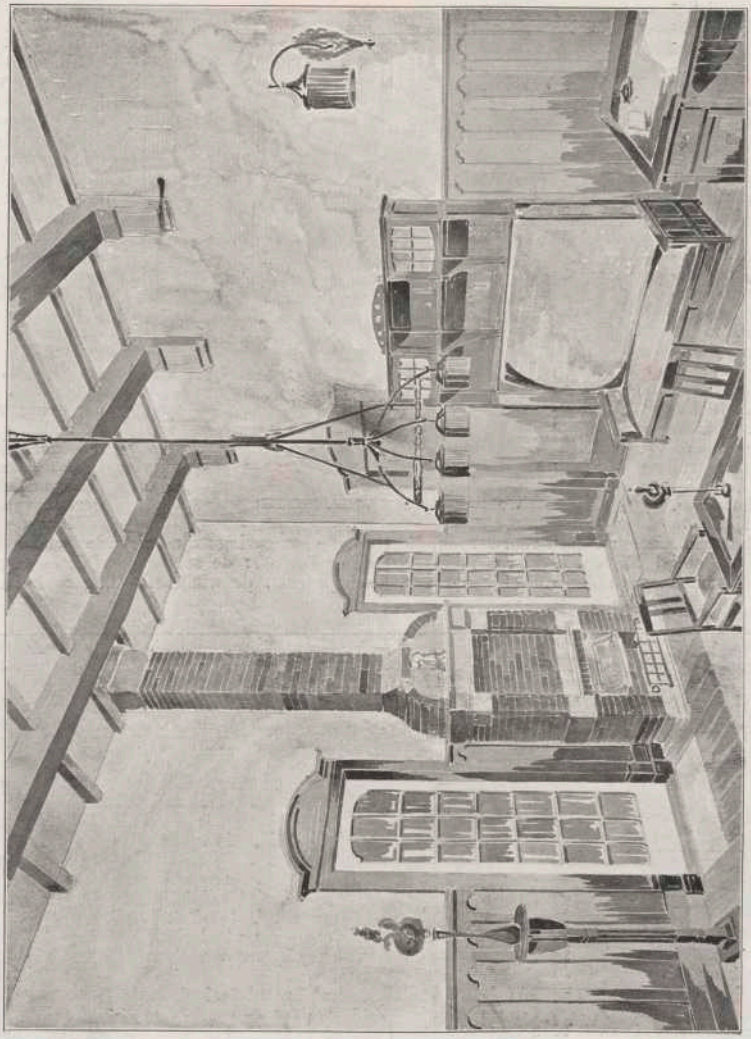
Zij is een dier ambachten, waarvan de voortbrengselen een groote rol vervullen in het menschelijk leven en daarop vaak een invloed uitoefenen.

Die voortbrengselen zijn altijd om ons heen en dienen ons in verschillende rollen.

Zij dienen ons materieele leven in hun rol van nuttigheids-voorwerp, ons geestelijk leven dienen zij als schoonheids-voorwerp.

En dat zij die beide rollen vervullen kunnen, dat is een eisch, dien men toch aan meubelen stellen kan, 't zij dat ze bestemd zijn voor salon of huiskamer, slaapvertrek of keuken, 't zij dat ze bestemd zijn voor het publieke leven in vergaderzalen of kantoren, 't zij dat ze bestemd zijn voor arm of rijk.

De bouw dier belangrijke voorwerpen is lang verwaarloosd geworden. Zij verdienen, dat de

INTÉRIEUR.

vervaardigers alle aandacht, alle werkkracht, alle begrip van schoonheid, degelijkheid en karakter koncentreeren op dien bouw.

De werkman hamert, zaagt en beitelt het hout, schijnbaar zonder te begrijpen welk belangrijk werk hij eigenlijk verricht: het maken van meubelen.

Maar onder het devies „Arbeid overwint Alles" en onder het systeem der winst-verdeeling zal hij het gewicht van dien arbeid leeren kennen.

Hameren, zagen en beitelen zal dan slechts zijn het middel om tot een schoon doel te komen: het maken van goede meubelen. En dan zal voor hem het middel ook schoon zijn. Hij zal zich de maker weten van die onmisbare voorwerpen, die jaren lang in stand blijven, die jaren lang een goede plaats innemen in den huiselijken kring, rust en behaaglijkheid geven aan de velen, die dit zoeken aan den haard, in hun werk- of huiskamer, in hun salon of slaapvertrek en daardoor medewerken tot verhooging van menschelijk geluk.

WONING VAN DEN WERKMEESTER.

Nu zijn daar, in 't midden van ons land, te Oosterbeek op de Veluwe meubelwerkplaatsen opgericht, waarvan de grondslag is: het systeem der winstverdeeling, waarvan de grondslag ook is het devies: „Lamor Omnia Vincit".

Het is, gelooven we, een gelukkige gedachte geweest om de fabriek daár te bouwen, waar de omgeving zoo natuurlijk medewerkt om gezonde werkers te houden, gezond van lichaam en gezond van geest.

Maar de ligging en de omgeving zijn niet de schoonste zijde dezer fabriek; de schoonste zijde is de gemeenschapsgeest, de winstverdeeling en het devies.

EEN RIJ WONINGEN VOOR WERKLIEDEN

De naamlooze vennootschap werd opgericht met een gestort kapitaal van *f* 80.000, in aandeelen van *f* 50 met onderaandeelen van *f* 10.

Nadat de bruto winst verminderd is met alle exploitatiekosten, wordt 3 % van het restant gebezigd voor afschrijving op gebouwen en 7 % voor vernieuwingsfonds voor de werktuigen; daarna 5 % der zuivere winst als rente over het kapitaal uitgekeerd en het overige als volgt verdeeld: direktie 15 %, aandeelhouders 20 %, personeel 40 %, reservefonds 10 %, en inrichtingen en instellingen ten bate van het personeel 15 %. Bedraagt het reservefonds 1/10 van het geplaatste kapitaal, dan wordt de 10 % gevoegd bij de genoemde 15 %.

De 40 % voor het personeel wordt door de direktie in overleg met de kommissarissen in den regel in aandeelen uitgekeerd. Slechts in uiterste gevallen mag hiervan worden afgeweken. In het Dienstreglement wordt bepaald, dat een werkman, die, naar het oordeel van direktie en kommissarissen, zonder grondige redenen zijn winstaandeel in geld eischt, als handelende in strijd met het doel der onderneming, wordt ontslagen.

Het Dienstreglement bevat nog meerdere bepalingen, die hier ter kenschetsing van het regime der fabriek een plaats vinden.

De arbeidstijd bedraagt *tien* uur per dag, uitgezonderd Zaterdag; dan zal als proef van af den tijd van aanvang tot des namiddags *half-twee* worden gewerkt.

Ieder arbeider zal rein op 't werk verschijnen; na iederen werktijd zullen de handen behoorlijk worden gewasschen, en eenmaal per week moet na werktijd worden gebaad. Bij niet nakomen van deze bepalingen verbeurt de arbeider telkenmale 5 cent boete.

Eventueele boeten, alsook de voor de werklieden ingekomen giften, zoo voor deze laatsten niet anders is bepaald, worden aangewend ten bate van de aan de fabriek verbonden bibliotheek. Eénmaal per jaar zal de direktie in overleg met het personeel vaststellen, op welke wijze zulks geschiedt.

Telken jare, na het opmaken der balans, in een Mei-vergadering, wordt door de direktie bepaald hoeveel vrije dagen met behoud van loon in dat jaar zullen worden toegestaan aan vaste arbeiders; indien de winst zulks toelaat, zullen drie dagen worden vrij gegeven.

Aan niemand der arbeiders zal wegens lidmaatschap eener vereeniging ontslag worden gegeven.

Ieder arbeider-aandeelhouder kan, na vaststelling der balans, inzage van de bescheiden bedoeld bij art. 9 der Statuten bekomen, waarvoor in een vergadering binnen veertien dagen na de algemeene vergadering gelegenheid zal worden gegeven.

Als men van een fabriek hoort, dan denkt men dadelijk aan razende machines, aan drijfriemen, die vliegen, aan beitels en zagen, die snerpen door het hout; we denken aan stoom en smook, aan ijzer en staal. En toch, als men de meubelfabriek L. O. V. binnenkomt, dan blijven vèr die gedachten, want iets anders treft u.

En dat is de rustige arbeid van menschen wier handen niet door de machine maar door hun geest bestuurd worden.

Want al vliegen in de machine-afdeeling ook de zagen door het hout, al wentelen de beitels ook lange krullen over de banken — er vlak naast in de werkplaats der meubelmakers, daar wordt wéér gezaagd, gehamerd, gebeiteld, daar groeien stoelen, tafels en kasten onder de handen der werkers, daar worden de meubelen gebouwd.

De woningen, die voor de werklieden gebouwd zijn, munten uit door vriendelijke ligging, door eenvoudigen aanleg en bouw.

Door breede ramen valt overal het licht, brengt er zon en gezondheid, zal er ook brengen zonnige harten en vriendelijken geest.

Elk huisje ligt geheel vrij in een tuin en uit de meeste kamers hebben de bewoners een ruim uitzicht over het mooie land, dat vooral in die omgeving nog veel natuurlijks en ongeschondens heeft.

De woning van den werkmeester is een villaatje, eenvoudig ook gebouwd, maar van interieur zoo gezellig, dat men bij 't zien van zoo een huisje zich afvraagt hoe het mogelijk is, dat elders niet meer van dergelijke woningen verrijzen in stede van de vele, die de wegen ontsieren en waarin de bewoners tevergeefs de zeer noodige gezelligheid zoeken.

Ook bij den werkman, bij wien de zin voor eenvoudige schoonheid ontwikkeld is geworden en door verbetering van school- en vakonderwijs zich

steeds nog meer ontwikkelt, ook bij hem is er in onzen tijd een verlangen om aan den huiselijken haard, waar zijn rust en zijn geluk behooren te zijn, gezelligheid, degelijkheid en rustigen eenvoud te vinden.

Velen voelen door het onderricht, dat zij genoten of door de, helaas weinige voorbeelden die zij zagen, dat de wijze, waarop zij tot dusver hun vertrekken konden vullen en versieren, niet de rechte wijze was, want zij zien dat de goedkoope stoelen, tafels, kasten ondegelijk zijn. Die stoelen zijn niet gemaakt voor krachtige mannen en vrouwen, voor gezonde, rumoerige kinderen. Die stoelen zitten niet in elkaar, massief en vast. En de sprekende kleur en de ongemotiveerde versieringsvormen zijn zoo leelijk, dat zij het ondegelijke natuurlijk niet goed maken, maar het nog te méér doen spreken.

Maar hoe de betere meubelen te koopen?

Zij zijn tegen de prijzen, die er voor besteed kunnen worden, niet gemakkelijk te verkrijgen, en werkman is dus gedwongen zijn huis met ondegelijke bazaar-dingen te vullen, of tweede-, vaak derde-hands meubelen te koopen, die een tezaamgeraapt en versleten rommeltje vormen.

De Oosterbeeksche L. O. V. nu heeft tot doel het maken van werkmansmeubelen, die uitmunten door degelijkheid en door eenvoud, die door hun vorm en heel sobere versiering in waarheid medewerken tot het verkrijgen van gezellige huiselijke kamers, waar het een genoegen is rond te zien en te verblijven.

Komt het zelfs in de huizen der gegoeden bij zoovele voorwerpen en meubels voor, dat zij èn door vorm èn door konstruktie èn door versiering afwijken van de waarheid, ónwaar zijn, en dus ónschoon, nog veel meer komt zulks voor bij de goedkoope meubels van den werkman.

De vorm is niet zoo breed en zoo massief als wel noodig is voor den mensch, die gewoon is daaglijks zijn lichaamskrachten te gebruiken. Lijkt het niet potsierlijk een stevigen grondwerker te zien zitten op een stoeltje, waarvan de zitting geen 4 decimeter in het vierkant is, hem te zien leunen tegen een paar platte scherphoekige latten, die kraken als hij zijn arm er over buigt?

Zijn de meeste tafels niet te klein voor een flink gezin, voor menschen die ruimte noodig hebben, om er aan te kunnen zitten?

Zijn de kasten niet wankel, topzwaar door een zware lade boven openslaande deuren, die hangen in de scharnieren?

Staan stoelen, tafels, kasten op pooten in den goeden zin?

Bovendien, en dat is ook heel erg, in de goedkoope meubels voor den werkman zit geen gedachte, geen karakter; ze hebben geen fundament. Werkmansmeubelen zijn bijna zonder uitzondering geestloos.

En goede meubels moeten een geest bezitten, een geest, die bij de menschen goede gemoedsstemmingen wakker roept. Zij moeten den werkman ook brengen innigheid en rust. En dat kunnen geen meubels, die onwaar zijn en onschoon.

De meubelfabriek L. O. V. nu zal er naar streven den werkman voor zijn woning schooner en degelijker meubels te verschaffen.

Stoelen voor een werkman moeten zijn zetels stevig en breed van vorm, geschikt voor rust, en het karakter dragend van hun bestemming.

Tafels moeten zijn werkelijk „op pooten staand", niet zóó, dat een wat harde duw het tafelgerei in gevaar brengt; tafels zullen zijn vierkant of rond, van zulke afmeting, dat zij een ruime plaats bieden voor het gezin. Kasten zullen zoo gemaakt worden, dat er bergplaats voor véél in is, eenvoudig doch smaakvol van bouw en degelijk van samenstel.

En alle meubels, zelfs in de soberste woonkamer, zullen harmonisch zijn en aan den haard iets kunnen brengen van de rust, die de werkman vooral zoo noodig heeft.

Aan het maken van deze nieuwe werkmansmeubelen echter zijn bezwaren verbonden, en de voornaamste daarvan is wel deze: de produkten zullen de fabriek zooveel kosten aan hout en arbeidsloon, dat slechts veel belangstelling van de zijde der arbeidende klasse het mogelijk kan maken, deze meubels aan de markt te brengen.

Doch de fabriek L. O. V. schat dat bezwaar niet al te hoog.

Want zij zijn er van overtuigd, dat de belangstelling er is, dat de belangstelling voor het ambacht in de naaste toekomst nog meer zal toenemen.

We leven in een tijd, waarin ieder, ook de werkman, een eigen persoon en een eigen karakter wil zijn; maarhij moet dat eigene ook leggen in zijn werk, moet het eigene ook wenschen in het werk van anderen.

Welnu, wat meubels betreft, kan hij dien wensch vervullen. Door de voortbrengselen van de Oosterbeeksche meubelfabriek L. O. V. te koopen, zal hij zich omringen met voorwerpen, laten we zeggen „naar zijn hart", gemaakt door werklieden, die hun vak kennen, en arbeiden in een omgeving, waar voortdurend gelegenheid is de vakkennis te vermeerderen en het gevoel voor het schoone in de meubelkunst te verrijken.

En dit nog: bij allen is het streven aanwezig goed en mooi werk te leveren ten dienste van allen, van gegoeden en minder gegoeden, en vooral: „Iets goeds vàn werklieden vóór werklieden."

„'t Hoekhuis" bij de fabriek, prachtig gelegen aan den Utrechtschen straatweg, vóóraan in het dorp Oosterbeek, is in werkelijkheid de inleiding tot de fabriek.

Het huis, van een eenvoudigen doch sprekenden bouw, wordt bewoond door iemand verbonden aan de inrichting, en 't is bij deze, dat alle belangstellenden introduktie en welwillend geleide zullen vinden voor de fabriek en de toonkamers.

En daar, in 't Hoekhuis, is de gelegenheid ook zeer gunstig om het werk van L. O. V. te zien, b.v. een eleganten salon-stoel, een teergelakt boudoirtafeltje, een buffet of een tot rusten noodende bank.

Het zijn dus niet alléén werkmansmeubelen, die de fabriek vervaardigt.

Als neven-produkt worden de elegante en duurdere meubels gemaakt, en dat zulks geschiedt, is van een zeer groot belang voor de werklieden van L. O. V.

Immers zou het op den duur geestdoodend kunnen worden, wanneer het maken der eenvoudige meubels niet werd afgewisseld door een rijker en tot ontwikkeling-dringend werk: het vervaardigen der mooiere en sierlijker voorwerpen.

Van deze nu zijn er eenige te zien in „'t Hoekhuis", en belangstellenden staan er al die gegevens ten dienste, waarvan men zich in den regel wil voorzien, voordat men tot koopen overgaat.

Bovendien bestaat er voor iedereen gelegenheid teekeningen te doen maken waaruit men zich een denkbeeld kan vormen van de werkelijkheid.

* * *

EEN NATUUR-MONUMENT IN GEVAAR.

Dezer dagen schreef men uit Rheden het navolgende aan de N. R. C.:

„Een der schoonste landgoederen, bijna uitsluitend bestaande uit bosch, zal onder den hamer komen! Het landgoed „Haguenau", dat het grootste deel der Middachter Bosschen omvat, wordt in November a.s. publiek verkocht. De vele vreemdelingen, die jaarlijks in de Steeg, Dieren en Ellecom logeeren, kunnen in het vervolg wel elders gaan kijken of er nog mooie plekjes in Nederland zijn, indien de vrees wordt bewaarheid, dat houtkoopers de bosschen in handen krijgen. Ja, we behouden de Middachterlaan wel en de bosschen, behoorende bij het kasteel Middachten en de Onzalige Bosschen, doch het geheele karakter der streek wordt verbroken, wanneer het ten Noorden daarvan gelegen uitgestrekte Haguenau wordt kaalgehakt of wel verbrokkeld in villapark, met misschien erge „lieve" villa's, maar zonder het bosch met zijn prachtige natuur. Wie kent niet de wandeling naar den Carolinenberg, de Geitenberg, den Ravenboom en zooveel meer?

Een groot deel van het publiek is er op het oogenblik nog vrij kalm onder, omdat het niet beseft, wat het zeggen wil als dat goed gesloopt wordt en Gelderland een zijner grootste attracties verliest; ze zien het gevaar nog niet in en de jeremiades komen natuurlijk achteraan, wanneer de pensions, die des zomers vol, overvol zijn, leeger worden, de winkels vele hunner zomerklanten verliezen en de dorpen hunne vaste zomerinkomsten missen. Allerlei geruchten doen hier de ronde; één er van zegt, dat het nog onderhands in zijn geheel zal worden verkocht en tot Jachtpark bestemd. In dat geval wordt het wel niet gesloopt, maar gesloten voor het publiek; anderen beweren, dat door een kombinatie hulp bij de regeering en de „Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten" wordt gezocht. Wij hopen hartelijk, dat liefde voor de natuur en eigenbelang de handen ineen zullen slaan en nog een middel zullen vinden om onze streek voor dit onheil te bewaren."

Maar ook de groote en populaire natuurvriend, de heer Jac. P. Thijsse, heeft zich deze zaak aangetrokken. En in een met liefde gesteld artikel in het 15 Oktober-nummer van „De levende Natuur" (men zie ook de bespreking van dit maandblad in de rubriek: „Revue der Tijdschriften" in dat „*Hollandsche-Revuenummer*") schrijft hij over deze aangelegenheid o.m. het volgende:

„Voor ons is het Leuvenumsche bosch het Veluwebosch bij uitnemendheid. Het strekt zich uit aan beide oevers van de Hierdensche beek, de „hoofdbeek" van de Hooge Veluwe, die zijn oorsprong heeft in het gentianen-moeras bij het Uddeler meer. Het is zevenhonderd hectaren groot en bevat boomgroei van allerlei soort; eigenlijk is het niet één bosch, maar een aaneenschakeling van vele bosschen, schaduwrijk woud van beuken en eiken, dicht bemost naaldbosch, luchtig berkenstruweel, en ook spichtige nieuwe dennenplantages, waar de roode boschbes nog maar nauwelijks zijn eerste voorposten heeft gevestigd. Jarenlang is het met de grootst mogelijke liefde en zorg beheerd, er is altijd gekapt met groote soberheid en met eerbied voor natuurschoon en dierenleven. En boven alles: het bosch is altijd vrij geweest, zoodat ieder natuurvriend er ongestoord kon genieten van de rijke woudpracht, die er zich zoo rustig heeft kunnen ontwikkelen.

„De Veluwe telt nog meer bosschen en daar zijn er onder, wier naam met wellust wordt gezegd door kenners van Neerland's natuurschoon en die bezongen zijn door dichters uit de [vorige eeuw. Doch als we thans die bosschen zoeken, dan vinden we sommige geheel of gedeeltelijk gekapt en vervangen door jongen aanplant, andere vernietigd door huizenbouw en nog weer andere ontoegankelijk voor 't publiek, dat geweerd wordt om zijn baldadigheid, of om rust te verzekeren voor den wildstand. *De vrije ruimte op de Veluwe is nog zeer groot, maar toch al wel de helft minder dan voor vijftig jaren.*

En nu kwam eenige maanden geleden het bericht, dat ook het Leuvenumsche bosch zou vallen. Het werd te koop aangeboden en 't was te voorzien, dat de groote hoeveelheid zwaar geboomte den kooplust der houthandelaren zou

gaande maken. Het gevolg zou zijn, dat het lot van den Wildenborch het prachtigste bosch zou treffen; het zou veranderd worden in een kaal veld met boomstompen en al de merkwaardige planten, die daar op den ouden boschgrond tot ontwikkeling zijn gekomen, zouden uit die streek van ons land voor eeuwen verdwijnen.

BIJ DEN WATERVAL IN HET LEUVENUMSCHE BOSCH.

„Het is daarom te loven, dat de „Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten" krachtige pogingen in 't werk stelt, om het bedreigd bosch zelf aan te koopen en zoo voor ons volk het voortbestaan te verzekeren van een uitgestrekt oud woudkomplex. Zij tracht de koopsom te vinden door een leening uit te schrijven groot *f* 250,000 in aandeelen van duizend gulden, rentende drie percent. Terwijl gij dit leest, zit het bestuur te wachten op de inschrijvingen, sommige dagen brengen er enkele, andere dagen brengen er geen en een kwart millioen is een heele som. Toch wanhopen wij niet.

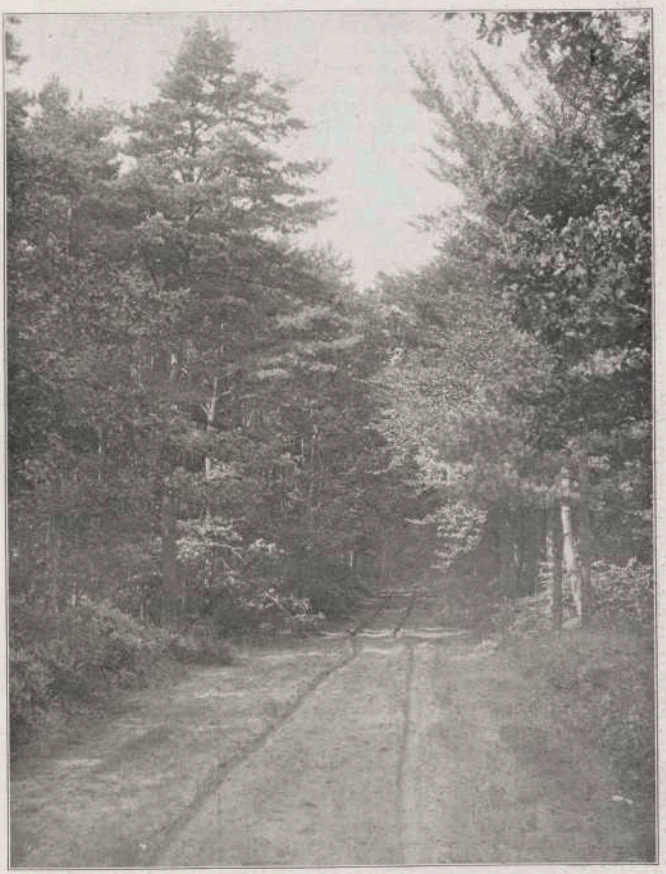
„De aankoop van het Leuvenumsche bosch heeft een heel andere beteekenis dan die van het Naardermeer. Door zijn purpurreigers en lepelaars heeft het Meer als 't ware een internationale beteekenis en wordt dan ook gaandeweg een pelgrimsoord voor de ornithologen van Midden- en West-Europa. Doch door zijn ligging en doordat de broedkolonies der vogels rust vereischen, moet het bezoek beperkt blijven, al is het dan ook waar, dat onder het tegenwoordig régime honderden liefhebbers kunnen genieten van het zeldzaam vogelschouwspel, waar vroeger slechts enkelen werden toegelaten.

„Het Leuvenumsche bosch herbergt geen zeldzaamheden van Europeesche vermaardheid. Er groeit een zeer zeldzame orchidee; de dennenorchis Goodyera repens spreidt er zijn hartvormige lichtgevlekte blaadjes uit over de dichte moskussens van het eeuwenoud dennebosch. Deze plant is stellig een van onze allerzeldzaamste indigenen en op één lijn te plaatsen met de bokkenorchis de koraalorchis, het boschvogeltje of de Ramischia. Ook nestelt er een zeer zeldzame roofvogel en

komen er ook de insekten voor, die alleen onze alleroudste bosschen bewonen: vliegend hert, heldenbok, de echte boschhommel en de ijsvogelvlinder. Op zich zelf zijn deze omstandigheden reeds voldoende, om bij de kenners de belangstelling in het bosch te doen aangroeien tot bezorgdheid omtrent zijn voortbestaan.

„Maar er is veel meer. De beek en de heuvels, de verscheidenheid van den bodem geven dit terrein een rijkdom van planten- en dierenleven, die het aantrekkelijk maken voor iederen wandelaar, voor elk toerist, die maar een begin van belangstelling heeft voor wat er leeft langs de wegen. Hier vindt hij gemakkelijk en overvloedig gelegenheid, om kennis te maken met bijna al onze inlandsche boomen en heesters, met varens en mossen, met orchideeën en paddestoelen, het bleeke stofzaad en de eindelooze verscheidenheid van bramen en rozen, om nog niet eens te gewagen van al de schoone boschgrassen en boschbeziën. Hier zingen niet alleen nachtegalen en roodborstjes, maar ook het teere fluitertje en de schuchtere goudvink. De draaihals klautert langs de stammen of zoekt zijn mieren op den grond in gezelschap met de spechten. Het korhoen baldert in 't voorjaar op de heide en in 't najaar is de Noordelijke woudzoom druk van de duizenden en nog eens duizenden trekvogels, die hun weg hebben langs den Oostelijken oever van de Zuiderzee. Hier leven bijna al onze reptielen en amphibiën en ook bijna al onze wilde zoogdieren. Kortom, hier is gelegenheid om het echte, aloude bosch te leeren kennen in zijn vollen rijkdom en schoonheid.

„De Nederlandsche bosschen zijn voor het meerendeel plantsoen; in sommige stukken van het Leuvenumsche bosch staan ook de boompjes rij aan rij, zooals de planter ze heeft neergezet. Maar er zijn ook gedeelten, waar de natuur ongehinderd haar gang is gegaan, en daar vinden we op ouden heidegrond of op voormalige stuifduinen prachtigen opslag van dennen en van laag loofhout. Daar zijn ook nog echte, wilde, parkachtige boschjes van jeneverbes en enkele reusachtige jeneverbesstruiken in 't oude foolbosch herinneren aan den tijd toen de Veluwe geen ander

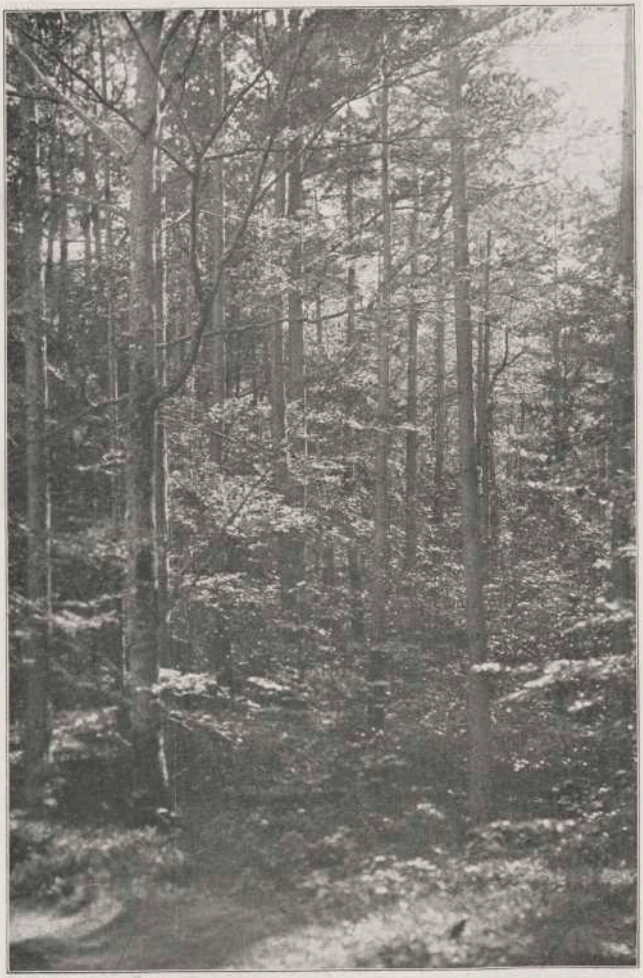

DE POOLSCHE WEG IN HET LEUVENUMSCHE BOSCH.

naaldhout kende dan dezen stekeligen bessendrager.

„Indien nu de „Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten" het bosch kan koopen, zal ieder van al deze mooie dingen kunnen blijven genieten. Tegelijk zal er op groote schaal gewerkt kunnen worden aan de in onze dagen zoo hoog noodige bescherming van planten en dieren.

„Het zal zijn rente moeten opbrengen, maar het kapplan wordt zoo ingericht, dat de merkwaardigste stukken van 't bosch en de groote zeldzaamheden ongerept blijven, terwijl nergens geheele ontblooting van den bodem zal plaats hebben. Ook in 't Naardermeer en op Texel is de Vereeniging er in geslaagd de bescherming van flora en fauna te vereenigen met verhooging van de produktiviteit van den bodem. Dit mag hier wel eens gezegd worden, want er zijn nog altijd menschen, die meenen, dat de Vereeniging chaotische toestanden in het leven zou willen roepen en niets is minder waar.

IN HET GEMENGDE BOSCH IN HET LEUVENUMSCHE BOSCH.

„Wij hopen dan ook, dat de lezers van deze regelen het hunne zullen doen, om het voortbestaan van het Leuvenumsche bosch te verzekeren. Gij kunt het niet missen. Het best helpt men natuurlijk door aandeelen te nemen in de leening, maar men kan ook reeds steun geven door toe te treden als lid der Vereeniging, door nieuwe leden te werven, door het bedrag uwer kontributie te verhoogen, door kleine of groote schenkingen. Wees vooral niet bang, dat uw hulp overtollig is of te laat komt, want behalve op de Veluwe is ook nog in andere deelen van ons land zeer veel te doen".

Ten slotte nemen we hier ook nog de cirkulaire over, die het bestuur der „Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten" met 't oog op deze aangelegenheid heeft verspreid en die aldus luidt:

„Een der grootste en merkwaardigste bosschen van de Veluwe loopt gevaar gesloopt te worden; de dagbladen hebben het reeds vermeld: het Leuvenumsche Bosch wordt verkocht.

„Dit echt Veluwsch Bosch *moet* behouden blijven — wij weten, dat dit de overtuiging van zeer velen in ons land is, die onze schoone Veluwe,

het bosch in het algemeen, of dit bosch in het bizonder een warm hart toedragen.

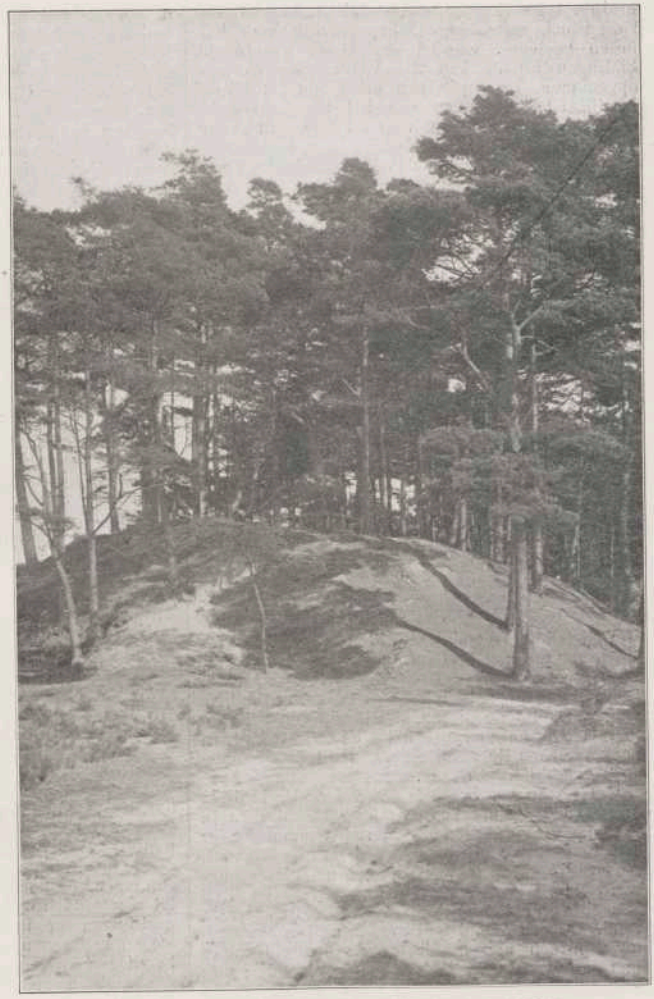
„Het is thans aan de „Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten" gelukt, van de tegenwoordige eigenaren eene optie tot aankoop van dit gebied te verwerven, loopende tot 17 November a.s. Gelukt het de Vereeniging, tegen dien datum het noodige geld bijeen te krijgen, om van de optie gebruik te maken, dan blijft het bosch in stand; in het tegenovergestelde geval *is reeds een beslissing genomen*, die het bosch bijna geheel onder de bijl van den houthakker brengt.

„Ten einde zich den eigendom van dit gebied te verzekeren, heeft het bestuur der Vereeniging besloten, over te gaan tot de uitgifte eener 3% eerste hypothecaire obligatieleening, groot *f* 250.000.

„Tot nadere toelichting diene het volgende.

„In het Leuvenumsche Bosch, dat meer dan 700 H.A. beslaat, vindt men de gelukkige kombinatie, dat het, behalve de gedeelten, welke om hunne natuurlijke schoonheid of merkwaardigheid ongerept behouden dienen te blijven, honderden H.A. bosch bevat, die, op oordeelkundige wijze geëxploiteerd, niet te versmaden opbrengsten opleveren en aldus medewerken, dat de plekken, die men sparen *wil*, ook gespaard *kunnen* blijven. Zoo draagt het een het ander.

„Wat opbrengsten betreft, staat de zaak bij een bosch anders dan bij de meeste andere exploitaties. Men heeft het nl. in de hand, door meer of minder per jaar te vellen, de opbrengsten grooter of kleiner te doen zijn. De rationeele weg is echter, door proeven den jaarlijkschen aanwas te berekenen en in geen geval meer, liefst minder hout aan het bosch te onttrekken, dan er gevormd wordt. Hoe groot de aanwas is, kan eerst na eenigen tijd, door het doen van boringen en herhaalde metingen, blijken, doch overleg met de tegenwoordige direktie, den boschbaas en een onpartijdig deskundige leidde tot de overtuiging, dat deze niet zal tegenvallen.

BEGROEID STUIFDUIN IN HET LEUVENUMSCHE BOSCH.

„Er zal een aankoop- en aflossingsfonds gesticht

worden. Hierin zullen gestort worden de gelden, die van de exploitatie overblijven, nadat de rentebetaling heeft plaats gehad, zoomede de opbrengst van een of ander deel van het gebied, indien het bestuur tot verkoop mocht besluiten. In dit fonds zullen ook schenkingen, bepaaldelijk voor het bosch bestemd, worden gestort en eventueele bijdragen uit de kas der Vereeniging worden opgenomen. De rente van dit fonds zal bij de jaarlijksche inkomsten van het bosch gevoegd worden, terwijl de hoofdsom zal dienen: 1°. voor aankoop van aangrenzende terreinen, indien zich een goede gelegenheid daartoe voordoet en het bestuur tot een dergelijken aankoop meent te moeten besluiten; 2°. voor aflossing dezer geldleening door uitloting à 100% of inkoop beneden 100%. In 1916 zal met de uitloting worden begonnen ter aflossing op 2 Januari 1917. Het bedrag der uitloting zal telken jare door het Dagelijksch Bestuur en de na te noemen kommissie worden vastgesteld.

„Uit de deelnemers aan de leening zal een kommissie van drie personen gevormd worden, om de belangen der obligatiehouders te behartigen".

Kom wie helpt, en vlug?

Wendt u tot den heer Jac. P. Thijsse te Bloemendaal of tot Dr. J. Th. Oudemans, 12 Paulus Potterstraat, Amsterdam.

* * *

HET ORIËNTEERINGSVERMOGEN VAN DIEREN OP HUN ONBEKENDE PLAATSEN.

Bij het onderzoek van dit vraagstuk, dat tot nu toe nog niet op bevredigende wijze tot oplossing is gebracht, heeft de heer H. Bens *) zich bepaald tot eenige feiten, welke hier volgen, en tot de dieren, die hierin een rol spelen. Het is natuurlijk een tweede vraagpunt, in hoeverre men de resultaten van dit détailonderzoek generaliseeren mag.

Het eerste voorbeeld is het volgende. In 1874 bracht een kennis van den heer Beens hem te Bochum in Westfalen uit Neuwied aan den Rijn een hond mee, die op zijn erf, dus te Bochum, als waakhond zou worden gebruikt. De hond werd overdag aan de ketting gelegd en liep 's nachts op het aan alle kanten afgesloten terrein rond. Op een avond had men vergeten een opening in een hek te sluiten en den volgenden morgen was de hond spoorloos verdwenen; alle zoeken was vergeefsch. Na ongeveer drie dagen kreeg men bericht uit het huis, waaruit de hond afkomstig was, dat deze erg vermoeid en vuil plotseling weer te Neuwied teruggekeerd was. Rekent men nu voor het overbrengen van dit bericht 24 uur, dan had de hond over den hem onbekenden terugweg slechts twee dagen gedaan, in welken tijd hij dus een afstand van 95 K.M. had afgelegd en den Rijn was overgezwommen! Want bij Bonn was toen nog geen brug over den Rijn en men kan niet veronderstellen, dat het dier naar Düsseldorf of Keulen gegaan zou zijn, hetgeen toen de eenige plaatsen waren met bruggen over den Rijn, welke in dit geval in aanmerking kunnen komen.

Het eigenaardige van dit geval is, dat de hond per spoor van Neuwied naar Bochum was overgebracht en dus geen landweg had leeren kennen.

Dergelijke gevallen zijn nog in groot aantal bekend, en men vraagt zich af, welk vermogen het is, dat een hond in staat stelt zich aldus te oriënteeren.

Intellektueele aanleg komt hier slechts in de tweede plaats ter sprake; men heeft hier eerder te doen met een nog niet verklaard instinkt, waarbij in elk geval de drijvende kracht is de drang, de oude woonplaats weer op te zoeken.

Het tweede voorbeeld vinden we bij postduiven. Voor ongeveer 13 jaren werden herhaalde malen postduiven van Frankfort a. M. naar Weiszenfels a. S. gebracht. De afstand van deze plaatsen bedraagt, in rechte lijn gemeten, 270 K.M. De postduiven werden per spoor vervoerd in gesloten korven, bij helder weer hieruit genomen en loodrecht in de lucht geworpen. Nooit behoefden de duiven zich lang te bezinnen over de richting van den te volgen terugweg. Men kon zien, dat zij even bleven zweven, en dan richtten zij zich direkt in de goede richting; steeds kwamen de duiven na betrekkelijk korten tijd in Frankfort aan.

Helder weer is niet alleen bij postduiven, doch ook bij vele andere dieren een voorwaarde voor het zeker terugvinden der oorspronkelijke woonplaats. Bij onweer of anderen slechten weerstoestand verdwalen de duiven dikwijls. Naast de lichamelijke inwerking van stormachtig of regenachtig weer, waardoor de veeren nat gemaakt worden, moet er nog een andere factor zijn, welke onder deze omstandigheden den duiven het terugvinden van den weg bemoeielijkt. Een belangrijk punt is verder, dat het vinden van den terugweg des te moeilijker wordt, naarmate de duiven langs een meer kronkelenden weg naar het punt van oplaten gezonden worden. Zooals bekend is, worden postduiven er in geoefend om steeds langere wegen te kunnen terugvinden, door in een nieuw te vliegen langeren weg een reeds eerder gevlogen afstand op te nemen. Hoe verder nu de afstand wordt, des te meer kan men bij het vrijlaten merken, dat de duif zich langer moet bedenken, alvorens zij de goede richting inslaat. Men ziet haar eerst even in hooge kringen rondvliegen; lang duurt het echter nooit, of zij vindt den weg. Heeft soms de duif in het begin een

*) Het artikel van den heer H. Bens vinden we in „Vragen van den Dag" van Oktober uit het Duitsch in het Nederlandsch bewerkt.

verkeerde richting genomen, dan verbetert zij deze altijd reeds na eenige uren en komt goed over.

De heer Bens gelooft niet, dat het de grootere afstand is, welke de duif onzekerder maakt, doch het feit, dat een langere afstand van een spoorlijn meer bochten en omwegen volgt dan een korte. Werden de duiven in een rechte lijn vervoerd, dan gelooft hij niet, dat de afstand invloed zou uitoefenen op het meer of minder zeker vinden van den terugweg.

Het derde geval betreft de zekerheid, waarmee trekvogels gedurende den trek op hun doel aanvliegen. Zooals bekend is, verlaten de trekvogels ons tegen den herfst, om Noord-Amerika en in 't bizonder de oeverlanden van den Nijl op te zoeken; in het voorjaar komen ze weer terug. Vooral de uit het Noorden komende vogels verzamelen zich aan de stranden van Noord- en Oostzee, en op een dag, nog lang, voordat de zon opgaat, wordt van daar de groote reis aangevangen; altijd echter bij helder weer. Zonder te rusten, wordt nu gevlogen tot de Noordkust van Afrika. Van hieruit verdeelt zich de troep. Op hun trek uit het Noorden tot de Alpen, en ook wel ten Zuiden daarvan, worden alle vogels meegenomen, welke zich slechts bij den troep aansluiten; het geluid, dat zij gedurende het vliegen maken, lokt hiertoe aan. Slechts in het uiterste geval, bijv. bij het geraken in een orkaan of sneeuwstormen, kan er reden zijn, dat de trekvogel zijn vlucht onderbreekt. Men heeft van de trekvogels bewezen, dat zij niet altijd langs denzelfden weg trekken en dat ook heen- en terugweg dikwijls niet dezelfde zijn. Dit is te verklaren, doordat de vogels een lage plaats uitzoeken, om over de Alpen te vliegen, en verder soms een weinig afwijken, om op plaatsen te vliegen, waar helder weer is. Zien we nu de vogels gedurende hun trek, dan is hun vliegrichting van Noord naar Zuid, met soms een kleine afwijking naar het Oosten.

Hoe vinden de vogels nu zoo goed den weg, en hoe kunnen ze reeds op onze breedte direkt de goede richting nemen? Men zegt meestal, dat de tegenwoordige vogels de kennis van de trekwegen door overerving verkregen hebben; in den oertijd zouden hun voorouders den weg eerst trapsgewijs afgelegd hebben, terwijl zij het zoodoende langzamerhand geleerd hebben, den geheelen tocht ineens af te leggen. Dit zou z. i. wel waar kunnen zijn, als de geheele afstand bij dag werd afgelegd, zoodat de vogels aan rivieren, kusten, gebergten, enz. den weg zouden kunnen herkennen. Maar de vogels trekken ook bij nacht en geven zelfs voor de afreis aan den nacht de voorkeur. We zien bijv. wel, dat de zwaluwen zich voor den trek verzamelen, doch niemand heeft ze ooit zien afreizen. Het is verder ook niet waarschijnlijk, dat de vogels den heelen, langen weg zouden kunnen herkennen. Houden we ons echter aan het feit, dat de vogels ook 's nachts trekken: sterren of geluiden kunnen hun geen wegwijzers zijn. Er moet dus een andere faktor zijn, die bij het trekken der vogels een hoofdrol speelt en hen in de gewenschte richting doet vliegen.

Uit deze drie gevallen blijkt volgens den heer Bens dus duidelijk, dat er dieren zijn, die over land of in de lucht den weg weten te vinden naar een plaats die zij verlangen te bereiken, als zij van tevoren dezen weg nooit hebben afgelegd, of wel in het donker, zoodat zij door uiterlijke kenteekenen den weg niet herkennen kunnen. Deze dieren moeten dus van nature zóó aangelegd zijn, dat zij door hun hersenen of door een instinktmatig werkende eigenschap op de heenreis bewust of onbewust een besef krijgen van de richting van den gevolgden weg. Slaan ze dan de omgekeerde richting in, dan komen ze op het punt van uitgang terug. De dieren zijn dus tevens in staat, de indrukken, ontstaan door de richting, die op de heenreis gevolgd wordt, omgekeerd te gebruiken, dus voor het vinden van den terugweg. Dit oriënteeringsvermogen zal natuurlijk bij verschillende individuën der in aanmerking komende diersoorten verschillend zijn; sommige zijn veel minder fijngevoelig op dit punt dan andere. Ook neemt de heer Bens aan, dat het vermogen slechts werkzaam is onder bepaalde omstandigheden en wel als het dier zich bevindt in een bizonderen zielstoestand, zooals ingespannen opmerkzaamheid, heimwee, angst, overwinnen van honger of dorst, enz. Verder is waarschijnlijk niet uitgesloten, dat nog verscheiden andere diersoorten, en in elk geval de verwante soorten, op dezelfde wijze door de natuur begiftigd zijn; er zijn van hen echter nog geen voorbeelden, waaruit hun oriënteeringsvermogen spreekt, waargenomen. Wil men generaliseeren, dan kan men wel zeggen, dat een dergelijk vermogen vroeger meer verspreid in het dierenrijk voorkwam, doch slechts daar bewaard gebleven is, waar het nuttig gebruikt kon worden; anders is het ten gunste van andere instinkten verminderd of wel volkomen verstompt. De beschaafde mensch heeft geen behoefte aan een dergelijk vermogen en bezit het dan ook niet; hij maakt gebruik van zon en sterren en van de produkten zijner intelligentie: uurwerk, kompas, boussole.

Vanwaar stamt nu dit vermogen bij dieren en hoe is het te verklaren?

We weten, dat onze aardbol voortdurend door elektrische stroomen omgeven is, welke ongeveer parallel loopen met de breedtegraden en bij helder weer van konstante spanning zijn. De as van het bij deze stroomen behoorende magnetische veld valt ongeveer samen met de aardpoolas. Nu zijn alle hygroskopische stoffen, zooals veeren, haren, darmen, enz. zeer gevoelige ontvangers voor elektrische golvingen. De boven besproken dieren, honden en vogels, zijn met haren en veeren bedekt, en nu is de heer Bens vast overtuigd, dat deze dieren op bepaalde tijden natuur-

lijke elektrische golvingen, al zijn deze ook nog zoo zwak, door middel van hun natuurlijke lichaamsbekleeding in zich opnemen en hierdoor ook lichamelijk beïnvloed worden. Een dergelijk dier kan z.i. zeer goed gevoelig zijn voor zulke zwakke elektrische invloeden. Want hoe fijngevoelig sommige dieren zijn, leeren ons bijv. ervaringen uit de vogelwereld. Bij sommige kleine vogels kan men niet even een nest aanraken, of ze bemerken het direkt en verlaten het nest. Met den invloed der elektrische golvingen op de genoemde dieren staat z.i. ongetwijfeld een magnetische werking in verband. Het dier zelf kan natuurlijk nooit magnetisch worden, maar toch kan men wel aan magnetische invloeden denken, waardoor het instinkt geprikkeld zou kunnen worden en in zekere gevoelige organen van het dier een soort waarnemingsvermogen voor het vinden van de richting der magneetnaald, dus ongeveer voor de geografische Noordrichting, zou bestaan. Men kan ook het omgekeerde aannemen, hetgeen aan de waarneming niets verandert. De heer Bens noemt dit in het dier werkende instinkt, waarvan het zich niet bewust is, het magnetisch gevoel.

Deze voorstelling, dat het magnetisch gevoel in de richting van de magneetnaald werkzaam is, is niet zoo onwaarschijnlijk; men kent meerder dergelijke gevallen. Zoo is bij verschillende bronzoekers, die naar water zoeken en dit, naar hij uit eigen ervaring weet, ook vinden, de oppervlakte van handen en vingers gevoelig hygroskopisch, zoodat zij zekere prikkels bemerkten, als zij kwamen in de nabijheid van groote hoeveelheden water. De oorzaak van deze prikkels verklaren deze bronzoekers door het aannemen van een in hen werkende en tot bewustzijn gekomen aantrekkingskracht, een zoogen. fluïdum. Wordt nu een dier der hier genoemde soorten alleen of te zamen met soortgenooten in een spoorwagen vervoerd over lange afstanden en begint bij hen nu het magnetisch gevoel te werken, dan kan de natuur hen in staat stellen, in onbewusten wilsdrang indrukken in zich op te nemen omtrent afwijkingen, welke den weg maakt van de richting der magneetnaald, en deze indrukken te verwerken.

Om verder duidelijk te maken, dat in gewone tijden zulk een door elektrische golven beïnvloed levend wezen van de teweeggebrachte prikkels en hun omzetting in een instinktswerkzaamheid niets bemerkt, herinnert de heer Bens in analogie hiermee, er aan, dat wij, menschen, bijv. dikwijls in gedachten wandelen en dan niets zien van al de beelden, welke op ons netvlies ontstaan. We zien dikwijls niets, ofschoon ons netvlies toch precies denzelfden invloed ondergaat als wanneer we duidelijk willen waarnemen. In dit laatste geval richten we echter ons willen er op, ons voor de indrukken meer ontvankelijk te maken, hetgeen reeds hierdoor bereikt wordt, dat we de te beschouwen voorwerpen langer, dus intensiever bezien.

Wat bij den mensch de vrije wil is, is, volgens hem, bij het dier, in betrekking tot de hierboven beschreven gevallen, de natuurdrang of de dwang van het instinkt.

Hij vermoedt, dat de stand van het dierenlichaam in verband met de voortplantingsrichting der elektrische golvingen van invloed is. Is het dier bijv. door een of andere houding ineengedrongen, dan is de aantrekkingsoppervlakte van het lichaam voor elektrische golvingen kleiner. De indrukken, welke het dier krijgt, zijn dus bij verschillende houdingen van het dier ook verschillend, zoodat het indirekt ook meer of minder zwak geprikkeld wordt. Het dier wordt nu ongetwijfeld instinktief gedwongen, zijn lichaam af en toe in de meest doelmatige houding te plaatsen, om zoodoende de afwijking der gevolgde richting van de magnetische Noordrichting waar te nemen en deze in zijn instinkt vast te leggen. Komen nu, zooals bijv. bij lange spoorlijnen het geval is, bovendien vele en groote afwijkingen van de hoofdrichting voor, dan is het magnetisch gevoel niet in staat, al die richtingsindrukken op te nemen en te verwerken, zoodat in dergelijke geëompliceerde gevallen de dieren niet bij machte zijn, den terugweg nauwkeurig te vinden. Hierdoor kan men het verdwalen van postduiven, dat afgezien van zware stormen, achtervolging door roofvogels enz. voorkomt, het best verklaren. In hoeverre bij de hierboven genoemde werkingen nog het verstand meewerkt, worde hier in het midden gelaten. Het ontstaan van onweer verstoort, zooals bekend is, de gelijkmatigheid der luchtelektriciteit. De ontlading der onweerswolken verschuift de richting der in normale omstandigheden parallel loopende elektrische golvingen, welke nu als 't ware door elkaar geworpen worden. Dit wordt bewezen door het schommelen of trillen der magneetnaald. Op het elektrisch gevoel der dieren moet op dergelijke wijze een onweer storend werken. Als de dieren zich gedrongen voelen, zich te oriënteeren, kunnen zij dit niet nauwkeurig doen. Het vinden van den terugweg wordt hun dan ook, als ze in een onweer komen, bemoeilijkt of onmogelijk gemaakt. Dit verklaart het verdwalen van postduiven en is oorzaak, dat trekvogels steeds voor hun trek helder weer kiezen.

Dat werkelijk de luchtelektriciteit waarneembaar op het dierlijk lichaam inwerkt, blijkt uit het feit, dat zeer gevoelige menschen zich dikwijls tegen een onweer beklemd en onrustig gevoelen. Het zijn echter niet alleen de zeer gevoelige menschen, die dezen angst voor het onweer voelen, want bij natuurvolkeren en in de dierenwereld komt het algemeen voor, hetgeen zich uit in een drang, zich voor het onweer te verbergen.

In het bovenstaande heeft de heer Bens getracht een oplossing te geven van een vraagstuk, dat velen reeds sinds jaren interesseert. Deze oplossing is nog slechts een hypothese en zal dit misschien nog lang blijven.

ARNOLD H. VERKADE.

KARAKTERSCHETS

ARNOLD A. VERKADE.

DE WACHTERS AAN DE ZAAN.

Wanneer men met de boot van Amsterdam naar Zaandam vaart, dan krijgt men, in het Noordzeekanaal bij de Hembrug links afslaande, de breede opening van de Voor-Zaan voor zich.

Als een diepe watergeul loopt deze het vlakke land in, tusschen lage oevers op welken allerlei fabriekjes en industrietjes beginnen te ontstaan.

Maar op de plaats, waar de Voor-Zaan verweg den horizont zal gaan bereiken, zit een prop in het perspektief.

Zaandam stopt het uitzicht daar dicht.

In het midden van het water hebben de sluizen een barrière gesteld; links wat gebuitel van huizen met de kerkspits van de Bullekerk er boven uit; en rechts ook een in- en over elkander schuiven van daken, met de kerktoren van den Oostkant puntig er boven.

Zoo zit de horizont dicht.

Maar als men in de richting der sluizen even hooger kijkt, daar waar weer een stuk lucht bloot komt, dan kan men, bij goed kijken, een vierkanten toren omhoog zien blokken, in de verte doende denken aan een hoog militair blok- of wachthuis. Maar de vinger van een fabrieksschoorsteen er vlak naast, die stijf omhoog steekt, doet dadelijk begrijpen, dat men hier toch met een fabriksgebouw te doen heeft.

Dat is dan ook zoo.

Deze vierkanten bloktoren behoort tot de fabriek der firma Verkade en Co.

Dit is aan het begin van de Zaan.

Maar komt men dan hooger op aan de Zaan, aan het einde, haar naderend van den kant van Krommenie, dan ziet men te Wormerveer aan haar oevers ook een hooge steenen klomp tegen de lucht aan staan.

Dat is de groote fabriek van een der bekendste Zaankanters, de fabriek van een der vele Lanen.

De een aan het begin en de ander aan het eind van de Zaan, ieder aan een kant, staan die fabrieken daar als de steenen wachters van de Zaan, tevens als het van verre reeds zichtbre symbool van de industrie, die daar gedreven wordt.

OPKOMST EN VERVAL.

Alvorens verder te gaan, dienen we hier echter eerst iets over de ontwikkeling van industrie en handel aan de Zaan in vorige eeuwen mede te deelen en moeten we ons een kleinen terugtred in de Zaansche historie veroorloven. *

Men vermoedt, dat de „Saane" een rivier was, die bij Petten in de Noordzee uitwaterde. Toen deze monding verzandde, werden meeren en moerassen gevormd, en werd de Zaan langzamerhand een afwatering van deze meeren naar de toen gevormde zeeboezem van het IJ. Door de geschiktheid voor landbouw en veeteelt en de vele visch, welke de meeren en de rivier opleverden, ontstonden aanvankelijk de dorpen Westzane, Crommenije, Wormer, Jisp en Oostzane. Eerst later vormden zich, door nederzettingen uit die plaatsen, de tegenwoordig meer bekende Zaandorpen, welke door gunstige ligging in het centrum van steeds in bloei toenemende dorpen, spoedig zeer in belangrijkheid toenamen. Zoo ontstond b.v. het dorp Zaandijk uit het gehucht „De Vijf Gebroeders", wier stamvader Heijnric Pieterzn. Oud-Heijn in 1496 van de Banne van Westzanen verlof had ontvangen den Langendijk langs de Zaan te behuizen en te betimmeren.

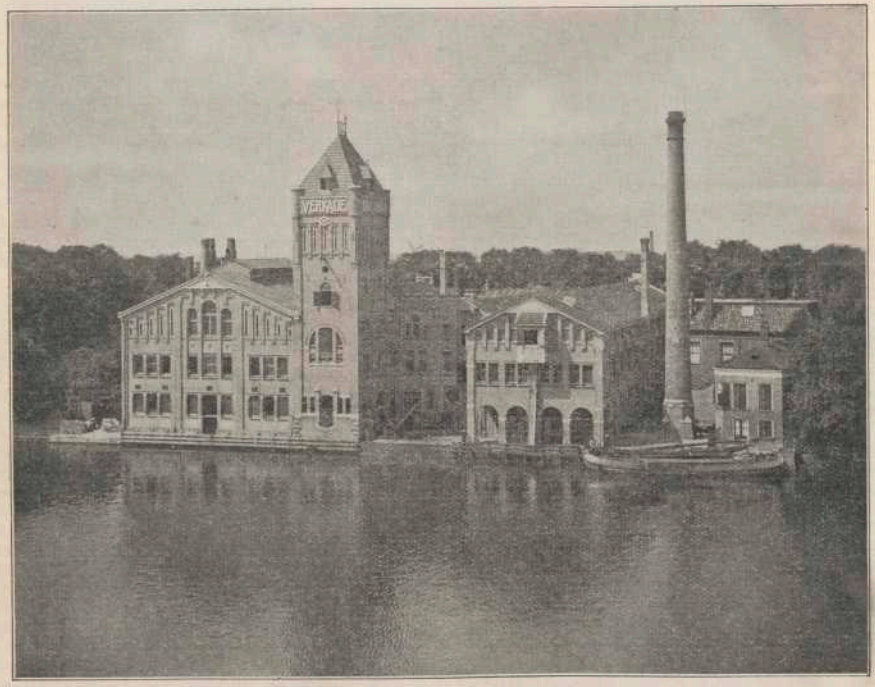
Vooral de visscherij was het middel van bestaan voor de bevolking, die eerst de binnenvisscherij op meeren en plassen beoefende, later zich verhuurde

* Men leze de rede door den heer Arnold A. Verkade uitgesproken op de ledenvergadering van de afdeeling Werktuig- en Scheepsbouw van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

op haringbuizen, en ook zelf reederijen oprichtte, terwijl in de 15e en 16e eeuw enkele ondernemende mannen er op uit trokken en nieuwe verbindingen in het buitenland aanknoopten, waardoor langzamerhand een levendige handel ontstond. Zoo verhaalt Soeteboom in zijn „Arcadia," omstreeks 1648 uitgegeven, dat ouden van dagen vertellen van zekeren schipper van Westzanen, die met 5 zoons de Sont doorging, ieder een eigen schip voerende. Hij heette Willem Jansz. Hooft, en ging met 6 schepen, elk metende 2 tot 300 last, voor eigen bedraagt, die hier wonen en alle Landen bijna bevaren."

En zoo was 't. Behalve de handel in granen op de Oostzee, voer men ook met visch en andere koopwaar naar verschillende oorden, om als retourvracht weer grondstof voor de opkomende industrie mede terug te nemen.

Die industrie kwam door de uitvinding der windmolens eerst recht tot ontwikkeling. In 1592 bracht namelijk de uitvinder Cornelis Corneliszoon uit Uitgeest op een vlot de eerste zaagmolen

DE NIEUWE FABRIEK VAN VERKADE EN Co.

rekening graan uit de Oostzee aanvoeren. De koning van Denemarken, die toen te Elseneur vertoefde, vond dit geval zóó merkwaardig, dat hij vader en zoons op zijn kasteel te gast noodigde, en hun den tol door de Sont kwijtschold. De geschiedschrijver vervolgt dan: „De Koopvaardijvaart heeft sedert seer beginnen toe te nemen op Oosten en Westen, en waar er slecht gelt te verdienen was; sulks onse Vaderen beleeft hebben en wij nog dagelijks sien; soo dat het getal van groote schippers wel tot hondert naar de Zaan, en al heel spoedig werden toen de molens op verschillende bedrijven toegepast. In 1648, juist toen de walvischvaart door het ophouden der Groenlandsche Compagnie zoo sterk begon toe te nemen, waren er reeds 366 molens, waaronder 183 zaagmolens en 70 oliemolens, verder meerdere pel-, verf-, papier-, tabak-, vol-, meel- en mosterdmolens. Nog 50 jaren later werd dit getal wel over de 500. Men kan dus zelf wel nagaan, dat de 17e eeuw een tijdperk van grooten bloei is geweest voor de Zaanstreek, vooral

de laatste helft en het begin der 18e eeuw, toen de walvischvangst zooveel schatten thuisbracht, en de Zaanstreek bijna de geheele walvischvaart monopoliseerde.

Dat die bloeitijd moest komen, dat had men wel vooruit kunnen voorspellen.

De energie en de handelsgeest van onze voorvaderen was groot; geen moeilijkheid kon hun in den weg gelegd worden of zij wisten die te overwinnen; mislukte een op touw gezette onderneming, steeds was men weer bereid tot het beginnen van nieuwe industriën of tot het nemen van een of meer aandeelen in scheepvaartondernemingen, die goede winst beloofden. Juist dat steeds weder bereid zijn, dat helder doorzicht, die ondernemingsgeest, maakten de Zaankanters onoverwinnelijk, en dat men durfde ondernemen, daarvan zijn tal van bewijzen, die hieronder nog zullen volgen.

De Zaankanters monopoliseerden de *walvischvaart* bijkans geheel, en dat was in enkele jaren werkelijk het geval. Van de 117 walvischvaarders, die de geheele Nederlandsche vloot in 1697 telde, behoorde $^2/_3$ aan de Zaan thuis, waaronder 60 voor Jisp en Zaandam alleen. Het waren dan ook voornamelijk deze dorpen, die aan dezen tak van bedrijf deelnamen, en men kan zich begrijpen, wat een bedrijvigheid het uitrusten van zooveel meer schepen, dan reeds voor den gewonen handel gebezigd, gaf.

Zoo profiteerde de *scheepsbouw* wel in de eerste plaats van de groote uitbreiding der walvischvaart. Moest in het begin der 17e eeuw voor het bouwen van groote schepen nog de hulp van scheepsbouwers uit Haarlem of De Rijp worden ingeroepen, spoedig zou dit veranderen, en werden de Zaansche scheepstimmerlieden wereldberoemd. Het bezoek van Czar Peter de Groote in 1697, die hier zijn volk het schepenmaken liet leeren, is hiervan zeker wel het beste bewijs. Men had het dan ook ver gebracht. De scheepsbouwers, tevens meestal houtkoopers, gingen zelf naar Duitschland en Bohemen, om stammen uit te zoeken en vlotten samen te stellen. De windmolens aan de Zaan kregen het hout te zagen en te verwerken, terwijl, dank zij de uitgebreide nijverheid, alle benoodigdheden hier konden worden gemaakt en uit de eerste hand betrokken. Volgens de geschiedschrijvers waren er in den bloeitijd alleen te Zaandam 50 tot 60 groote scheepsbouwers gevestigd, waarvan één, Pieter Gijzen, op een gegeven oogenblik niet minder dan 21 hollen van schepen op stapel had staan, zeven op elk van zijn drie werven. In Juni 1708, toen zoo ongeveer de grootste bloei werd bereikt, telde men niet minder dan 308 nieuwe schepen en vaartuigen op de hellingen!

Vele dezer werven werden aan den Achter-Zaan gevonden. Wel konden de nieuwe schepen niet door de nauwe sluizen naar Voor-Zaan en Y komen, maar met behulp van de in 1608 gebouwde *overtoom* werden ze eenvoudig over den dijk getrokken. Het was een dijk tusschen de huizen aan den Westkant van den tegenwoordigen Dam aan de Zaan, van zeven tot acht voet hoog, vijf en twintig voet lang. Schepen ter lengte van 100 tot 120 voet werden er over getrokken; voorzeker een aardig staaltje voor wat soms onze voorvaders wel aandurfden. Van dit overhalen van schepen, hetgeen steeds onder groote belangstelling plaats vond, zijn verscheiden afbeeldingen gemaakt, waarvan zich nog enkele in het oudheidkundig museum te Zaandijk bevinden.

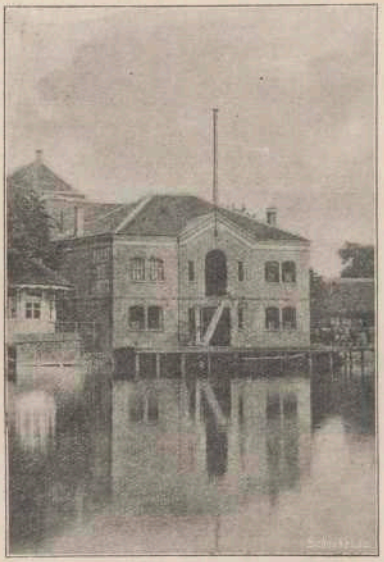
Zetelden de scheepsbouw en houthandel voornamelijk in Zaandam, eigenaardig is het zeker op te merken, hoe elk Zaansch dorp zich op een bepaalden tak van bedrijf toelegde. Zoo had Jisp zijn walvischvaart en handel; Wormer zijn beschuitbakkerijen; Oostzaan de stijfselmakerijen, linnenbleekerijen en traankokerijen; Wormerveer en Zaandijk papiermolens; de Koog olie- en pelmolens; Westzaan houtzaagmolens en veel handel; Krommenie zeildoekmakerijen; Assendelft veel linnenwevers en veeteelt.

Zijn vele dezer industriën sedert verloren gegaan, vooral in de dorpen, die minder gunstig gelegen waren, als Wormer en Jisp, Oostzaan en Assendelft, die bijna alle thans zijn teruggekeerd tot de landelijke rust van boerendorpjes zonder nijverheid van beteekenis, — toch dient met waardeering te worden opgemerkt, hoe met de moderne hulpmiddelen de oude industriën in enkele fabrieken weder zijn herleefd, en dank zij de machinekracht de vroegere produktie verre wordt overtroffen.

Als voorbeeld hiervan zouden we willen noemen de zeildoek- en stijfselmakerijen en de papier- en beschuitfabrikatie. De tallooze kleine *zeildoekmakerijen* van Krommenie behooren tot het verleden, doch de enkele fabrieken van Kaars Seypesteyn, van Leyden en anderen, die men er thans vindt, hebben deze industrie geheel doen herleven, zoodat de tegenwoordige produktie van dat dorp voor die van het oude Crommenye zeker niet onder zal doen. Oostzaan heeft zijn *stijfselmakerijen* langzamerhand alle op één na zien verdwijnen, doch de Koog heeft deze nijverheid weder opgevat, en thans verspreiden de firma's Honig en Duyvis hun verpakte stijfsel over geheel Nederland en daarbuiten. De vele groote *papiermolens*, die vroeger den roem van het Hollandsche papier over de geheele wereld verbreidden, zijn op één na te niet gegaan, maar van Gelder Zonen deden de industrie weder herleven, en hun papierfabriek „De Eendracht", gebouwd in den polder onder Wormer, maakt heel wat meer papier dan al de groote papiermolens van vroeger te zamen. Aan het oude dorp Wormer geeft deze fabriek in zekeren zin een vergoeding voor het verlies der vele *beschuitbakkerijen*, die zich sinds naar Zaandam hebben verplaatst en zich daar in een enkele fabriek hebben gekoncentreerd.

zoodat de produktie van de bakkerij „De Ruyter" der firma Verkade & Co., genoemd naar een ouden korenmolen van West-Zaandam van 1439, voor die van de 100 à 150 beschuitbakkerijen uit den bloeitijd van Wormer zeker niet onder doen.

Maar er liggen heel wat donkere bladzijden tusschen de dagen, dat er een 800-tal molens in de Zaanstreek werden gevonden, en den tijd, dat dank zij den stoom weder van herleving mag worden gesproken. De oorzaken van dit verval zijn niet moeilijk na te gaan. Ten deele vallen zij samen met den algemeenen achteruitgang van den handel en de nijverheid en de ondernemingsgeest van de Republiek der Vereenigde Nederlanden; ten deele ook zijn zij te verklaren uit de karaktereigenschappen van den Zaankanter: het zich afzonderen van anderen, het eenzijdig turen op eigen kring, het prat gaan op eigen nooit volprezen grootheid. Want de tijd van den ouden eenvoud was toen gedaan: men leefde in groote weelde, bouwde prachten van huizen (zelfs in Oostzaan sprak een tijdgenoot van „huysen als paleyzen" en „woningen als heerhoven"!) en men verloor zijn flinkheid en oude stoere kracht. De Revolutie van 1789 en de overheersching van Napoleon droegen er nog veel aan toe, om het laatste restje der vroegere welvaart te doen verdwijnen. Van het zestigtal werven in Zaandam waren er in 1794 nog 4 of 3 overgebleven. Deze hadden in 1803 nog slechts één schip in bestelling en zelfs dat eene schip stond in 1811 nog op stapel. In 1790 werd voor het eerst geen schip ter walvischvangst uitgerust en in een paar jaar tijds werden er alleen 100 houtzaagmolens gesloopt!

DE OUDE FABRIEK VAN VERKADE EN Co.

Nog treuriger is het op te merken, hoe lang deze futlooze tijd nog nawerkte, en hoeveel moeite het aan enkele ondernemende mannen kostte, er weder wat energie, wat levenskracht, wat vooruitgang in te brengen. De eerste stoomboot werd onder spot en hoon begraven; de eerste stoommachine (door de firma Van Gelder Zonen uit Wormerveer onder Zaandijk gebouwd) moest worden stopgezet, omdat de buren last van den rook hadden! Het Noord-Hollandsch Kanaal kon wegens tegenkanting der Zaandammers niet langs de Zaan worden geleid, zooals het plan was. Booze tongen zeggen, omdat men bang was, dat door de vele zeelieden de zedelijkheid zou achteruitgaan! De thans bestaande zeehaven van Zaandam kon slechts onder sterke tegenkanting worden gegraven, hoewel ze aan de gemeente geen cent kostte. Om tot verbetering der sluis te komen, de thans bestaande Wilhelmina-sluis te Zaandam, moest 50, zegge vijftig jaar lang tegen behoudende en remmende elementen worden gevochten.

Dubbel te waardeeren is het daarom, dat er enkele mannen waren, die, ondanks spot en ondanks tegenwerking, hun zin wisten door te zetten en de nijverheid in nieuwe banen brachten.

Het was vooral Wormerveer, dat het initiatief nam. De papierfabrikanten Van Gelder Zonen, in de jaren van '30, de olieslagers Prins en Wessanen & Laan, in de vijftiger jaren, waren de eersten, die hun molens in fabrieken omzetten. Zij gaven het voorbeeld; doch nog moest er een kleine 20 jaar verloopen, eer men zou volgen. Eerst in 1872 na den Fransch-Duitschen oorlog ging men algemeen tot de stoomkracht over, en men begon in te zien, dat het zoo niet langer kon. De meeste *olieslagers* en *houtzagers* deden het echter tegen wil en dank, en zelf nam men dan ook weinig denkend aandeel in dezen ommekeer. Men wandelde eenvoudig naar den ouden plaatselijken molenmaker, en droeg dezen op de oliemolen of houtzaagmolen voor stoomkracht in te richten. Men dacht er niet aan eerst eens een kijkje te nemen in andere landen, om de nieuwste vindingen op het gebied van zagen en olieslaan zich aan te schaffen. Zoo gebeurde het dan ook, dat waar in 1840 in Engeland de olieslagerij met stampers reeds tot het verleden behoorde, en men zich toen reeds algemeen bediende van de veel beter werkende persen, de olieslagers in de Zaanstreek zelfs na 1872 hunne nieuw in te richten fabrieken nog vrij algemeen van stampers voorzagen.

Niettegenstaande dat, tot eer van de molenmakers, bleken de inrichtingen te voldoen en werd er geld verdiend. Men ging dus vooruit, en allengs zag men een vrij groot aantal fabrieks-

schoorsteenen in het veld en aan den Zaankant verrijzen. Het meest wel in Wormerveer en Zaandam; de Koog en Zaandijk volgden eerst later. Merkwaardig dat Zaandijk, het dorp, waar door van Gelder Zonen de eerste stoommachine werd geprobeerd, thans op industrieel gebied ten achter is gebleven; desniettegenstaande bevinden zich daar en in de Koog thans ook belangrijke en bekende fabrieken, en willen we als een van haar noemen de steeds in bloei toenemende machiefabriek „Twenthe" van P. M. Duyvis & Co, die met de machiefabriek van Carel J. Westermann in Zaandam deze zoo nuttige tak van bedrijf in de Zaanstreek hoog houdt.

In Wormerveer is het *pellersbedrijf* herleefd, nadat omstreeks 1877 en 1879 de firma's Wessanen & Laan en Bloemendaal & Laan hun molens voor stoomkracht hadden ingericht, waaruit sedert de bekende groote rijstfabrieken „De Unie" en de „Hollandia" zijn gegroeid. Zaandam volgde een paar jaar later door de oprichting van twee groote stoomrijstpellerijen: de „Birman" en „De Phénix".

Voor de Zaanstreek is deze tak van bedrijf zeer belangrijk, waar jaarlijks in de Voorzaan te Zaandam een 15 groote rijstbooten tusschen 1 en $1^1/_2$ millioen balen aanbrengen, een waarde van circa 10 millioen gulden vertegenwoordigend.

In het *gortpellersbedrijf* heeft men het langst gedraald met de invoering van stoomkracht. Eigenlijk meende men, dat de stoom voor dit zware werk minder geschikt was, terwijl bovendien de steenen fabrieksgebouwen tegen de voortdurende schokkende beweging minder goed bestand zouden zijn dan de houten molens. Deze meening ten spijt evenwel, bouwden de gebroeders Laan in 1893 een reusachtige stoomgortpellerij te Wormerveer, en volgden de gebroeders Zwaardemaker te Zaandam betrekkelijk spoedig, nadat hun pelmolen in het veld verbrand was.

Wat de *houtzagerijen* betreft, begonnen deze eerst recht te bloeien na de komst van de firma Pont te Zaandam, omstreeks het jaar 1890. Voornamelijk door den groei van deze firma, die thans de grootste houtimporteur is van Nederland, men zegt zelfs van het Continent, is Zaandam voor den houthandel en de houtzagerij een der voornaamste centra van Nederland geworden. Haar groei werkte weldadig op andere firma's, en daar de vraag zich steeds ontwikkelde, vergrootte men voortdurend de kapaciteit der zagerijen en verbeterde de inrichtingen, die thans „up-to-date" genoemd mogen worden. De thans bestaande 18 stoomhoutzagerijen, alle in het veld en niet aan de Zaan gelegen, verwerken naar schatting ongeveer 350.000 stuks balken. De geheele aanvoer van hout in de Zaandamsche haven bedroeg in 1906: 70.000 Petersburger standaards gezaagd hout, en 78.000 standaards balken, door 164 schepen aangebracht. Al dat hout vertegenwoordigt een inhoud van 700.000 kubieke Meter. Schat men deze tot een gemiddelden prijs van f 15 per kubieke Meter, dan wordt jaarlijks te Zaandam voor meer dan 10 millioen gulden aan hout ingevoerd!

Volledigheidshalve vermelden we ten slotte nog een paar industriën, die bij den vooruitgang niet ten achter zijn gebleven en weer eens te meer de veelzijdigheid der Zaansche nijverheid aantoonen. We doelen hier op de *blikfabrikatie* te Krommenie, eerst in de laatste kwart eeuw opgekomen; — op de *cacao-* en *chocoladefabrieken* te Wormerveer, Koog en Westzaan, zoowel in binnen als buitenland bekend; — op de *zeepfabrikatie*, waarvan de herbouwde fabriek „De Adelaar" te Wormerveer kan getuigen; — op de *verfmalerij* en *verfhandel*, door vele groote en kleine firma's te Zaandam en elders uitgeoefend.

Nóg is de oude tijd, waarvan getuigd werd, dat aan de Zaan niemand behoefde leeg te loopen, die werken wilde, niet ten volle teruggekeerd. Maar de vooruitgang *is* er! Men heeft het moeilijk gehad, doch nu is men er overheen. Men zondert zich niet meer af, men gaat niet meer prat op eigen grootheid, men leeft nu mede het leven van de groote wereld. Elk jaar brengt nieuwe industriën en uitbreidingen van bestaande zaken, nieuwe afzetgebieden worden opgezocht, vele landen persoonlijk bereisd. De nieuwe Hembrug werd voltooid, wat ook aan de schepen voor Zaandam bestemd ten goede komt; — een nieuwe en betere zeehaven werd door Zaandam ontworpen en aangenomen; — over een tramverbinding met de hoofdstad werden onderhandelingen gevoerd, een pont-transbordeur zal dan over het Noordzeekanaal worden gebouwd. Verbetering en vooruitgang dus allerwege.

BESCHUITBAKKERIJEN.

Tot de verlevendiging van het industrieel leven en den vooruitgang van de Zaan heeft de beschuitbakkerij der firma Verkade en Co., waarvan men, zooals we in den aanvang reeds zeiden, het hooge gebouw vanuit de Voor-Zaan reeds ziet, ook het hare bijgedragen.

Dat men in een streek met een zoo groote scheepvaartbeweging als in de 17de en 18de eeuw, zich er op toelegde voor de proviandeering der schepen te zorgen, zal niemand verwonderen.

Het *beschuitbakken* speelde daarbij natuurlijk een belangrijke rol.

Het juiste aantal bakkerijen, *te gelijkertijd* toenmaals aan de Zaanstreek in werking, is niet bekend, maar als bewijs, op hoe groote schaal het bedrijf werd uitgeoefend, moge dienen, dat in het dorp Wormer — op circa een uur afstands van Zaandam gelegen — een toren werd aangetroffen, die den naam droeg van den

BESCHUITBAKKERSTOREN.

Men zegt, dat de beschuitbakkers dien toren als een blijvende herinnering aan hunnen roem lieten bouwen, doch anderen beweren, dat hij diende, om met klokgelui den bakkers te doen weten, wanneer zij de vuren hunner ovens mochten aanleggen of verplicht waren die uit te dooven. Aan de Zaan waren de huizen van hout gebouwd; dit is er nog zeer gebruikelijk — men koesterde dientengevolge een groote vrees voor vuur, niet zonder reden, want in zeker jaar werden door een vreeselijken brand niet minder dan 350 huizen in de asch gelegd.

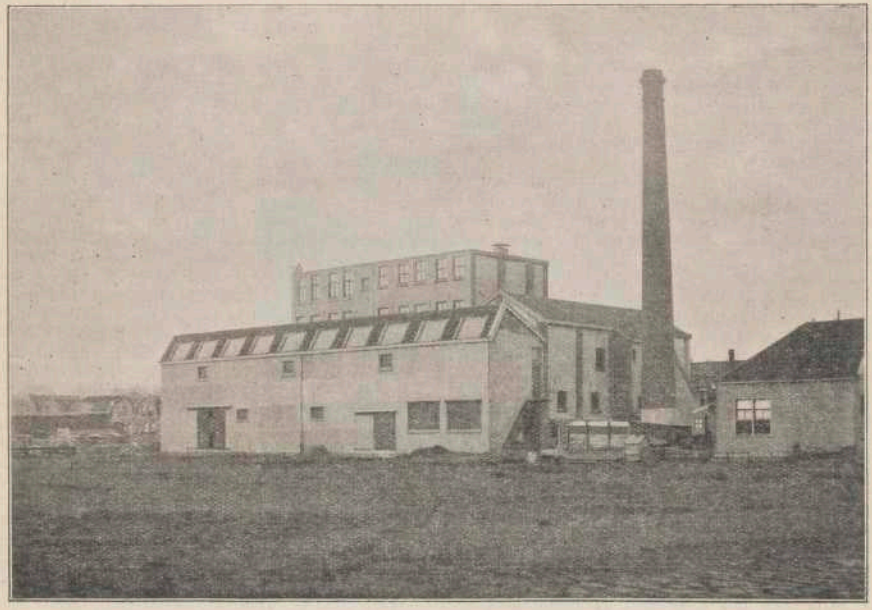
Opmerkelijk is het echter, dat, welke veranderingen er in de Zaansche toestanden plaats grepen, dat, wat ook te niet ging, de eenmaal veroverde positie in de beschuitbakkerij gehandhaafd bleef.

Al naarmate de vraag naar *scheeps*beschuit verminderde, legde men er zich met ijver op toe, een degelijke beschuit voor het huishouden te fabriceeren, 't zij geschikt voor de keuken, ten gebruike bij het ontbijt of het dessert, of om als kindervoedsel te dienen. „Zaansche" beschuit is steeds en wordt nòg in Nederland geacht de beste beschuit te zijn.

Men heeft op verschillende plaatsen getracht ze na te maken, doch is er niet in geslaagd.

DE STRIJD OM HET BESTAAN.

Alvorens 't een en ander mede te deelen over den energieken strijd, dien de oude heer Verkade en zijn zonen op industrieel en kommercieel gebied aan de Zaan gevoerd hebben, willen we hier toch eerst iets vermelden over de geschiedenis van deze fabriek en over den strijd om het bestaan, dien zij jarenlang heeft moeten voeren.

VERKADE's FABRIEK VAN NACHTLICHTJES enz.

Daarvoor laten we 't woord aan den heer Arnold A. Verkade, den oudste van haar tegenwoordige twee direkteuren.

Laten we beginnen met te zeggen, dat zij in 1885 werd opgericht.

En waarom juist dáár?

„Omdat, zoo verklaarde de heer Verkade, de ligging gunstig voor zulk een onderneming werd geacht en omdat de broodprijzen in de Zaanstreek

betrekkelijk hoog waren. De stichter, onze vader, wilde die vestigen op deze grondslagen: dat prima brood zou worden geleverd, vervaardigd van zuivere grondstoffen, bereid op zindelijke wijze, verkocht tegen den laagst mogelijken prijs. Welk gevolg had de oprichting van deze broodfabriek in Zaandam? Dat de bakkers den broodprijs met ongeveer 2 cents afsloegen. Dit was het natuurlijk gevolg van de konkurrentie, die de fabriek den bakkers aandeed. Een zegenrijk gevolg voor de broodverbruikers, want voor de gemeente Zaandam alleen reeds beteekende deze prijsverlaging van een eerste en algemeene levensbehoefte een verschil ten gunste der verbruikers van zoo ongeveer *f* 60.000 per jaar, hetgeen wel de moeite waard is. Dat deze prijsverlaging — die bij niet-oprichting der fabriek zeker zou zijn uitgebleven — intrad, bewees dat de bakkers tot nog toe een hoogeren prijs voor het brood hadden gevraagd dan voor loonende exploitatie van hun ondernemingen bepaald noodig was, daar zij immers ook na die prijsverlaging hun bedrijf hebben voortgezet. Maar die prijsafslag was voor de fabriek, welke daarvan de oorzaak was, nu juist niet bepaald gunstig. Zeker had het *publiek* alle reden de fabriek te steunen, die door haar aanwezigheid aan het publiek een besparing van *f* 60.000 per jaar bezorgde. Maar, hoewel het publiek zich in die besparing verheugde, men zag daarin nog geen reden om nu ook bij voorkeur van die fabriek zijn brood te betrekken. De bakker had immers zijn prijs verlaagd; waarom zou men hem dan de klandisie opzeggen? Men dacht er niet aan dat, wanneer men de fabriek niet steunde, haar bestaan in de waagschaal kon worden gesteld en dat bij haar verdwijning elke prikkel tot prijsverlaging voor de bakkers weer zou wegvallen. Door de prijsverlaging, waartoe de bakkers wegens de werking onzer fabriek overgingen, leed dus het debiet der bakkers slechts weinig en de fabriek kon dus niet een zoo groot debiet verkrijgen als noodig was om de zaak rendabel te maken. De door onze fabriek veroorzaakte prijsverlaging van de kleine bakkerij werkte dus tegen de fabriek zelve. En na eenige jaren bleek de fabriek uit geldelijk oogpunt een mislukking te zijn.

„Uit de geschiedenis van onze onderneming mag dit feit wel met ernst op den voorgrond worden gesteld. Velen vereenzelvigen de begrippen: fabriekmatige bereiding, grootbedrijf, kapitaalkrachtige onderneming, moordende konkurrentie aangedaan aan het zooveel zwakkere kleinbedrijf enz. Welnu, hier zag men heel iets anders gebeuren. Hier was het de fabriek, het „grootbedrijf", dat een zeer harden bestaans-strijd te voeren had en dat door het kleinbedrijf deerlijk in het nauw werd gebracht. Wat bij ons te Zaandam geschiedde, was trouwens niets bizonders en deed, en doet, zich ook elders voor, want, al klinkt het vreemd, het is zoo: de kleine bakker heeft menigen voorsprong boven de broodfabriek.... Waarom? De „kleine bakker" werkt zelf mee in de werkplaats; daardoor bespaart hij het loon van een eersten knecht, en hetgeen hij anders aan dien eersten knecht als loon zou moeten geven is veelal reeds genoeg om in zijn eigen onderhoud te voorzien. Zijn eigen „eerste knecht" zijnde, haalt hij diens loon als „ondernemers-winst" uit zijn eigen zaak. Bovendien: waar hij zelf met de leden van zijn gezin het brood uitvent en rondbrengt, daar bespaart en verdient hij ook wat de fabriek uit dien hoofde moet betalen: de 10 à 20 pCt. van den broodprijs, die de fabriek aan de slijters geeft. Maar daar komt nog bij, dat deze persoonlijke bediening van den afnemer door den kleinen bakker-zelf allerlei banden schept tusschen de onderneming en de verbruikers, welke banden niet worden geknoopt tusschen de onpersoonlijke fabriek en hare klanten. Er wordt een gemoedelijk praatje bij gemaakt, naar den welstand geïnformeerd, geklaagd over de slechte tijden, de eigen waar aangeprezen boven het fabrieksbrood... En zoo ontstaat er een zekere voor den leverancier profijtelijke intimiteit tusschen hem en de clientèle. De fabriek is aangewezen op den meerderen of minderen ijver van „derden", van dépôthouders en slijters, die bij het debiet niet zoo rechtstreeks en persoonlijk belang hebben als de kleine bakkers, die integendeel soms grieven hebben tegen de fabriek en deze dan luchten door het produkt... niet aan te prijzen... Men zou kunnen zeggen: het fabrieksprodukt moet zichzèlf verkoopen; het brood van den kleinen bakker verkoopt niet zichzelf, maar wordt door den ondernemer verkocht. Wil echter het fabrieksprodukt zichzelf verkoopen, dan moet, naar de ervaring ons heeft geleerd, een tegenwicht in den voorsprong van het produkt der kleine bakkerij gelegen zijn in het brood zelf, dan moet het publiek leeren, dat het in eigen belang beter doet dat fabrieksbrood te koopen, d. w. z. dan moet de fabriek haar brood minstens 1 ons zwaarder afwegen en zorgen voor betere kwaliteit. Eerst dàn is er kans, dat de evenaar voor het brood der fabriek en dat der kleine bakkerij zoo ongeveer gelijk komt te staan!

„Deze ervaring werd ook in onze onderneming opgedaan. Maar door daarmede rekening te houden, door, ter wille der konkurrentie, die het kleinbedrijf ons zoo hardnekkig aandeed, het brood zwaarder en beter te maken dan dat van den kleinen bakker, doch te leveren voor denzelfden prijs, waarvan bij ons de percenten aan slijters enz. afmoesten, daardoor werd de bruto-opbrengst per 100 K.G. voor de fabriek zeer gering, althans veel lager dan naar den oorspronkelijken opzet der onderneming geraamd was. Die bruto-opbrengst was n.l. niet meer dan *f* 4.— per 100 K.G., waarvan betaald moesten worden, behalve afschrijving op de fabriek en de machinerieën, administratiekosten, vracht, arbeidsloon en nog zoo eenige

„items". Bij een klein debiet van b.v. 50 à 75 baaltjes van 50 K.G. per week is die brutoopbrengst voor een loonende exploitatie ten eenenmale onvoldoende; bij een omzet van b.v. 150 baaltjes per week laat zulk een brutoopbrengst niet meer dan een bescheiden winstcijfer toe. Doch hoe bereikt men dien grooteren omzet, zoolang de mededinging van het kleinbedrijf zoo sterk blijft? Hier draait men rond in een vicieusen cirkel!....

„Dus: het ging niet. Op dien voet bleek de fabriek niet rendabel te maken. Wilde men de onderneming niet weer opheffen en het daarin gestoken geld grootendeels verliezen, dan moest er dus iets op gevonden worden Dit „iets" werd hierin gevonden dat men nog andere artikelen ging maken: koek en beschuit. Dit toch leidde tot koncentratie van het bedrijf, tot meer ekonomisch werken, tot intensievere produktie der onderneming: menschelijke en machinale arbeidskrachten konden voor het een en het ander te werk gesteld worden.... En zoo kwam men na een jarenlange „Sturm- und Drangperiode" tot jaren van vooruitgang en ontwikkeling, waarin de geheele, nu gekoncentreerde zaak niet meer alleen van de betrekkelijk nog altijd geringe verdienste der broodvervaardiging afhankelijk was.

„Intusschen: we waren er nog niet!

„Zeker, we werkten nu met winst. Doch die winst werd allengs in steeds ernstiger mate bedreigd, en ook gevoelig verminderd, door de hand over hand toenemende oprichting van coöperatieve bakkerijen. Want deze oefenden een groote aantrekkingskracht uit op het publiek, niet omdat haar produkt zoo bizonder goed of goedkoop was, maar voor een deel, omdat de menschen uit gevoel van solidariteit er lid van werden, en voor een deel ook, omdat de coöperaties als gebruik instelden, om aan het eind van het jaar een zeker aantal percenten over het verbruik aan vaste afnemers terug te betalen. En zij verheugde zich meer en meer in een gestadigen groei en bloei, ten koste ook van onze onderneming, d.i. van onze ondernemers-winst, en ook van de 20 à 25 depôthouders, die nu aan onze zaak verbonden waren en wier bestaan en bedrijf gevaar liep, als onze onderneming niet meer het hoofd boven water kon houden.

„Dus: daar moest weer iets op gevonden worden. En dat „iets" was ditmaal: te doen wat deze nieuwe konkurrenten deden: een soort van coöperatie te scheppen tusschen onze onderneming en hare afnemers. Maar wat men den een geeft, kan men niet aan den ander geven, doch moet dat van dien ander afnemen. Onze fabriek en onze depôthouders moesten zich, om beider voortbestaan te verzekeren, offers getroosten, offers van geringere verdiensten dan voorheen, om aan onze afnemers een terugbetaling aan het eind van het jaar, ten beloope van 10 pCt. over het verbruik, te waarborgen. Zoo gingen we, door den nood der nieuwe konkurrentie gedrongen, over tot wat we ons „spaarsysteem" hebben genoemd. We konden echter bij de invoering daarvan niet te groote offers van onze depôthouders vergen; op hen mocht de last niet te zwaar drukken; hun moest, ook onder de werking van dit nieuwe systeem, een minimum-verdienste door ons worden gewaarborgd. Welnu, in den eersten tijd is de invoering van dit nieuwe verkoopstelsel ons komen te staan op meer dan de geheele winst der broodfabriek.... Waarom we dit dan toch deden? Omdat het hier gold: er op of er onder. En we hoopten „er op" te komen, want we zeiden tot ons zelven: wanneer dit gelukt, dan moet daarvan gevolg zijn een sterke uitbreiding van ons debiet, waardoor we kunnen komen tot een grootere broodproduktie dan voorheen, en die grootere produktie leidt tot onkosten-besparing, kan ons de vroegere uitkomsten van ons bedrijf doen herwinnen; bereiken we dit alles, dan staan we tevens op sterkere basis èn tegenover de bakkers èn tegenover de coöperaties, en dan komen daardoor vanzelf ook onze depôthouders in betere konditie.... Welnu, we hebben dit alles bereikt. Het groote publiek zag de trouwens voor de hand liggende voordeelen van ons systeem. De groote verbruikers, de gezinnen uit het volk, verkiezen thans ons fabrieksbrood boven dat van bakkers. Het is geen uitzondering, wanneer aan zulk een gezin aan het eind van het jaar *f* 10 of zelfs *f* 20 wordt uitgekeerd, en de arbeidersvrouw, die met een bescheiden budget haar huishouden moet voeren, schat zulk een extraatje op den rechten prijs. Een „extraatje", maar waartoe zij niet zelf eerst heeft bijgedragen door heel het jaar door voor het brood een hoogeren prijs dan elders te betalen. Dat is inderdaad het geval *niet*. Het is ons welbekend, dat zoo iets wel eens gezegd wordt door de kleine bakkers. Wat zullen we daarvan zeggen?... Onze verklaring, dat dit onwaar is, zal allicht worden gewraakt, omdat wij partij in het geding zijn. Maar de verklaring van anderen, dat het wèl waar is, moet dan ook niet worden aangenomen, daar ook zij als konkurrenten in het geding partij zijn. Dus: laat slechts ieder, wien het om de waarheid te doen is, zelf de zaak onderzoeken. We vreezen dat onderzoek niet. We weten, dat we de uitkeering niet terugvinden in de kwaliteit of het gewicht van ons brood. En wie even nadenkt, zal erkennen dat dit ook volstrekt niet noodig is. We vinden de uitkeering terug, ja zeker! Maar waarin? In de groote toeneming van ons debiet, in de koncentratie van ons bedrijf, in de geweldige besparing van produktiekosten over zooveel grooter produkt dan voorheen. In dezelfde fabrieksruimte als vroeger, met evenveel ovens, die toch voor de koek noodig zijn, met nauwelijks iets talrijker personeel, bakken we thans driemaal zooveel brood als vóór eenige jaren.... Ieder vakman zal toegeven, dat dit

mogelijk is en dat, natuurlijk binnen zekere grenzen, een beteekenis- en waardevoller produktievermeerdering in een gekoncentreerde fabriek mogelijk is, zonder meer ruimte, zonder meer ovens, met weinig meer arbeiders. Men behoeft het dus niet op kwaadwillige wijze te zoeken en we behoeven het dus niet op slinksche wijze te vinden in kwaliteit en wicht. „Hoe grooter hoop, hoe beter koop", dat is de leus bij elke fabriekmatige bereiding....

We spraken boven van 50 à 75 baaltjes per week; we verwerken er thans 400, zegge 20,000 K.G. meel, hetgeen in brood omgezet beteekent een wekelijksche produktie van 40,000 brooden (à ½ K.G.). En we betalen thans jaarlijks zoo ongeveer ¼ ton of ƒ 25,000 aan onze trouwe en regelmatige afnemers. Die afnemers weten trouwens wat zij over den prijs en de kwalitiet van ons brood te denken hebben! Sedert we ons 10 pCt.-systeem hebben ingevoerd, is b.v. uit Castricum een aanvrage tot ons gekomen, om ook in die gemeente ons brood verkrijgbaar te stellen; de aanleiding tot het doen van die vraag was natuurlijk, dat de bakkers dáár hun brood... op prijs hielden, maar bewijst die vraag niet tevens, dat ons produkt in Noord-Holland een goeden naam heeft? Want we hebben allengs ons debiet uitgebreid over geheel Noord-Holland boven 't IJ. En nu mogen sommigen wenschen, dat we ons debiet tot Zaandam hadden beperkt, we willen er op wijzen, dat bij zulk een beperkten kring van afnemers onze fabriek onbestaanbaar zou zijn geweest. En dat de belangen der broodverbruikers ook buiten onze gemeente gebaat zijn geworden, doordat zij niet uitsluitend op de kleinbakkers van hun dorp waren aangewezen.

De arbeidsvoorwaarden.

„Dat de arbeidsvoorwaarden aan onze fabriek aanhoudend gunstiger zijn geworden — zoo zei de heer Verkade — en dat zij nu de vergelijking met die van andere vakgenooten wel kunnen doorstaan, daarvan kan het volgende getuigen. „Het aanvangsuur voor den arbeid van den beschuitploeg was vroeger voor een deel te 4 uur 's morgens, voor een ander deel te 6 uur. Deze ploeg bleef in de fabriek 13 uur met 2 uur rusttijd. De werkelijke werktijd was dus 11 uur = 66 uur per week. Thans komt deze ploeg in zijn geheel op te 6 uur, en blijft in de fabriek tot 5 uur n.m., dus in het geheel 11 uur met 2 × ½ uur schafttijd, dus werkelijke werktijd 10 uur = 60 uur per week. Bij de koekbakkerij heeft zich in het algemeen dezelfde wijziging voorgedaan. Ook deze werkt thans in plaats van 66 — 60 uur per week. De broodploeg komt op om 6 30 's avonds en verlaat 's morgens te 5½ uur de fabriek; is dus in de fabriek 11 uur, netto werktijd eveneens 10 uur. Werd bij de oprichting van onze fabriek een arbeidstijd van 72 uur werkelijke werktijd geëischt tegen een loon van 9½ à ƒ 10, thans is reeds sinds eenige jaren de 10 urige werkdag ingevoerd tegen een standaardloon van ƒ 12 per week.... Voorts dient te worden vermeld, dat reeds in 1897 de kontinueele nachtarbeid in onze fabriek werd afgeschaft en de koek-, beschuit- en broodbakkers verrichtten sedert om de week nachtarbeid. Een viertal jaren geleden echter werden we door den groei van ons gekombineerd bedrijf in staat gesteld, het *drieploegenstelsel* in te voeren, zoodat thans door 48 van onze werklieden slechts één van de drie weken bij nacht behoeft te worden gewerkt. Ook dient vermeld, dat als gevolg van de goede samenwerking van patroon en personeel een betere arbeidsregeling werd gevonden, hetgeen ons aanleiding gaf, een dienstjaren-premie in te stellen, waarbij wordt uitbetaald:

aan volw. werklieden die

4	jaar	bij	ons	in	dienst	zijn	2	×	's	jaars	ƒ	10.
7	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	20.
10	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	30.

„Deze uitbetaling geschiedt in het voor- en najaar met het oog op de aanschaffing van kleeren en wintervoorraden... Voor de meeste arbeiders beteekent deze premie een loonsverhooging van circa ƒ 1.— per week. Het overwerken is in onze fabriek tot een minimum teruggebracht, doch een langere arbeidstijd van den broodploeg des Vrijdagsnachts van circa 6 uur is onvermijdelijk, wijl dan voor twee etmalen brood moet worden geleverd. Dit overwerk wordt met 20 cent per uur betaald. Is onverhoopt arbeid op Zondag onvermijdelijk, — wat zeer zelden voorkomt — dan wordt deze betaald met dubbel overwerksloon, dus 40 cent per uur. Dank zij het drieploegenstelsel en de Zondagsrust bestaat in onze fabriek de bizonder gunstige omstandigheid, dat een werkman achtereenvolgens in 3 weken: 42, 36 en 24 uur Zondagsrust genieten kan, of, wanneer hij in de ploegenwisseling niet meedoet, des Zaterdags om 6 uur eindigt om 's Maandags morgens om 6 uur weer te beginnen... Ten overvloede deel ik u nog mee, dat volgens ons arbeidskontrakt ook in geval van *ziekte* de werkman op een behoorlijke uitkeering mag rekenen, terwijl ook aan ouden van dagen, hoewel er nog geen officieel pensioenfonds aan onze fabriek is verbonden, steeds steun wordt verleend. Desnoodig wordt op advies van den dokter bij ziekte voor versterkende middelen gezorgd.

„Al deze bepalingen, die in den loop der jaren steeds gunstiger zijn geworden, zoomede de verbeterde arbeidstoestanden, hebben we kunnen invoeren door den toenemenden bloei onzer fabriek en dank zij de gunstige werking van het gekombineerde bedrijf. Want, nog eens: de koncentratie is het geweeest, die onze onderneming tot ontwikkeling bracht en die ons ook tot invoering van de boven geschetste arbeidsregeling in staat

stelde; zonder deze is dit alles eenvoudig ondoenlijk".

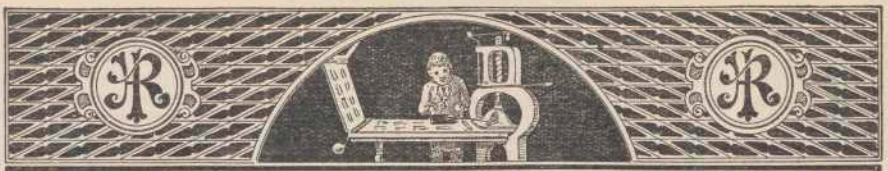
Tot zoover de heer Arnold Verkade.

En tot zoover hoe de zaken zich in grove trekken van buiten laten aanzien.

Maar er is nog méér.

En dat is niet alleen de strijd van twee geslachten van taaie, Zaansche industrieelen, om door allerlei verbeteringen in tijden van tegenspoed het hoofd boven water te houden en door een prachtig corps-à-corps met het fortuin een Nederlandsch grootbedrijf te stichten, maar óók, hoe dit werk van een kwart-eeuw zwoegen en heldhaftigen kamp, ineens met een ramp wordt bedreigd door de ingediende Bakkerswet van Minister Talma.

Maar daarover zullen we 't den volgenden keer hebben.

• REVUE DER TIJDSCHRIFTEN •

DE BEWEGING.

Toen Frank van der Goes wegens „stilistisch onverstand" der Nederlandsche rechters een poos achter slot en grendel gebracht was, vertaalde hij een aantal schetsen van Charles Lamb. Daarin vindt Albert Verwey in *„De Beweging"* van Oktober nu aanleiding om een terugblik te werpen op Leigh Hunt, een vriend van Lamb.

Deze Engelsche dichter was in zijn blad „The Examiner" opgekomen tegen de vergoding van den Britschen Prins-regent door de Tory-bladen en had tegenover die vleierijen zijn eigen oordeel omtrent dezen vorst geplaatst. Deswege werden hij en zijn broeder elk tot zes duizend gulden boete en twee jaar gevangenisstraf veroordeeld. Die straf zou hun kwijtgescholden worden, als de Hunts beloofden den Regent verder met rust te zullen laten. Dit verkozen zij echter niet, en zij werden toen op 3 Februari 1813 gevangen gezet. Die gevangenis was niet bijster zwaar, want Leigh Hunt mocht zijn kamers in de gevangenis naar eigen verkiezing inrichten. Hij had er zijn boekenkast, zijn piano en legde een tuin aan op een binnenplaats. Zoo maakte hij een lustoord van zijn gevangenis, dichtte en schreef er, en ontving bezoeken van zijn vrienden, o. a. van Thomas Moore, Lord Byron en Lamb, en Shelley trad met hem in briefwisseling.

Aan deze vertelling knoopt Verwey nu eenige beschouwingen vast over den invloed van de Engelsche letterkundigen op de Nederlandsche litteratuur. In de dagen dat „De Gids" werd opgericht, gaf de geest van Lamb, Leigh Hunt en Hazlish richting aan de dichterlijke en geestelijke beweging in Nederland, meent hij. In 1885, toen „De Nieuwe Gids" begonnen werd, had de humor afgedaan.

Toen wendde men zich tot Shelley, den bezieldsten dichter, tot Coleridge, den volkomensten kunstenaar, tot Keats, die misschien het meest genieten deed, en uit meer verwijderde tijden tot Spenser, die het volst van betoovering was, tot Milton die het hoogst, tot Shakespeare, die het menschelijkst was.

Meer tot hen dan tot de Duitsche litteratoren voelden zich de Nieuwe Gidsers aangetrokken, wegens hun sterker gevoel voor werkelijkheid en omdat Engeland in de litteratuur als in de overleveringen een beter gevormd verleden had.

En dan — in het slot doelende op het 25-jarig bestaan van „De Nieuwe Gids" — licht Verwey dit als volgt toe:

> De werkelijkheidsliefde was hier inheemsch en de ontwikkeling van dat geestelijk organisme, dat vaderlandsch genoemd wordt, zal voor een klein volk, nog veel meer dan voor een groot, altijd hoofdzaak zijn. Niet door onze stoffelijke uitbreiding, maar alleen door dat geestelijk organisme kunnen wij een macht blijken. Slagen wij erin, ons vaderlandsche te doen erkennen door Europa, dan oefenen wij invloed op de eenige manier die voor een klein volk mogelijk is. Wij moeten daartoe den tijd, het leven van de wereld in zijn wijdste beteekenis, niet loslaten, maar het hartstochtelijk meeleven. Wij moeten niet meenen dat éénig leven, dat éénige gedachte, gezegd is zoolang ze *half* zijn gezegd. Wij moeten, zoo ruim en tevens zoo streng mogelijk, tijdgenoot èn kunstenaar zijn.
>
> Zijn we dat?
>
> Wij waren het voor vijfentwintig jaar. Maar zijn we het nu?
>
> Ik zou mij de aanmatiging niet willen opladen van een oordeel dat het nageslacht vellen zal. Ik wensch alleen aan den vooravond van het feest, waarmee mijn eigen tijdgenooten het begin vieren van de dichterlijke beweging, die door mij wordt voorgestaan, een vraag te stellen die elk voor zich beantwoorde.

Alex Gutteling geeft dan een vertaling van den vierden rang uit „Het Paradijs Verloren" van Milton.

Lavater, Goethe en Humboldt zijn onder de eersten geweest, die verband hebben gezocht tusschen het handschrift van den mensch en zijn karakter. Empirisch materiaal is echter het eerst bijeengebracht door den Franschen abt Michon (1875), wiens onderzoek ook thans nog als grondslag dient voor den arbeid der populaire grafologen als Wilhelm Preyer, Georg Meyer en Alfred Binet.

Dr. Ludwig Klages, voorzitter van de „Deutschen Graphologischen Gesellschaft", heeft dezer dagen een „Entwurf einer Psychodiagnostik" het

licht doen zien, onder den titel: „Die Probleme der Graphologie".

De heer T. J. de Boer wijst nu op de fout, dat de schrijver van dit werk Binet's arbeid onbesproken laat.

Met eenige studenten heeft de heer De Boer proeven ter kritiseering van de grafologie herhaald en aangevuld. Binet onderzocht of de grafologen juister oordeelden dan de niet-grafologen. Hij liet 90 adressen door vrouwen en 90 door mannen schrijven. Een der grafologen gaf bij 129 adressen voor 90 pCt. juist op, of deze door mannen of vrouwen geschreven waren. Van 51 adressen was hij niet zeker. Daarvan determineerde hij er 23 onjuist. De tweede grafoloog oordeelde in 75 pCt. der gevallen juist. De niet-grafologen oordeelden in 63 tot 73 pCt juist.

De niet-grafologen van den heer De Boer gaven van 64 tot 75 pCt. juiste antwoorden.

De schrijver beoordeelt dan verder het werk van Klages, waarvan hij de wetenschappelijkheid in twijfel trekt.

Albert Verwey dichtte een reeks verzen, die hij samenvat onder den titel: „Zelfschouw op een Winterdag". Verder geven Is. P. de Vooy's, J. Jac. Thomson en Geertsen Gossaert poëzie. E. de Bock schreef eenige stemmingen, „Uit een Dagboek" genaamd, terwijl Albert Verwey in zijn rubriek: „Boeken, Menschen en Stroomingen" het boek van Jac. van Looy: „De Wonderlijke avonturen van Zebedeus" behandelt.

DE TIJDSPIEGEL.

„Het Wetsontwerp ter Verbetering der Kustverdediging" heeft al heel wat geschrijf uitgelokt.

In de Oktober-aflevering van „*De Tijdspiegel*" veroordeelt de gepensionneerd luitenant-generaal F. G. A. von Ermel Scherer eenige onderdeelen van dit ontwerp.

Het zijn vier punten, waarover de schrijver uitweidt. De verbetering der kustverdediging zal pas in acht jaren voltooid zijn. Dat tijdsverloop acht de generaal veel te groot. België bouwde zijn vestingen rond Antwerpen, Namen en Luik binnen enkele jaren. In 1903 was Minister Wenthołt lid van de „Commissie van Land- en Zeemacht". Die kommissie — en later ook de Raad van Defensie — achtte *zes* pantserschepen den minimum-eisch voor de kustverdediging.

Hoewel sedert dat jaar het vermogen van de aanvalsmiddelen is toegenomen, neemt de Minister thans genoegen met *vier* pantserschepen. Dit getal acht de schrijver onvoldoende met het oog op een poging tot landing van den vijand en de mogelijkheid van een blokkade. Het pantserschip met zijn zwaar geschut en met de torpedoboot moet hier den doorslag geven.

Tegenover de bewering in de Memorie van Toelichting, dat de draadlooze telegrafie de onderzeebooten en de automatische kontaktmijnen de vermindering van het aantal pantserschepen mogelijk maakt, stelt Generaal Scherer de opmerking, dat de bovenbedoelde Kommissie en de „Raad van Defensie" met die drie hulpmiddelen rekening hebben gehouden, toen zij *zes* schepen eischten.

Dan bestrijdt de schrijver de plannen om de kustversterkingen te doen bezetten door de *Marine*. Naar zijn meening behoort die taak aan het *Leger* opgedragen te blijven, omdat de bezetting dezer versterkingen met een landingsleger en niet met de Marine zal te doen krijgen. Een algemeen bekend feit noemt generaal Scherer het, dat de kustversterkingen alleen van de *landzijde* kunnen genomen worden, tenzij de bezetting wegloopt. Tenslotte wordt betoogd, dat de verdediging van den mond der Wester-Schelde door slechts één fort onvoldoende is. Tot op het oogenblik, dat men daar een tweede fort bouwt, blijft de Wester-Schelde z.i. onverdedigbaar.

In Maart van dit jaar heeft de Tweede-Kamer een wet aangenomen, waarbij gelden worden beschikbaar gesteld ter verheffing van ontslagen gevangenen en van personen, die kans loopen opgezonden te worden naar een Rijkswerkinrichting. Hiermede maakt de Regeering een aanvang met de hervorming der misdadige klasse. Het wordt tijd, schrijft de heer S. L. Veenstra nu in een artikel over de „Staats-reclasseeringsbemoeiing".

In 1907 gingen 43.390 personen door de Nederlandsche gevangenissen. In 1908 steeg dit cijfer tot 47500. Bij den opzet harer plannen ging de Regeering niet uit van het Staatsbelang, doch van het belang der misdadige personen zelf.

Tot de gevolgen van de straf, die de misdadiger ondergaat, rekent de heer Veenstra het ontwend zijn aan de vrije samenleving en het verleerd zijn van het ambacht. De sterkste oorzaak, die een misdadiger weer doet misdrijven, is misschien de psychische toestand, meent de schrijver, waarin hij stellig verwacht weer te zullen vallen en uitziet naar dat, wat den val zal teweeg brengt. In de oudheid werd een veroordeelde niet beschouwd als een gevallene, omdat de klassieke wereld het zondebewustzijn niet bezat.

In de negentiende eeuw is veel voor de gevallenen gedaan, ook door het „Genootschap tot Zedelijke Verbeterin gvan Gevangenen", dat echter niet een macht is geworden, die ook maar eenigszins is opgewassen tegen de enorme taak, waarvan de omvang voortdurend grooter wordt. Allen, die praktisch werkzaam zijn in socialen arbeid onder „het volk", zijn het er over eens, dat de afmetingen der maatschappelijke ellende voortdurend grooter worden en de zedelijke verwording, die geheele lagen der samenleving aantast, daarmee gelijken tred houdt.

Drie hoofdoorzaken zijn er z.i. van de toeneming der werkloosheid en de daarmee nauw samenhangende misdadigheid. De drank is een der oorzaken. Voor Engeland worden in 1907 matige cijfers gegeven. Van de gevallen van ernstige geweld-

pleging werden er 60 pCt. en van de minder ernstige 82 pCt. „in of door dronkenschap" gepleegd.

Een tweede oorzaak is: het lichtvaardig stichten van huisgezinnen en de zorgeloosheid ten opzichte der toekomst. En de derde oorzaak: het gebruiken van jeugdige personen in z. g. „blind-alley-occupations".

De Regeering zal niet zelf de ontslagen gevangenen gaan helpen, doch ruime geldelijke bijdragen geven aan „het Genootschap tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen", de „Vereeniging tot Christelijke Verpleging van landloopers en bedelaars" en het Leger des Heils. Deze hebben nl. toevluchtshuizen te hunner beschikking. De pas-ontslagene wordt daar eenige maanden aan den aarbeid in de maatschappij gewend Men helpt hem aan het werk, zoodat hij weer op eigen beenen staan kan.

Een goede bepaling is, dat de agenten der vereeniging reeds toegang tot de cel zullen krijgen. Daardoor kan de overgang uit de gevangenis naar het toevluchtsoord voorbereid worden.

De heer H. Spiekman zet dan zijn beschouwingen over „Nieuwe eischen aan de Wetgeving op den Kinderarbeid" voort met een derde artikel.

Een meer ingrijpende bescherming van onvolwassenen bepleit hij in het belang van de lichaamsontwikkeling dier personen, in het belang van het onderwijs, en van het maatschappelijk belang, dat meebrengt, dat de werkloosheid zooveel mogelijk bestreden wordt.

De Nederlandsche arbeidswetgeving is op dit punt zeer achterlijk. In Duitschland heeft men een arbeidsverbod tot 13, 14 en 16 jaar, naar gelang van het bedrijf. Kinderen van 13 en 14 jaar mogen niet langer dan zes uur werken en die van 14 tot 16 jaar niet langer dan 10 uur.

In Engeland is de toestand niet zeer gunstig, vooral het z.g. „half-time-systeem" wordt afgekeurd. Volgens dat stelsel kunnen de 11—14 jarige kinderen een halven dag naar school gaan en een halven dag werken. De Staatskommissie wil nu den arbeid beneden 12 jaar verbieden, dien der 13 jarigen beperken, dezen jeugdigen personen slechts in bizondere gevallen vergunning verleenen de school te verlaten en hen verplichten de avondschool te bezoeken.

Frankrijk is zeer achterlijk in dit opzicht. In een reeks bedrijven is de arbeid tot 12 jaar verboden en in een groot aantal bedrijven voor personen van 12 tot 18 jaar beperkt.

In Zweden en Noorwegen heeft men, als in ons land, arbeidsverbod tot het 12de jaar en beperking van den arbeidsdag tot zes uur voor 12—14 jarigen en den tienurendag voor 14—18 jarigen.

In Zwitserland mogen kinderen niet in de fabriek werken en zijn kinderen van 14 tot 16 jaar uitgesloten van arbeid in ongezonde en gevaarlijke bedrijven.

Thans dringt men ook hier te lande aan op arbeidsverbod voor jongeren dan 14 jaar.

Suze la Chapelle Roobol geeft een schets: „Het nieuwe Leven" over een dienstmeisje, dat intiem is geweest met een schilder, die haar alleen gelaten heeft. In het volgende nummer zal de schrijfster verder vertellen over haar en de twee oude dames, bij wie het meisje in betrekking is.

G. Gossaert zag zes verzen geplaatst.

ONZE EEUW.

De Oktober-aflevering van „*Onze Eeuw*" opent met een politiek artikel van de hand des heeren F. J. W. Drion, getiteld: „Windstilte".

Daarin onderwerpt hij den toestand der Regeeringspartijen aan een beschouwing.

De partijen van rechts hebben z.i. aan taktiek en discipline haar verkiezingssukces te danken.

Door die taktiek hebben zij de sociaal-demokratie versterkt en het liberalisme teruggedrongen tot een positie, waarvan de „Standaard" zelf erkent, dat zij nooit normaal kan zijn, daar het liberalisme het overwicht heeft van de intellegentie en de macht der sociale positie.

Bovendien is de rechterzijde met een zeker Staatssocialisme besmet.

De schrijver wijst dan op de elementen van bewustwording en ontbinding in de koalitie, waaronder de scherpere tegenoverstelling van de Roomsche en Protestantsche levensbeschouwingen, o. a. door de Borromeus-encykliek. Of het proces der ontbinding spoedig zal afloopen, hangt, volgens den heer Drion, voornamelijk van de linker-partijen af. Een aanval in gesloten gelid zou de verdeelde partijen weer tot elkaar brengen. Men moet links tot een zuiverder partijschakeering komen en zoo door bevordering van het ontbindings-proces in eigen midden de gisting in de koalitie bespoedigen.

Joseph Cohen vervolgt dan zijn: „Ver van de Menschen".

In den bloeitijd der Republiek, toen Nederland in Europa vooraan stond op allerlei gebied, kwamen vele vreemdelingen ten onzent om het leven en bedrijf van het Gemeenebest te bestudeeren. Onder hen was ook Johan Joachim Becher, een Duitsch ekonoom, wiens handschriften in de Universiteitsbibliotheek te Rostock eenige jaren geleden door Dr. A. Hulshof zijn bestudeerd. De resultaten zijner studie deelt Dr. Hulshof nu in een artikel over: „Een Duitsch ekonoom in en over ons land omstreeks 1670" mee.

Toen aan Prins Willem V al zijn goederen in de Nederlanden ontnomen waren, gaf Napoleon hem als schadevergoeding het Vorstendom Fulda. De Prins wilde geen gestolen goed aannemen, maar zijn zoon — later: Koning Willem I — aanvaardde het Vorstendom wel en regeerde er vier jaren over. Geertruida Carelsen verhaalt thans over zijn regeering en somt de talrijke wetten op, die hij uitvaardigde. De vorst hervormde er veel en maakte zich ook bemind, maar in 1806, bij den oorlog tusschen Frankrijk en de Duitsche

landen, koos hij de partij van Napoleon's vijanden en werd deswege afgezet.

Over „Vereenigingen van Ambtenaren en Militairen" handelt dan een artikel van Mr. J. A. Eigeman.

Naar ons geldend recht, meent de schrijver, zijn vereenigingen wettig bestaande lichamen, zoolang zij niet door den rechter verboden zijn. Maar mag men bij vereenigingen van ambtenaren en militairen spreken van een vakvereeniging in den eigenlijken zin? Die vraag is van belang, daar het vakvereenigingsrecht, zoo niet juridisch, dan toch maatschappelijk het recht van staking in zich sluit.

Er bestaat verschil van meening over de vraag wie ambtenaar is en wie niet. Volgens den schrijver is elkeen ambtenaar, die in hoedanigheid van vertegenwoordiger van het openbaar gezag, van beambte, van werkman, een voortdurende bediening uitoefent in den Staatsdienst en die een maandelijksche bezoldiging genieten of aanspraak heeft op vergoeding of eventueel pensioen.

Ten slotte houdt Mr. Eigeman zich dan bezig met den werkkring van de vereenigingen der ambtenaren en militairen.

NEDERLANDSCH ARCHIEVENBLAD

bevat in de 1ste aflevering van zijn 19den jaargang bijna uitsluitend verslagen en officieele mededeelingen van de „Vereeniging van Archivarissen in Nederland." Behalve eenige kleine bijdragen is ook nog een boekbespreking van R. Fruin opgenomen.

ELSEVIER'S GEÏLLUSTREERD MAANDSCHRIFT.

Wie zoo eens tegen St. Nicolaas in een uitstalling van een boekwinkel kijkt, vindt daar vast, onder de kinderboeken, die gezellige zwartjes-boeken van Nellie Bodenheim, de geestige teekenaarster van de silhouet-prentjes bij menig kinderboek.

Met veel liefde vertelt Aty Brunt nu in „*Elsevier's geïllustreerd Maandschrift*" van Oktober van het werk dezer artiste. Ter typeering van dien arbeid doet zij een serie zwarte plaatjes afdrukken uit: „Handjeplak", „Het regent, het zegent", „In Holland staat een huis" en uit het boek met Duitsche kinderrijmpjes: „Backe, Backe Kuchen." Maar ook kleurprentjes heeft mejuffrouw Bodenheim gemaakt, o.a. in „Raadsels", „Twaalf sprookjes en Rijmpjes". De kleurplaatjes echter stelt de schrijfster achter bij de silhouetjes. Deze laatste zijn stevig van bouw en scherp omlijnd, terwijl de kleurdingetjes een soort stompige ruwheid vertoonen. Toch zijn ook die prentjes zuiver en fijn doorvoeld.

De heer H. W. de Jong geeft een slot-artikel over: „De zeebeldengraven in de St. Laurenskerk te Rotterdam."

Het eten van champignons wordt nog door velen ontraden, ook omdat men meent, dat de voedingswaarde niet groot is. De heer Johs. Ruijs bestrijdt dit. Het eiwitgestalte wisselt van 17,24 pCt. tot 36,25 pCt. Het percentage der voedingszouten loopt bij gedroogde exemplaren van 6 tot 8,19 pCt.

Verder beschrijft de heer Ruijs een aantal minder bekende eetbare zwammen.

C. F. Gijsberti Hodenpijl vangt een artikelenreeks aan, waarin hij: „De Fransche Overheersching" zal behandelen.

Een vers-fragment: „Adonis" schonk Karel van de Woestijne. Korte novellen schreven Frederik Bloemink: „Toch Thuis"; Wally Moes: „Op hechten grondslag"; en Ellen de Clerq: „De Tijger".

WEEKBLAD VOOR INDIË.

In de nummers 19, 20, 21 en 22 trekt vooral een artikel van den hoofdredakteur, den heer M. van Geuns, over „Chineesche Oproerigheid" de aandacht. Het dagblad „Han Boem Sin Po", te Soerabaja verschijnend, gaf voor zijn Chineesche lezers een prent, waarvan hij dit zegt:

> De gevleugelde man, die een vlag met Chineesche karakters in de rechterhand houdt, kan moeilijk iemand anders zijn dan een zoon van het Rijk van het Midden. Den eenen voet zet hij zegevierend op de heup van een meneer, die erg onderdanig groet en blijkens zijn kleeding en gelaatstrekken een Westerling is; de andere voet rust hard op den nek van een man, in wien het niet moeilijk valt een Oosterling te herkennen.
>
> Onder het drietal wordt een primitieve kaart opgemerkt — de kaart van Nederlandsch-Indië, zeer ruw en verwrongen, maar onduidelijk niet geschetst.

De bedoeling van den teekenaar kan, volgens den heer Van Geuns, moeilijk misverstaan worden. De tekst neemt nog allen twijfel weg. In 't Chineesch staat er: „Een tyfoon (orkaan) zal onstuimig waaien. De stroomende wateren zullen woest in beweging zijn. De Chineesche litterati (geletterde voorgangers) zullen de aanvoerders zijn naar de toekomst van 't Chineesche volk."

In de vlag staat geschreven: „De komende tijden van de Han Boem Sin Po."

Na deze mededeeling vervolgt de heer Van Geuns:

> Het is dus een toekomstbeeld, dat ons hier wordt voorgehouden. Deze toekomst zal 'niet naderkomen; neen, stormen die de wateren zullen opzweepen, zullen eraan voorafgaan. Voor dat geweld van winden en wateren mag men zeker het geweld der wapenen lezen. Wanneer die wapenen zullen hebben overwonnen in het gebied dat door de kaart vrij duidelijk wordt aangegeven, zullen de mannen, die in China de moderne beweging leiden, komen en het werk voltooien. De inboorlingen van ons Indië zullen den voet van den veroveraar op den nek voelen en de tegenwoordige heerschers, de Nederlanders, zullen hem eerbiedig begroeten en ook den druk van zijn voet ondervinden.

Hier wordt een toekomstbeeld ontworpen, dat ons maar erg matig zal kunnen bevallen.

Er zullen er zijn die er om lachen. Wat beteekent de stem van China in het koor der volken? Welke kracht gaat er uit van de ongetelde millioenen, die van Peking uit heeten te worden geregeerd?

Het moet worden erkend: nog altijd maakt het groote Rijk zich meer belachelijk dan dat het imponeert. Maar het staat vast, dat de elementen van politieke macht ginds aanwezig zijn. Zij liggen er als 't ware opgehoopt. Als die onomvaambare menschenmassa kan worden in beweging gezet, gestuwd naar één doel, zal een enorme schok worden teweeggebracht. En nu heeft men te constateeren, dat de gist, die de massa doet rijzen, aanwezig is. Het verlangen naar een volksvertegenwoordiging, de reorganisatie van een deel van het leger, de vorming van een vloot, de inrichting van het onderwijs, de hervorming van het muntwezen zijn alle „teekenen der tijden", die aanstaande beroeringen voorspellen. Hierop dieper in te gaan, is niet noodig: ik wilde doen uitkomen, dat China zich te eeniger tijd in de wereldpolitiek zal doen gelden en dat, gevolgelijk, opruiende prenten als hiernaast gereproduceerd geenszins onschuldig zijn.

Andere artikelen van den hoofdredakteur dragen tot opschrif: „De Grammofoon in Indië" (hij vertelt hoe dit nieuwe instrument een gelukkige afwisseling kan brengen in 't eentoonige leven, dat sommige menschen in Indië moeten leiden) en „De Indische regeering en de gemeente Semarang" (in dit stuk schetst de schrijver den nood der arme Semarangers, waarmee men zoowaar meelij moet krijgen, teekent de choleraellende en wijst er dan op, dat de regeering zoo weinig doet, om de reddende hand te bieden). In een naschrift is de schrijver zoo gelukkig nog melding te kunnen maken van de aanvullingsbegrooting, waarop de Minister van Koloniën alsnog *f* 300.000 vraagt, ten behoeve van de waterleiding te Semarang. Hij juicht: „Ten slotte moet Z.E. bekeerd zijn!".

P. geeft een historische schets der Nederlandsche letterkunde; Felix vertelt in zijn rubriek „Lain doeloe, lain sekarang", hoe men van hieroglyphen tot de schrijfmachine is gekomen; J. J. Meyer vraagt de aandacht voor het boek van Edmond Doutlé „Magie et Religion dans l'Afrique du Nord," dat hij een belangrijk werk noemt, 't welk in de boekenkast van een toewan besar op een suikerfabriek, erfpachtsperceel, tabaksonderneming, niet mag ontbreken; V. d. M. laat de blikken naar Amerika dwalen en schrijft „Wat het groote stadsleven leert"; G. J. F. Biegman behandelt het boek van C. A. Ophuysen over Maleische spraakkunst; E. v. d. W. vertelt een en ander over een Indisch binnenhuisje; P. herdenkt den Hollandschen dichter P. A. de Genestet; Otto Knaap begint een serie „Hollanders te Parijs" en geeft bij eenige foto's bizonderheden over 't leven van den beeldhouwer J. H. de Vogel; W. Kappelman bespreekt de Zondagsrust-cirkulaires; en H. van Kol schrijft een eerste stuk van een artikel over Tripolitanië, wat hij 't land van den honger noemt.

De redaktie geeft ook nog het woord aan een Engelsch bestuursambtenaar. Ze drukt n.l. de redevoering af, die de goeverneur van Straits Settlements gehouden heeft tot opening der land- en tuinbouwschool aldaar. Ter inleiding wordt gezegd: „Deze redevoering ademt een geheel anderen geest; de planters op Malakka worden niet beschouwd als parasieten, maar als onmisbare faktoren voor de ontwikkeling van het land. Het bestuur gaat met hen hand in hand en helpt op allerlei wijzen zelfs met geld."

Voorts vindt men gewone rubrieken, zooals: Indische Penkrassen, Brieven van een Inlander en Muzikale „On-dits". In een der laatste bijdragen over muziek worden bizonderheden meegedeeld over den Beethoventempel.

De weekbladen zijn weer rijk aan ontspanningslektuur. We noemen een uit 't Duitsch bewerkt verhaal: „De hoogste liefde" van André Lichterberger, een roman van Jeanne Reyneke van Stuwe, getiteld „De mensch wikt....", „De Paupers" een roman uit de Indo-Europeesche samenleving door Victor Ido. Dit zijn alle vervolg-stukken. Hendrik Mulder geeft een losse schets, „Fragment" geheeten.

Eenige illustraties sieren den tekst, o.a. is een foto van den nieuwen legerkommandant Van Daalen opgenomen. Bijzonder-mooi zijn de foto's uit Sindanglaya en omstreken. Men krijgt bij 't beschouwen dezer platen een verheven indruk van 't vele natuurschoon.

HET HUIS (OUD EN NIEUW).

De Oktober-aflevering opent met een artikel van C. Keulers over de kerk te Nieuwstadt, een dorpje in het schilderachtige land langs de Maas.

Eenige mooie foto's doen den lezer 't schoone van dit kerkje zien. Hij krijgt er evenwel eerst een goeden kijk op bij 't lezen van dezen onderhoudend geschreven tekst.

Keulers eindigt zijn mededeelingen aldus: „De lezer bezoeke ter plaatse het merkwaardig monument. Men zal hem daar vriendelijk geleiden, verstandig inlichten; men zal hem bij 't afscheid nog iets toefluisteren van het monument dat nog geen „rijksmonument" is al ligt het in het rijk der Nederlanden, en een fijne, halfsmeekende glimlach zal u zeggen: „als gij er iets aan doen kunt, nietwaar, denk er dan 'ns om, bij gelegenheid."

Bij een mooie kollektie afbeeldingen geeft A. S. A. Flagment vervolgens interessante bizonderheden over zegelstempels in het Rijksarchief in Limburg.

Minstens even belangwekkend — al is 't natuurlijk weer op een geheel ander gebied — is het artikel van H. G. Dorhout over de St. Martini-

kerk te Bolsward. Getuige schrijvers beschouwingen en de mooie illustraties bevat ook deze kerk een schat van schoonheid en kunst! De kerk in dit zindelijk, oud-Friesch stadje werd in de 15e eeuw gebouwd, maar in latere eeuwen is er nog veel aan verfraaid. De preekstoel — een stuk van zeldzame schoonheid, ook al ontving de ontwerper, Gerber Wopkes, er slecht ƒ18 voor! — werd o.a. in 1662 geplaatst. Ook de koorbanken zijn juweeltjes van kunst. Het snijwerk is van den Fries Joh. Kinnema, die ook voor andere kerken gewerkt heeft en daarmee zijn naam vereeuwigde.

Behalve vele fraai gehouwen zerken en beelden vindt men in de kerk ook een borstbeeld van den beroemden letterkundige Gijsbert Japicx, vervaardigd van Carrarisch marmer op een piedestal van fijn graniet.

Ten slotte vermelden we uit deze aflevering nog eenige teekeningen met toelichting van het gebouw der Javasche Bank te Soerabaja.

NOSOKOMOS

bevat weer verschillende artikelen.

In No. 38 vervolgt A. G. v. Hulst zijn beschouwingen over de „Groene kruis jubileums-tentoonstelling en Congres".

„De acht-uurs werkdag" is het opschrift van een artikel van zuster J. C. van Lanschot Hubrecht in No. 39. Zij begint haar beschouwing aldus:

> Nog altijd is de werkdag voor verplegenden in ziekenhuizen en krankzinnigengestichten te lang; nog altijd hoort men klachten over moeheid, bloedarmoede, gezwollen voeten, platvoeten en de gevolgen van dien; nog altijd schijnen de autoriteiten niet te willen inzien, dat het evenzeer hun plicht is te zorgen voor de gezondheid van hun personeel als voor die van de zieken; nog altijd wordt voortgegaan onder de valsche leuze, dat de toewijding van een verplegende zich moet uiten in een eindeloos zwoegen en draven, die het lichaam uitputten en het zenuwgestel kapot maken.
>
> Ik noem dat een valsche leuze! Want men kan er zeker van zijn, dat een doodmoede, geïrriteerde verplegende, geen toewijding meer kan voelen, geen neiging kan hebben om iets meer voor de patiënten te doen, dan wat hoog noodig is, onwillekeurig een onvriendelijk antwoord zal geven op een herhaald verzoek van een „zoogenaamd lastig patiënt" of zich dikwijls Oost-Indisch doof houdt.

Vervolgens beschrijft zij hoe een werkdag van 10 uur en langer gerekend moet worden tot de ongunstige arbeidsvoorwaarden, die dringend verbetering behoeven. Daarna luidt haar konklusie:

> Een werkdag van acht uren kan niet anders dan gunstig op de behandeling der zieken en op den geheelen geest onder het corps verplegenden werken. Is deze eenmaal ingesteld, dan zullen de directies, in het besef, dat zij weer iets bijgedragen hebben tot verbetering der arbeidsvoorwaarden, het recht hebben groote toewijding, in de ware en mooie beteekenis van dat woord, te eischen. Want de liefde voor den naaste, de wensch tot helpen, die het uitgangspunt voor de keuze van het beroep van verplegen van zieken moet zijn, zal niet alleen — zooals nu reeds het geval is — allen aansporen tot het betrachten van wat plicht is, maar die plichtsbetrachting zal nog veel grooter en nauwkeuriger zijn, omdat men zich geheel en ten volle aan die plicht zal kunnen wijden zonder daarin verhinderd te worden door lichamelijke en geestelijke vermoeidheid.

Ook M. A. Leewis-Meyer komt op voor de belangen der verpleegsters. Zij betoogt, dat de zusters wel degelijk voor hun belangen mogen opkomen en roept ze toe: „Komt, zusters, slaat de handen ineen; beseft dat gij, evenals andere menschen, uw arbeid geeft in ruil voor uw loon en dat gij zelve te zorgen hebt, dat die waarden equivalent zijn."

Edith Balduin begint een artikel over: „De grenzen der verpleging", 't welk ze in n°. 40 vervolgt. Ze pleit vooral om te zorgen, dat goed-onderlegde en kundige verpleegsters de wereld ingezonden worden.

„De ziekenverpleging in dienst van den strijd tegen de ontucht en tegen de venerische ziekten," is de titel van eenige artikelen van Dr. D. Snoeck Henckemans. Deze worden nog vervolgd.

Uit het tijdschrift voor praktische verloskunde wordt in n°. 41 een artikel van Marie Verbrugge, over bezwaren tegen 't zoogen, overgenomen.

De weekbladen zijn voorts gevuld met verschillende losse stukjes en berichten.

THEOSOPHIA

opent met een door C. S. vertaald vervolg artikel van H. S. Olcott over „Oude Dagboekbladen"; dit hoofdstuk handelt over Silma en zijn bewoners.

Ook wordt een vervolg gegeven van een door C. S. vertaald artikel van C. W. Leadbeater uit den „Theophist", getiteld: „Achter den sluier des Tijds".

v. O. bewerkte weer een stuk van „De Wetenschap van den Vrede" van Bhagavan Das.

J. v. W. vertaalde uit het Adyar Bulletin een beschouwing over „Onnoodige bezorgdheid"; C. H. F. deed 't zelfde met een artikel van H. O. Wolfe-Murray over „Waanzin of godsdienstige Ervaring" uit den „Theosophist"; evenzoo Raimond van Marle, die een door mevrouw De Man—Ziarly voor de „Theosofische Vereeniging" te Parijs gehouden rede over de „Theosophische beweging in Rusland" bewerkte.

Het nummer bevat verder nog eenige oorspronkelijke bijdragen, korte stukjes, van C. J. de Haas over „De brieven van het Leven", van J. Hart Nibbrig—Moltzer over opvoeding, en van Ph. Metman, die een vertelling geeft uit het land van den dageraad.

Van Henri Borel is een in 1894 geschreven gedicht over Kwan Yin" opgenomen. Kwan Yin is de godin der genade.

EIGEN HAARD

geeft in de nummers van Oktober weer eenige pagina's aktueel geïllustreerd nieuws. De foto's van het bezoek der Belgische vorstelijke personen zijn vooral mooi. Interessant zijn ook de kiekjes van den vliegtocht over de Alpen, evenzoo die van onze Marine-manoeuvres.

In No. 39 begint H. Hadee een tooneelstuk in één bedrijf, getiteld: „Werkverschaffing", dat in twee volgende afleveringen vervolgd wordt.

Over „Naatje op den Dam" — in de dagen van 't bezoek van het Belgische koningspaar druk beschreven en besproken! — geeft J. A. Doesburg Lannooy verschillende historische bizonderheden. Hij eindigt zijn beschouwing aldus:

> Ziedaar de wordingsgeschiedenis van ons monument. Het werd geboren in dagen van hooggeplaaiende geestdrift. — thans kijkt men het óf niet, óf met een spottend oog aan.
> Hoe lang nog?
> Arme Naatje!

Jer°. de Vries vertelt iets over de schilderij „Pinken in Zee" van H. W. Mesdag.

De schrijver van de „Herinneringen van een Postambtenaar" geeft schetsjes van een menschenvriend en van een professor. Hij vertelt wel aardig en als alle postambtenaren zooveel afwisselende voorvallen meemaken, dan ... is 't ambtenaarsleven lang niet zoo eentonig, als men dit wel eens voorstelt.

Bij eenige mooie foto's van Jos. Raemaekers schrijft D. J. van der Ven dan een vervolg-artikel over „Zijpendal's Roem en Doornenburgs Reuzenstabbe".

Even aardig is 't schetsje van Batavus over Naaldwijk. Ook zijn pennevrucht (over de nummers 39 en 40 verdeeld) is door eenige mooie foto's geïllustreerd. Het Raadhuis te Naaldwijk blijkt veel interessants te bevatten, getuige o. a. de afbeelding van den antieken schouw in de raadkamer. Batavus eindigt met 't aanhalen van een gedicht van Claes Bruin, die aldus Naaldwijk's lof zong:

„O, schoone landstreek! o, gezonde, vette grond!
Hier groeit het welig ooft vanzelf ons in den mond;
Het Oosten roem' vrij op zijn geurige ananassen,
Het Westen op citroen en andere boomgewassen,
Wij roemen op de peer- en pruimvrucht met vermaak,
Op aalbes, rood en wit en zwart, wier zuivre smaak
De vreemdelingen zelfs tot eetlust kan bekoren!"

Een deel van de aflevering 40 wordt in beslag genomen door een rijk geïllustreerde schets van J. Adel over de: „Kwartjesmaand in Artis." Hij vertelt heel leuk over het bezoek aan Amsterdam's dierentuin.

Over Gresik en omstreken geeft J. E. Jasper verschillende mooie foto's en schrijft daarbij vele belangrijke mededeelingen en opmerkingen.

In n°. 41 geeft J. v. Anstruwe bij eenige afbeeldingen van schilderijen en een portret bizonderheden over het leven van den schilder A. M. Gorter. Hij schrijft o.a.: „Onder de jongere schilders behoort Gorter zeker tot degenen, die zich mogen verheugen in een reeds lang gevestigden naam, maar van wie tegelijk de overtuiging is gevestigd, dat zij het hoogtepunt van hun ontwikkelingsgang nog niet hebben bereikt."

D. L. vertelt in dit nummer een en ander over den Ooster speeltuin te Amsterdam. Aardige kiekjes doen zien, hoe de jeugd hier aangenaam en nuttig wordt beziggehouden.

„Blackie" is de titel van een novelle die Adr. Zoetmulder in n°. 42 begint. Bij vele afbeeldingen heeft Dr. J. A. Honing bizonderheden meegedeeld over een Python en een Battakvarkentje. Dr. J. Th. Mouton schrijft dan een artikel over kinderen aan boord van zeeschepen, en G. d. V. teekent bij eenige foto's een en ander aan over het leven op de booten van den Kon. Holl. Lloyd. Generaal Wüppermann geeft weer een vervolg van „Nederland voor 100 jaar". Onder de illustraties is ook een kiekje in de kamer van Lodewijk in 't Paviljoen te Haarlem.

DE BODE.

Dit orgaan van den „Bond van Nederlandsche Onderwijzers" bevat in de drie nummers die op onze schrijftafel liggen verschillende officieele stukken, o. a. adressen aan regeering en andere openbare besturen.

In no. 39 geeft J. du Burck te Zuid-Scharwoude een artikel over de „Van N. O. G. verontwaardiging te plattelande".

No. 40 bevat een artikel over: „Het keffertje uit het Katholieke Schoolblad", een beschouwing van Ph. v. d. Vos, waarin hij het N. O. G. aanvalt; een kritiek op de Rotterdamsche salarisregeling; en een kritiek op de bekende opmerking van Dr. Gunning. Bij dit laatste stuk merkt de redaktie aan 't slot op:

> Volgens den inspecteur wordt 't christelik onderwijs sedert de wet van 1889 niet meer alleen gediend uit ware levensovertuiging. En het aantal dergenen, die dus om bijoogmerken tot het christelik onderwijs zijn overgegaan, zou zo groot zijn, dat er bij de keuze van schoolhoofden rekening mee gehouden moest worden.
>
> Wij achten ons niet bevoegd tot een zelfstandig oordeel in dezen; 't wordt echter van zo gezaghebbende zijde medegedeeld, dat 't niet kan nalaten een diepen indruk te maken. 't Moet, dunkt ons, aan christelike zijde ontroering verwekken en voor ons wordt er een oogenblik een felle lichtstraal op het sectaire schoolwezen geworpen.
>
> En 't is, alsof we in een afgrond blikken:
> een onderwijs, dat de jeugd tot practiese onverdraagzaamheid opvoedt door zijn dogmaties, eenzijdig standpunt;
> een onderwijs, dat de natie verbrokkelt, dat 't

schoolwezen doet versnipperen, dat 't standenkarakter der school in alle opzichten tot een uiterste voert;

en daarbij....

een onderwijs, waarin niet het belang der school, maar gunst en bevoorrechting spreken bij benoemingen;

een onderwijs, ten slotte, waarvan betwijfeld wordt of zijn dienaren wel alle „uit beginsel" zich er aan wijden.

Voorwaar, wie bij dit alles nog wanhopen mocht aan de toekomst van 't openbare, neutrale onderwijs, moet toch wel zeer verblind... of bevooroordeeld zijn.

Het hoofdartikel van no. 41 handelt over het streven van den Bond en verdedigt dit tegenover verschillende beschuldigingen. „De onderwijzers kunnen niet anders — zoo wordt geschreven — het leven zelf, de feiten, dringen hen in die (door den Bond aangenomen) richting".

In dit nummer wordt dan ook nog de polemiek met het „Katholiek Schoolblad" voortgezet.

DE BOEKZAAL.

De Oktober-aflevering opent met het slotartikel van M. H. van Campen over Herman Robbers. Hij besluit zijn beschouwingen aldus:

„Laat mij niet scheiden van Robbers' heden, zonder iets van zijn toekomst te hebben gezegd, gelijk ik die zie: als hij nog rijkelijker dan tot nu, de smart zal hebben ingedronken, die onze droeve en ellendige maatschappij door onze hoogste vreugden mengt, als hij die zal hebben geuit, wellicht dikwijls nog, somber schoon, als in het voortreffelijke, jongste werk, dat hij schreef, dàn zal plots heel zacht en toch vreugdig-hel dat blijde en diepe mystieke levensbegrijpen zijner jeugd weerkomen en terwijl hij dan, niet minder innig en zwaar mèt de lijdenden zal lijden, en schoonheid te brengen in hun leven hem hoogste doel zal zijn, zal hij achter dat dagelijksch dáárheen-denken en streven, diep en voor zichalleen in zich-zelf wéten, dat alle smart slechts tijdelijke schijn is en de evolutie van het ras en het individu werkelijkheden zijn, die eens voor alle leed en alle pijn schadeloos zullen stellen; dat het leven één heerlijkheid en schoonheid is, geen onbegrepen en ons ommistende grauwte, maar een zonnige zekerheid, een eeuwig fêést van vreugde en geluk... Dat zal een mystieke schoonheid over zijn werk spreiden als eertijds...

Ik waag het dit alles te voorspellen met zulk een zekerheid, omdat vást staat voor mij, dat wie, zooals hij, verknocht was aan de liefde, haar zoo in al haar gedaanten heeft gekend, de hoogste hoogten ééns betreden kan. Want zou Zij te kort schieten den mensch te leiden, die Haar als hoogste vermogen heeft aanvaard... „De Liefde, die beweegt de Zon en de andere Sterren"? —"

Ook J. J. Jansen Schollmann, oud-hoofdonderwijzer aan de Strafgevangenis te Rotterdam, geeft een slotartikel van zijn serie over: „De bibliotheek in Strafgevangenissen van ons land". Uit zijn meedeelingen blijkt weer, dat een goede bibliotheek het leed der gevangenen kan verzachten. De schrijver ontving eens het volgende zeer sprekende briefje:

Aangezien ik a.s. Dinsdag dit Gesticht verlaat, maak ik van deze gelegenheid gebruik U mijn dank te betuigen voor de vele en goede lektuur, die U mij gedurende mijn hierzijn hebt verstrekt. Dikwijls was het gehalte van dien aard, dat ik een oogenblik de unheimische leegte, die mij omringde, kon vergeten. Ik dank U daarvoor zeer.

Deze gevangene had behalve andere lektuur menig boek uit de Wereldbibliotheek gelezen.

In een artikel over: „Vier eeuwen Nederlandsche boekdrukkunst" vertelt S. H. de Roos verschillende interessante bizonderheden over de Coster's kunst, ontleend aan het bekende werk van W. P. van Stockum Jr., gepubliceerd ter gelegenheid van het Internationale Uitgeverscongres, onlangs te Amsterdam gehouden.

In de rubriek „Menschen en Boeken" worden dan nog vele lezenswaardige aanteekeningen gemaakt.

ONZE KUNST.

Jan Veth vervolgt in het September-nummer van „*Onze Kunst*" zijn „Rembrandtiana" en vertelt thans een en ander van het Scheepje van Fortuin, een etswerk van Neerland's grooten meester, gedateerd 1633. De ets verscheen voor 't eerst in 1634 in het boek van Elias Herckmans over: „Der Zeevaerthof". Veth zegt: Als wij haar (de ets) goed beschouwen, vinden wij in die drukke prent nog weer eens een bizonder sprekend en inderdaad te weinig gewaardeerd voorbeeld van die eigenzinnige kracht en die zeldzame oorspronkelijkheid, waarmee de onstuimige jonge kunstenaar zijn vrijmaking proklameerde van bindende voorschriften, en waarmee hij stoutweg nieuwe wegen betrad: ongekende wegen, langs welke eerst later, na eindeloos zoeken en na heldhaftigen kamp, de meer bezonnen meester tot rijper kunst van dieper roerselen kon geraken."

T. Landré geeft dan bij vele afbeeldingen een beschouwing over de Hollandsche nijverheidskunst op de Brusselsche tentoonstelling. Hij vertelt eerst in 't kort de historie van de kunstnijverheidsbeweging in Holland, omdat z. i. 't kennen daarvan noodig is voor een juist begrip en een juiste waardeering van wat thans wordt gemaakt.

Na deze beschouwing komt hij dan tot deze konklusie: „En zoo is er in Holland in de technische kunsten heel veel, dat nog wijst op zoeken natuurlijk, veel ook, dat blijk geeft van dwalen en verkeerd begrijpen, maar ook is er reeds, en ja ook dat mag wel genoemd worden, iets, dat een voorspelling is van een nieuwe kunst."

In de Oktober-aflevering werkt de schrijver deze konklusie dan nader uit en geeft hij ver-

schillende opmerkingen over de inzendingen op de Brusselsche tentoonstelling ten beste. Er is z. i. zóóveel en zoo belangrijke Hollandsche nijverheidskunst te Brussel geëxposeerd, dat een uitvoerige kritiek te uitgebreid zou worden; daarom heeft hij meer een algemeen praatje gehouden.

Hij heeft intusschen heel wat op- en aanmerkingen gemaakt, omdat hij weet, te doen te hebben met Hollandsche kunstenaars, wien een zeer hooge maatstaf mag worden aangelegd. Maar niettegenstaande dat al, moet hij tenslotte toch tot de slotsom komen, dat de kollektieve inzending der Hollandsche kunstnijveren een uiting is, waarop we alle vreemdelingen met trots mogen wijzen.

Landré maakt ook een opmerking over 't Hollandsche paviljoen. „Immers ieder heeft het recht aan te nemen, zegt hij, dat het Hollandsche gebouw, zooals 't daar staat, een duidelijk beeld geeft van de bouwkunst, zooals die thans in Holland is." Dat het gebouw daaraan beantwoordt, ontkent hij. „Wat deed nu Holland?, zoo vraagt hij verder. Het zette een gebouw uit de 17e eeuw. O zeker, dat was een roemvol tijdperk voor ons land, maar we hebben toch waarlijk al te lang op dien ouden roem geteerd. En... wij zijn bezig, ja waarlijk!, een nieuwen roem te maken en te vestigen. Daarom had het gebouw van Holland op de Brusselsche tentoonstelling behooren een blijk te geven van die bezigheid, daarvan had het gebouw een beeld moeten zijn van — het zoeken, soit! — van het streven, dat ook in Holland thans gaande is."

Naast eenige reprodukties van schilderijen geeft Dr. Hans Jantzen vervolgens een artikel over de ruimte in de Hollandsche zeeschildering. Bij deze voorbeelden toont hij de ontwikkeling van het ruimte-begrip bij onze schilders aan.

VEGETARISCHE BODE.

Algemeen heerscht het begrip, dat bewoners van koude klimaten noodzakelijk vleesch en dierlijk vet moeten gebruiken om hun lichaamswarmte en kracht te behouden. De Engelsche zeekapitein Walter Carey had echter in 1901 gelegenheid in China een vegetarische bevolking waar te nemen, in een klimaat, dat des zomers zeer warm, maar des winters de koude der Poolstreken vertoont.

In en om Nioe-Tsjwang trof de kapitein een krachtig menschenras aan, dat van boonen en rijst leefde. Die menschen trekken in den winter, wanneer het van 10 tot 50 graden vriest, duizend kilometer ver weg, om in Nioe-Tsjang hun landbouwprodukten te verkoopen. Het moeten wel buitengewoon geharde menschen zijn, die de ontberingen van zulk een langen tocht kunnen verdragen, merkt kapitein Carey op, wiens artikel uit de „Herald G A." vertaald is in het September-nummer van de „*Vegetarische Bode*".

In de rubriek „Onderlinge Gedachtenwisseling" komen berichten voor over: Bestrijding van het Tabakgebruik, vegetarische restaurants, eieren niet noodzakelijk, vegetarische schoenen, Clubo Internacia Vegetaria, en in de rubriek: „Uit Brieven": Vegetarische restaurants te Chicago; adressen van vegetarische restaurants in Amerika; de weg naar gezondheid, en resultaat van vruchten-dieet.

De Oktober-aflevering bevat een drietal opstellen, nl. „Ademhaling en ademhalingsoefeningen. I. Hoe de ademhaling tot stand komt", door K. Kuiper; „De internationale Unie van Esperantisten-vegetariërs", door M. Terwey—Van Rees, en een overdrukje uit „Haarlem's Dagblad" van een artikel van den arts G. A. Ootmar over „Vervalschte levensmiddelen".

De redaktie geeft een korte beschouwing over de jaarvergadering te Rotterdam. In de „Onderlinge Gedachtenwisseling" heeft K. Kuiper het over „Een praatje en een voorstel"; Lodewijk van Meerop richt „Een woord aan ouders en opvoeders"; J. W. Wegkamp somt „Anti-rooklectuur" op; en A. M. heeft het over: „Sunny Home."

HET TOEKOMSTIG LEVEN.

Behalve verschillende korte stukjes vindt men in No. 19 van dit aan de studie van het Spiritisme en aanverwante verschijnselen gewijd tijdschrift, een „In Memoriam" over Frank Podmore en Prof. William James.

In No. 20 wordt een „In Memoriam" gewijd aan E. Dawson Rogers. Overgenomen is uit de „Hollandsche Lelie" een artikel van J. v. Rees—v. Nauta Lemke" over „Uit eigen Ervaring".

J. S. Göbel schrijft ten slotte over een séance in Den Haag, die hem niet bevredigd heeft.

DE NATUUR.

Over de „Rolegge" worden in de aflevering van 15 Oktober door D. J. v. d. Ven eenige mededeelingen gedaan. 't Is een instrument om de bovenste korst of schil van den grond om te rollen of te eggen.

Naast eenige kiekjes vertelt A. M. van Driel vervolgens een en ander over de superfosfaatfabriek te Amsterdam.

Dr. C. L. v. d. Broek vervolgt zijn serie-artikel over „den bouw van het Heelal." Nu behandelt hij het ontstaan en het verdrijven van wereldbollen.

Hoe de Eskimo zijn huis bouwt, wordt door Dr. Z. P. Bouman op duidelijke wijze uiteengezet.

J. J. Hif geeft aan, hoe men gedroogde planten moet bewaren.

De oppervlaktespanning bij vloeistoffen wordt door G. L. Lorentz besproken.

Over onze brandstoffen zal wat verteld worden door D. Stavorinus. Nu geeft hij eerst bizonderheden over de cokes.

Vervolg-artikelen zijn opgenomen over de re-

produktie-techniek door A. Slingervoet Ramondt, en over de suikerfabricage door D. Bieselaar.

Dr. A. J. Snijders beschrijft ten slotte eenige eenvoudige proeven.

DE GIDS.

„Wat zal de toekomst voor ons ras opleveren?" Met deze vraag houdt Professor S. R. Steinmetz zich bezig in „*De Gids*" van Oktober.

Prof. Steinmetz wijst o. a. op de schade aan het ras aangericht doordat het priester- en kloosterleven gedurende veel eeuwen de erfelijkheidsmassa van de geestelijk-hoogsten en emotioneel fijnsten uitschakelden. De monogamie werkt z. i. ook al niet voordeelig.

Het moderne leven geeft echter ook automatisch werkende waarborgen voor de eugenese. Door het Neo-malthusianisme worden alleen kinderen geboren die begeerd worden, en de verwijdering uit de maatschappij van dronkaards en misdadigers bevrijdt ons van hun nageslacht.

Uit dit alles valt z. i. af te leiden, dat het meer menschelijk is het „ras" lief te hebben, dan de levende enkelen.

Johanna W. A. Naber schrijft dan over „Het Feminisme in zijnen modernen vorm."

De schrijfster beschouwt dit vraagstuk van algemeen-christelijk standpunt.

Het moderne hedendaagsche feminisme eischt h. i. niet de gelijkheid met den man, doch de erkenning der vrouw als mensch. Die erkenning is het eerst geschiedt door Christus.

Die erkenning viel de vrouw ook ten deel in de eerste Christengemeenten en in de kloosters der Katholieken. De denkbeelden der Renaissance en der Hervorming werden mede door vrouwen verbreid.

Verder herinnert zij aan den invloed van Juliana van Stolberg, Louise de Coligny en Maria van Engeland op de geschiedenis van ons land en van de Nassausche prinsessen in den vreemde.

Aan het einde der 19de eeuw stond Nederland met Scandinavië vooraan wat den voortgang der vrouwenbeweging betrof. Thans kan dit h. i. niet meer gezegd worden, daar Finland en Australië ons overvleugeld hebben. Maar toch, meent zij, zal ook in ons land de overwinning niet uitblijven.

In een artikel over: „Arme dienaren van den Staat" houdt de heer J. J. Bekaar vervolgens een pleidooi voor ruimere Rijksbijdragen in de Gemeentelijke lasten. Overal in Europa ontwikkelt zich het stelsel décentralisatie van bestuur naast centralisatie van de finantiën, waardoor de Staat dus een steeds grooter wordend deel der algemeene, ook der gemeentelijke uitgaven draagt.

Nederland gaat ook dien kant uit, maar zeer langzaam.

Voor Lager Onderwijs betaalde de Staat sedert 1878 dertig procent en sinds 1907 vier-en-veertig procent. In 1907 werd bijgedragen voor armwezen en politie....17 procent.

Engeland en Pruisen betalen meer dan dubbel zooveel aan hun gemeenten als Nederland.

Voor sociale wetten wachten ons nog vele uitgaven, maar op het Departement van Financiën zijn nog wel eenige „vergeten hoofdstukken" te vinden.

De heer Bekaar becijfert dan, dat de volgende bedragen in te vorderen zijn: belasting op waardevermeerdering van onroerend goed: anderhalf millioen; de ongesplitste inkomstenbelasting: een half millioen, en uit iets hoogere progressen op deze belasting is nog wel een millioen te vinden; belasting op de goederen in de doode hand: een half millioen; Beursbelasting: drie-en-een half millioen; bedrijfsbelasting voor den landbouw: een half millioen; verhooging der opcenten op de vermogensbelasting tot 50: drie millioen; matige progressie in de belasting op de Naamlooze Vennootschappen: een half millioen.

Naar aanleiding van het pas verschenen werk van den heer A. van Gennep, getiteld: „La formation des Légendes", schrijft vervolgens de heer G. Busken Huet een beschouwing over: „Legenden en Legendenvorming". De heer J. E. Jasper betreurt het, dat op de Münchener tentoonstelling van Mohammedaansche kunst Nederlandsch-Indië slechts vertegenwoordigd was door één kris van het eiland Bali!

Coen Hissink stond een schets af, getiteld: „Overwinning", nl. van een blind gewordene op zichzelf en op het leven, waaraan hij, troosteloos geworden, een einde wilde maken.

Verzen zonden Hélène Swarth, P. N. van Eijck en Wilhelm Loeb.

TEEKENEN DES TIJDS.

In het tweemaandelijksch tijdschrift „*Teekenen des Tijds*" (aflevering 5) schrijft de heer A. Rutgers van der Loeff Az. de „Kroniek".

Hij verdedigt daarin de aanstelling van een Marine-predikant, hoewel die benoeming op onkerkrechterlijke manier geschiedde. Hij bepleit ook de wenschelijkheid, om *moderne* Marine-predikanten aan te stellen, hetgeen de Regeering niet zal weigeren, naar door haar verklaard is.

Op het eind zijner Kroniek verdedigt de heer Van der Loeff dan de bizondere school in vrijzinnig-christelijken geest tegenover een godsdienstige openbare school.

In dit nummer is ook nog afgedrukt een redevoering over „Allard Pierson, zijn verhouding tot Godsdienst, Wijsbegeerte en Kunst" voorgedragen door den heer J. J. Meyer op de vergadering van moderne predikanten in de drie Noordelijke provinciën, 12 September l.l. gehouden te Leeuwarden.

Dr. Schim van der Loeff wijdt ten slotte eenige bladzijden aan het „Internationale Congres voor Vrijzinnig Christendom en Ontwikkeling van den Godsdienst" te Berlijn.

DE AARDE EN HAAR VOLKEN

staat weer veel plaatsruimte af aan een rijk en bizonder fraai geïllustreerd artikel over Sven Hedin in Thibet. De lotgevallen van dezen koenen ontdekkingsreiziger worden onderhoudend beschreven. In 't slot-artikel wordt Svent Hedin sprekend ingevoerd en zijn hem de volgende woorden in den mond gelegd: „Mijn droom is werkelijkheid geworden. Het heeft 28 maanden geduurd. Ontwend aan de beschaving, had ik een gevoel of ik mij in een vreemde wereld bewoog. Maar de warmte van vriendschap deed dien indruk verdwijnen en met een dankbaar gevoel zag ik terug op een strijd, waarin ik al mijn energie had ten beste gelegd".

Andere illustraties en beschrijvingen in dit tijdschrift zijn gewijd aan den Ritten, aan Bozen en Toblach, en aan Datia in Voor-Indië.

HET SCHOOLBLAD

geeft in twee nummers als hoofdartikel de rede van Prof. Dr. H. Brugmans: „Over de 18de eeuw in Nederland", uitgesproken op de 65ste algemeene vergadering van het N. O. G.

S. geeft dan een nabetrachting over deze vergadering.

Een eerste stuk is opgenomen van een artikel over: „Het eerst noodige", een woord van A. Feberwee aan alle onderwijzers in Nederland. In de inleiding wordt o. a. gezegd:

> Collega's!
>
> De toestand van het onderwijs is niet opwekkend: de voor ons volk zoo noodige algemeene volksschool wordt steeds verder gesplitst, de zorg voor onderwijs en onderwijzers blijft zeer onvoldoende, een overgroot deel van het volk moet zich met de allergeringste eischen van ontwikkeling tevreden stellen, de verwarring in de organisatie van het onderwijs, in de opleiding en bevordering der onderwijzers, de anarchie en oppervlakkigheid in de paedagogische vakkennis ook blijkende uit de vakliteratuur, de toenemende lusteloosheid, ja afkeer, naast steeds klemmender reactie bij vele voormalige vrienden van de openbare school, dit alles kan door ieder worden waargenomen.
>
> De onderwijzers, de eersten, zoo niet de eenigen die verbetering moeten aanbrengen, bieden den belangstellenden beschouwer een ergerlijke aanblik: een heftige, bittere geest, haat en onoprechtheid, rumoerige revolutionaire uitingen, bemoeiingen met de aan hun vak meest heterogene onderwerpen, geweld-en-list-taktiek in hun organisatieverhoudingen, wijzen op de werking van krachten, onderwijs en onderwijzer nadeelig.
>
> Collega's, 't is u stellig onmogelijk wanneer gij u in dezen toestand indenkt, gij, die door zoovele banden zijt gebonden aan het volk, waarin we werken en leven, dat ons het beste toevertrouwt, wat het bezit, zijn kinderen, het is u stellig onmogelijk onverschillig te blijven. Gij zijt dit dan ook niet, gij jongeren vooral meent in school en daarbuiten uw krachten te geven voor het volk, voor zijn kinderen, voor uw collega's en toch ... is de toestand hierboven niet juist geschetst, is dus uw werk, uw ijver nutteloos, ja zelfs schadelijk?
>
> Ja Collega's, zooals de plant kwijnt ondanks al haar voedingsactiviteit, indien ze wordt uitgezogen door een woekerplant, zoo is het, dat uw goede bedoelingen en uw werkzame vlijt worden geëxploiteerd door die woekerplant in onze vakvereeniging, welke heet sociaal-democratische tactiek. Misschien zullen de tegenwoordige leiders van de B. van N. O., welke Bond er naar schijnt te streven met de vroegere niet veel meer dan den naam en formeel program gemeen te hebben met klinkende verontwaardiging deze bewering laster noemen, en dit blijven doen, zoolang ze niet van de geheele overwinning in deze vereeniging zeker zijn.

VRAGEN DES TIJDS.

Het grootste deel der plaatsruimte in de Oktober-aflevering van dit maandschrift is in beslag genomen door Dr. D. Bos, die naar aanleiding van het Ineenschakelingsrapport een beschouwing over Onderwijshervorming geeft. Hij begint met de opmerking, dat dit lang verwachte rapport „eindelijk" verschenen is. Het vraagstuk der opvoeding en opleiding van ons volk is z. i. daarmede in zijn vollen omvang aan de orde gesteld. Gelukkig! Eindelijk kan er nu eens sprake zijn van het *onderwijsvraagstuk*, dat voor de toekomst van ons volk van zoo overwegende beteekenis is. Eindelijk zal men ook eens over wat anders hebben te denken en te spreken dan over de vraag, wie de scholen zal oprichten en onderhouden en of ook verschillende volksgroepen geldelijken steun zullen kunnen ontvangen, wanneer zij naar hun eigen opvoedkundige inzichten scholen willen organiseeren met inachtneming van de waarborgen, die voor de deugdelijkheid van het onderwijs moeten worden gesteld.

„Mogen toch al degenen, — zoo zegt hij — die hun belangstelling schenken aan de groote zaak van het onderwijs en de volksontwikkeling, thans de groote vragen, tot welke ook het verslag der Ineenschakelingskommissie aanleiding geeft, bestudeeren en deelnemen aan den strijd der meeningen, die voor den verderen groei van ons onderwijs onmisbaar is. Die strijd is niet te vermijden en kan zeker niet in weinige weken een einde nemen."

Na deze inleiding geeft Dr. Bos dan de strekking van het rapport weer en maakt reeds verschillende opmerkingen. In een volgend artikel hoopt hij voor den belangrijken nieuwen bouw, waarvan de materialen in het rapport aanwezig zijn, de belangstelling te vragen, die de beschouwingen der kommissie, waarvan voor een niet gering deel van ons volksonderwijs veel nut is te verwachten, zoo ten volle verdienen.

Over de „Economie der Dessa" wordt vervolgens door J. J. Bekaar geschreven. Hij geeft bi-

zonderheden uit de interessante verslagen der „Mindere-Welvaart-Commissie"; daarna merkt hij o.a. op, dat een deel dier verslagen niet bemoedigend is; zij vertoonen een beweging in de Javaansche maatschappij naar proletariseering der groote massa, een beweging die onaangenaam veel lijkt op onze Westersche toestanden, maar die tevens in Oostersche geheimzinnigheid is gehuld.

Er blijkt z.i., dat, ondanks de schat van gegevens, in deze verslagen uitgespreid, we nog lang niet genoeg weten; en ook dit blijkt met zekerheid, dat er nog veel voor ons te doen is.

De publikatie van deze verslagen, met al hun onaangename waarheden, soms vrij kras uitgesproken, was, naar hij meent een goed begin. Het moet verbazing wekken, en het stemt eigenlijk niet hoopvol, dat ze zoo weinig besproken worden. Ze schijnen haast, als meer moeizaam vergaarde nuttige gegevens over Indië, onder het stof der archieven begraven te zullen worden.

Hoe het zij, een begin is nu door de regeering gemaakt. „Aan werk ontbreekt het niet!" — aldus besluit de heer Bekaar dan.

De laatste bijdrage in dit nummer is van J. B. Meerkerk, die over „Historie en Kunst" schrijft en 't vooral heeft over den „Max Havelaar" van Multatuli. Bij komt tot de volgende konklusie:

> De *Max Havelaar* is voor Dekker in zekere zin het allerdwaaste boek geweest, dat hij ooit heeft kunnen schrijven. En wel hierom: een man als Dekker toen-al was, moet bij de massa niet willen doorgaan voor een deugdheld in maatschappelike zin; het heele zo-tje dat hem toejuichte, moest hij juist daarom een zo-tje noemen en verachten. Of hij een ridderlik braaf man was, gaat ons nu niet aan, maar zeker kon hij het niet zijn in de zin der duizenden op wie hij zich beriep.
>
> Bovendien kon hij op zijn vingers natellen, dat men de zaak te eniger tijd onderzoeken zou. Om de kunst geeft de massa niet zooveel, zelfs zou ze het Evangelie niet achten, als ze geloven kon dat Jezus' leven en sterven maar een verdicht verhaal zou zijn. Men zou dus, door zijn kunst, die kunst als waarheid en werkelikheid nemen. Dit heeft men ook gedaan, en de ontnuchtering zou niet uitblijven.
>
> Inderdaad: het is niet mogelik iemand behoorlik hulde te bewijzen, zoolang men daarvoor de waarheid verdraaien of verbloemen moet. En men moet wel uiterst naïef zijn, of erger, indien men de *Max Havelaar* durft invoeren als leerboek op de H. B. S.

TIJDSCHRIFT VOOR WIJSBEGEERTE.

„Het bouwen beteekent de praktische uiting van het denken als ruimtebepaling" — aldus vangt Dr. A. Pet een artikel „Over Bouwkunst" aan in het „*Tijdschrift voor Wijsbegeerte*" van September. Zij is z. i. in aanleg een bij uitnemendheid nuchtere kunst en raakt veel minder dan de beeldende kunsten de bewegingen van het geestelijk leven.

> De Idee die zich in de kunst van het bouwen ontwikkelt, — zoo lezen we — openbaart in de dialectiek harer gedachten als momenten: het punt, de lijn, het vlak en het lichaam. De historicus, die het over de bouwkunst heeft en zich zuiver bij de kategorie houdt, zal bemerken, dat de accenten van zijn verhaal vallen op die momenten. Met dien verstande, dat het punt, als zijnde de negatie van het ruimtelijk gedachte, door hem verwaarloosd kan worden, dat de lijn hier de practische beteekenis krijgt van stut, balk of rib, het vlak van muur, zoldering of gewelf, het lichaam van bouwkundig geheel.
>
> Zoo zal zijn gedachte in werkelijkheid de gedachte van de Werkelijkheid zijn, in bedoelde kategorie. Wat tot dusver den schrijvers over het onderwerp onoplosbaar raadselachtig toescheen, zal blijken in de rede te liggen.

Dr. H. W. Ph. E. van den Bergh van Eysinga besluit dan zijn beschouwing over: „Hegel en Verdi". Hij betoogt, dat een filosofie, die zich aan Hegel (en aan Spencer) vastknoopt, niet zoo konservatief behoeft te zijn als zij onder de macht van het Leidsche collegium logicum is geworden. Integendeel, in den geest dezer wijsbegeerte ligt z. i. een ferment voor de toekomst. De schrijver eindigt dan aldus: „De optredende kultuur, welke wij verwachten en medemaken, vindt in een dus gelouterd denken, meer dan in een eenzijdig Marxisme, den vorm van bewustheid, die hij voor alles noodig heeft."

Over „Kant en Schiller" geeft vervolgens Julius de Boer het derde en slot-artikel.

Verder is dit nummer gevuld met een weerlegging door Dr. J. D. Bierens de Haan van een kritiek van den heer K. J. Pen op: „De weg tot het inzicht", en een artikel ter bepaling van „Het sociologisch begrip van den invloed", door H. van Treslong.

EUROPA.

Veel proza en één gedicht bevat „*Europa*" van Oktober. Het gedicht is van Marie Metz-Koning en heet: „Eenzaamheid".

„Droomertje" door Coen Hissink, handelt over een onreëel aangelegden jongen, die onder dienst komt en wiens droomsfeer telkens in botsing komt met de soldaten-ruwheid in de kazerne.

Dirk Coster bedacht eenige „Marginalia", levenswoorden en gedachten over kunst en kunstenaars.

In de Methuen-uitgaaf van Oscar Wilde's werken komen eenige dramatische fragmenten voor, onder den titel: „La Sainte Courtisane".

Deze fragmenten — het oorspronkelijke stuk is verloren geraakt — doen denken aan „Salome". Chr. van Balen Jr. vertaalt nu deze fragmenten.

H. 't Sas geeft vervolgens in „Eenzame" een schetsje van het leed van een colporteur, die met socialistische litteratuur vent bij een aardewerkfabriek en door tegenstanders mishandeld wordt.

Ary Delen vertaalt wederom een stuk van Jean Viollis' roman: „Harteken", en Cora Werteland vervolgt: „Droom", een liefdesverhaal van Hedwig en Jhr. Van Limburg.

DE NIEUWE TIJD.

De internationale sociaal-demokratische Congressen hebben allen de internationale arbeidsbeweging voortgestuurd in de richting van de werkelijk revolutionnaire politiek, zegt de heer W. van Ravesteijn Jr. in een karakteristiek over: „Kopenhagen en Maagdenburg" in het Oktobernummer van „*De Nieuwe Tijd*". Het Congres te Kopenhagen echter is z. i. een stap achteruit geweest in dit opzicht, o.a. hierdoor, dat men zich uitsprak voor de burgerlijke utopiën, om door verplichte scheidsgerechten de geschillen tusschen de Staten uit den weg te ruimen en om de maritieme uitgaven te beperken.

Het Congres te Maagdenburg was z.i. belangrijk voor de Duitsche sociaal-demokratie, daar het Revisionisme er werd veroordeeld en het kiesrechtdebat dit resultaat had, dat verklaard werd, dat de Duitsche arbeidersklasse zich gereed te maken heeft voor den onvermijdelijk komenden scherperen strijd, afgezien van den uitslag der Rijksdagverkiezingen.

Henriette Roland Holst levert dan een kritiek op een drietal werken, die tot de „Philosophische literatuur" behooren. In dit stuk — het wordt vervolgd — bespreekt zij Ernst Untermann's beschouwingen over de filosofie van Dietzgen in „Die logischen Mangel der engeren Maxismus".

Untermann erkent, dat in de maatschappelijke dialektiek van Marx de werelddialektiek van Dietzgen in kiem aanwezig is, maar niet is uitgewerkt. Daarmee gaat de schrijfster akkoord, maar niet met het standpunt, dat de maatschappij- en werelddialektiek naast elkander staan, doch door een diepe kloof gescheiden.

Untermann's kritiek op het „nauwere" Marxisme is samen te vatten hierin, dat hij dit Marxisme verwijt: gebrek aan konsekwentie en alzijdige dialektiek in de opvatting der absolute relatieve samenhangen. En tengevolge daarvan: gebrek aan logika en klaarheid, terugvallen in metafysische denkgewoonten en denkfouten.

A. Klinkenberg schrijft dan over „Evolutie in de Personeeltoestanden van het Staatsbedrijf: „Posterijen en Telegrafie", waarin hij het afkeurt, dat de kommiezen in de personeels-formatie worden geïsoleerd en hun funkties vervormd worden in half of heel sinecures voor de gefortuneerde burgerij, dat de naar hen opklimmende kleinburgerij wordt afgestooten en van de kommiezen wordt gemaakt een bolwerk tegen het proletariaat.

W. A. Bonger beëindigt vervolgens zijn psychologische en sociologische opmerkingen over „Marxisme en Revisionisme". In Holland is het socialisme z. i. minder radikaal en meer reformistisch getint dan in Duitschland, omdat hier te lande het ekonomisch leven minder ontwikkeld en de tegenstelling tusschen kapitaal en arbeid minder groot is.

Het industrie-kapitaal speelt hier, volgens hem, een kleinere rol dan in Duitschland. Bovendien is het politieke leven er hooger ontwikkeld en is de vrijheid van beweging voor de arbeiders hier grooter. Tot de radikalen behooren, volgens den schrijver, de arbeiders van een bepaalde gevoelsnuanceering (de gevoelsmenschen) en een groot deel der intellektueelen, die door aard van positie en verhoudingen (ook door karakteraanleg) aan de zijde der Marxistische oppositie staan.

Overigens verdedigt de schrijver de Kamerfraktie tegen de aanvallen der S. D. P.'ers en spreekt het vertrouwen uit, dat de verhouding tusschen de socialistische wetenschap en de arbeiders verbeteren zal. Sinds het Congres te Leeuwarden zijn z. i. daarvan al eenige symptomen te merken.

GROOT-NEDERLAND.

Louis Couperus schreef voor de Oktober-aflevering van dit tijdschrift twee verhalen, n.l.: „De Ring en de Prins" en „De Oude Trofimé," vertelsels zooals hij ook de lezers van het „Vaderland" aanbiedt.

De redaktie van „*Groot-Nederland*" is er in geslaagd den heer Fabricius te bewegen zijn tooneelspel: „De Rechte Lijn" in haar tijdschrift te doen opnemen.

In dit nummer vindt men nu het eerste der drie bedrijven afgedrukt.

Een roman van „Bina," een Vlaamsche boerendeern, geeft vervolgens Virginie Loveling. Dit is een „ware geschiedenis," schrijft de novelliste, doch een liefdesroman is het: een eenigszins afwijkend gegeven, bij het gewone type vergeleken: Bina, die van Theodaat houdt, verstoot hem, nadat hij haar in beschonken toestand geweld aandoet. En zij volhardt daarin, ondanks haar moeder-worden haar als een verworpene in de ouderlijke woning maakt.

Jan Walch dichtte een vers: „Maart,", en P. N. van Eyck een heele reeks.

DE LEVENDE NATUUR.

In No. 11 geeft E. Heimans een schets met foto's over Spelt. „Van Spelt — zoo schrijft hij — hoort ge zelden of nooit spreken; de naam is wel bekend bij de natuurvrienden door flora's en lectuur; maar gezien, behalve dan op een plaatje, is de spelt maar door weinigen; en dan nog meest in het buitenland.

„Toch kan men ook nog binnen onze grenzen speltvelden aantreffen, en het zou mij niet verwonderen, indien menig bezoeker van Zuid-Limburg bij het voorbijwandelen van een korenveld dikwijls luid of bij zich zelf de opmerking heeft gemaakt: „wat is dat een rare tarwe!" Want

zoo heb ik zelf al vaak bij een tarwe-veld gedacht, vóór ik begreep, dat het spelt moest zijn.

„Inderdaad, spelt lijkt veel op tarwe, het is trouwens een tarwe-soort; maar een soort die bijna evenveel van gewone tarwe verschilt, als gebaarde tarwe van rogge. Wie dan ook maar eenmaal een spelt-aar goed bekeken heeft, zal zich niet licht meer vergissen".

Zoo vertelt Heimans dan verder over deze plant.

Over „Neerlands-Thüringen" vertelt D. J. van der Ven nog een en ander in aansluiting op artikelen in vorige afleveringen. L. Dorsman Czn. geeft dan een vervolg van zijn studie: „Over truffels en nog Wat".

De belangrijkste bijdrage uit No. 12 is een artikel met foto's van Jac. P. Thysse over het „Leuvenumsche Bosch". Hij begint aldus:

> Voor ons is het Leuvenumsche bosch het Veluwebosch bij uitnemendheid. Het strekt zich uit aan beide oevers van de Hierdensche beek, de „hoofdbeek" van de Hooge Veluwe, die zijn oorsprong heeft in het gentianen-moeras bij het Uddeler meer. Het is zevenhonderd hektaren groot en bevat boomgroei van allerlei soort: eigenlijk is het niet één bosch, maar een aaneenschakeling van vele bosschen, schaduwrijk woud van beuken en eiken, dicht bemost naaldbosch, luchtig berkenstruweel, en ook spichtige nieuwe dennenplantages, waar de roode boschbes nog maar nauwelijks zijn eerste voorposten heeft gevestigd. Jaren lang is het met de grootst mogelijke liefde en zorg beheerd, er is altijd gekapt met groote soberheid en met eerbied voor natuurschoon en dierenleven. En boven alles: het bosch is altijd vrij geweest, zoodat ieder natuurvriend er ongestoord kon genieten van de rijke woudpracht, die er zich zoo rustig heeft kunnen ontwikkelen.
>
> En nu kwam eenige maanden geleden het bericht, dat ook het Leuvenumsche bosch zou vallen. Het werd te koop aangeboden en 't was te voorzien, dat de groote hoeveelheid zwaar geboomte de kooplust der houthandelaren zou gaande maken. Het gevolg zou zijn, dat dit het lot van den Wildenborch ons prachtigste bosch zou treffen; het zou veranderd worden in een kaal veld met boomstompen en al de merkwaardige planten, die daar op den ouden boschgrond tot ontwikkeling zijn gekomen, zouden uit die streek van ons land voor eeuwen verdwijnen.
>
> Het is daarom te loven, dat de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten krachtige pogingen in 't werk stelt, om het bedreigd bosch zelf aan te koopen en zoo voor ons volk het voortbestaan te verzekeren van een uitgestrekt oud woudcomplex.

Hij beveelt 't steunen van deze poging tot behoud van het bosch warm aan.

Deze aflevering wordt dan verder gevuld met het eerste deel van een artikel van Dr. P. Tesch over een geologische wandeling; eenige bizonderheden over een mossen-bastaard, meegedeeld door J. Heimans; en een artikeltje van Dr. Calkoen over zeeëgels.

LUX.

Een groot aantal fraaie reprodukties naar foto's sieren No. 19 van het foto-tijdschrift „*Lux*". Voorts vermeldt de inhoud een kunstbijlage van P. J. van Emmerik: „De Montelbaanstoren" te Amsterdam."

De heer C. van Andel behandelt „Het Intérieur" en geeft daarin een menigte wenken voor de lichtverhoudingen in de vertrekken, schikking van de voorwerpen en den belichtingstijd.

Hij merkt o.a. op, dat er wel personen in de kamer enz. aanwezig mogen zijn, maar deze mogen geen hoofdzaak worden en alleen dienen ter stoffeering van het intérieur.

In de rubriek „Op den Uitkijk" verzamelde Dr. J. E. Rombouts ditmaal artikelen over: „Versterken van Broomzilver-afdrukken"; „Conserveeren van bloemen, die tot model moeten dienen"; „Zeer gevoelige gaslichtpapieren"; „Over physische ontwikkeling met Galluszuur"; en over „Fotografeeren op hout".

In „Van alles en nog Wat" wordt dan een methode besproken, om belichte platen eerst te fixeeren en dan te ontwikkelen, 't geen het voordeel heeft, dat men maar twee minuten in de donkere kamer behoeft te verblijven en de ontwikkeling in het daglicht kan doen geschieden.

NEDERLAND.

Het tijdschrift „*Nederland*" begint zijn Oktoberaflevering met een „Idylle op de Hei" van Fokko Bos, een verhaal in briefvorm van een Amsterdamsch student, die in een heidorpje de opgraafsels van Saksische nederzettingen gaat bestudeeren voor zijn dissertatie. Het opgraven van pijlspitsen en gebroken urnen blijkt niet het belangwekkendste in het dorpje, maar wel Fenna, het lieve dochtertje van zijn hospes. In zijn brieven beschrijft Albert nu, hoe zijn liefde voor het mooie boerenkind hem weer naar Amsterdam terugdrijft, omdat hij inziet, dat een huwelijk hem ongelukkig zal maken, overtuigd als hij is, dat Fenna met het klimmen der jaren verboerschen zal, zooals haar moeder en haar vriendinnen.

„Catotje" is een schets van een schrijfster, die zich Adri teekent. Catotje is een meisje uit een gezin, dat zich nauwelijks op zijn levensplan kan houden. Wanneer er weer een kindje komen zal, tegen den wil van de ouders, wordt in Catotje het moederlijk instinkt wakker en wil zij zich weiden aan het kleine wezentje, dat weinig liefde zal ontvangen. Maar broertje sterft al na eenige dagen. Haar teederheid voor het kindje en haar smart bij het sterven, leveren de stof voor deze vertelling.

G. Rink schreef nog een schetsje: „In het donker", en H. Phil. Kelder een: „Uit Barend Vola's geschiften".

Verzen noteerden we van Ant. van der Stok, Joost Tack Jr. en S. G. Reddingius—Van Harlingen.

DE INDISCHE GIDS.

Het Oktober-nummer van „*De Indische Gids*" levert deze maand weinig op voor een uitvoerig reviewen.

Mr. J. W. Ramaer repliceert op een artikel van het oud-Kamerlid Mr. C. Th. van Deventer, in „De Vragen des Tijds", naar aanleiding van Mr. Ramaer's artikel in de „Indische Mercuur" over hetgeen het Tweede-Kamerlid Duijs te berde bracht over de verhuur van gronden aan de Java-suiker-industrie. De schrijver komt er in tot de konklusie, dat een geleidelijke opheffing van de achterlijke bevolking op Java te verkiezen is boven die door dwangmaatregelen der Regeering.

De heer J. H. H. van de Water heeft het vervolgens over: „De définitieve toewijzing bij Aanbestedingen". Het snellere verkeer onzer dagen, meent hij, maakt definitieve toewijzing als middel tot bespoediging onnoodig. Gewenschter acht hij het alle toewijzingen „voorloopig" te doen geschieden „onder nadere goedkeuring", als de Departementschef niet zelf aanbesteedt.

Afgedrukt wordt dan het zesde stuk van: „De uitkomsten van het Welvaart-Onderzoek op Java".

En de rubriek „Varia" bevat artikelen over: „Hervorming van het grondbezit in Britsch-Indie"; „Hoe de Franschen in Tonkin kwamen" (slot); en „Overeenkomsten met Inlandsche vorsten in den Oostindischen Archipel".

VRAGEN VAN DEN DAG.

Er wordt in den laatsten tijd veel geschreven over de „evenredigheidsstelsels" bij de verkiezingen.

In de „*Vragen van den Dag*" van Oktober treffen we nu een artikel over dit onderwerp aan, van de hand van den heer I. I. Visscher. Hierin geeft hij een kritisch overzicht van de verschillende stelsels.

Van de groep der stelsels, die beoogen de vertegenwoordiging der minderheden, behandelt de schrijver de „vote cumulatif" en de „vote limité".

Wanneer er zes leden van den Raad gekozen moeten worden, brengt thans een kiezer zes stemmen uit. Bij de „vote cumulatif" is dit ook het geval, maar kan de kiezer zijn zes stemmen uitbrengen op één of meer kandidaten. Stelt een partij, die over één zesde van stemmen beschikken kan nu één kandidaat en brengen de partijgenooten hun zes stemmen allen uit op dien eenen kandidaat, dan wordt deze dus gekozen. Bij de „vote limité" mogen de partijen slechts een aantal kandidaten stellen overeenkomstig haar kracht.

Deze stelsels zijn in eenige Noord-Amerikaansche Staten in zwang; maar er zijn betere. Deze behooren tot de groep: „Evenredigheidsstelsels".

De grondgedachten van deze stelsels zijn aangegeven door Hare en door Roget.

De heer Visscher ontwikkelt daarna in het kort een eigen stelsel, waarbij hij voorstelt om geen personen, maar de geheele lijst te doen stemmen. Wie met de vooraf ingeleverde kandidatenlijsten niet kan meegaan, dient een eigen lijst in.

De heer B. A. Kwast behandelt dan eenige onderdeelen van het „Chineezen-vraagstuk".

Hij beschrijft, hoe China wakker wordt en zich gaat verzetten tegen de Westersche indringers. Het koelievraagstuk aanstippend, geeft hij aan, hoe in Canada, Australië en Zuid-Afrika de emigratie der Chineezen wordt tegengewerkt en hoe de Chineesche regeering thans begint op te treden, om haar onderdanen in den vreemde — óók in Oost-Indië — te beschermen.

De heer J. Brandt vertaalde een deel van een vlugschrift over: „Die Sterne und der Raum" van Paul Harzer. De schrijver gaat na, of het mogelijk is van een „eindige" ruimte te spreken. En zijn slotsom luidt: „Terwijl op onze aarde de mannen der wetenschap, ingewijd in een meetkunde, die slechts een bizonder geval is uit een reeks van andere vormen, tot heden nog slechts over de *mogelijkheid* eener eindige ruimte spreken, is voor wezens, in andere zonnestelsels en met hoogere intellektueele gaven bedeeld, die mogelijkheid misschien reeds lang een wetenschappelijke waarheid geworden.

„Een diervorm is nooit stabiel, doch onderworpen aan de evolutie-wet. Bij de huisdieren hebben de omvormingen sneller plaats.

De heer G. van Haren bespreekt dan een aantal wijzigingen in het organisme van huisdieren in een artikel over de „Veranderingen van het dier-organisme onder den invloed der domesticatie", o.a. de wijzigingen, die plaatsgrijpen in de bevedering en beharing, de huidskleur, horens en kammen, de beenderen, de schedel, de extremiteiten, het spier- en zenuwstelsel, het voortplantingssysteem en de lactatie-periode."

Verder bevat deze aflevering nog artikelen over: „Woord-blindheid" en „Het Oriënteeringsvermogen van dieren op hun onbekende plaatsen", welk opstel men in de rubriek „Belangrijke Onderwerpen" gereviewd vindt.

In de „Van-Maand-tot-Maand"-rubriek zijn de volgende onderwerpen behandeld: „Over hessenwegen en hessenwagens"; „Electrische hoogovens"; „Snelheid van het brievenvervoer in het einde der 16de eeuw"; „Noorwegens waterkrachten in dienst der stikstof-industrie"; „Het bemestingsvraagstuk voor den tropischen landbouw;" en „De Oermensch aan de Zuidpool".

DE KATHOLIEK.

Dit maandschrift bevat in zijn Oktobernummer het eerste stuk van een artikel van J. J. Zoetmulder over het evenredig kiesrecht, een onderwerp, dat in verband met de aanstaande Grondwetsherziening wel belangstelling wekt.

In de inleiding geeft de schrijver verschillende

beschouwingen over 't vraagstuk van het evenredig kiesrecht. Daarbij merkt hij o.a. het volgende op:

> Uiteraard rijst de vraag:
> Is het mogelijk, zonder ingrijpende veranderingen in de bestaande toestanden op electoraal gebied teweeg te brengen, het bestaande meerderheidstelsel te vervangen door een zuiver evenredig kiesstelsel?
> Wel stellig kan dat, en zeer gereedelijk zelfs, *want aan Nederland komt*, boven alle andere natiën, *de eer en het voorrecht toe* in het bezit te zijn van een kiesdistrictsindeeling (de enkelvoudige), welke alléén en uitsluitend de juiste basis is gebleken om de wiskundig-juiste oplossing van het vraagstuk der Evenredige Vertegenwoordiging mogelijk te maken, naar welker oplossing door honderden, zoowel in het buitenland als hier te lande, *sedert ruim 40 jaren tevergeefs is gezocht*, omdat men die oplossing zocht op de basis van het geheele Rijk één kiesdistrict (stelsel „Hare") of op de basis van meervoudige districten (b.v. de ingevoerde stelsels in Zwitserland en België). Het is echter nog niet mogen gelukken het proefondervindelijk bewijs te leveren, dat op een dier twee genoemde grondslagen de wiskundig-juiste oplossing mogelijk is; een en ander is uitvoerig en afdoende aangetoond in een door mij uitgegeven brochure, getiteld: *De oplossing van het vraagstuk der Evenredige Vertegenwoordiging in Nederland*, waarin is vervat een stelsel van evenredige verkiezingen gebaseerd op 100 enkelvoudige kiesdistricten, zooals die thans in ons land bestaan. Bij eventueele invoering van het stelsel *behoeft er niet de minste verandering gebracht te worden* in de bestaande toestanden op electoraal gebied, daar alle handelingen, noodig voor de invoering er van, zijn geconcentreerd in het Departement van Binnenlandsche Zaken, en tenbewijze, dat het de wiskundig-juiste oplossing geeft, is het toegepast op den uitslag der Kamerverkiezingen van 1901 hier te lande.

Blijkbaar is 't de bedoeling van den schrijver in een volgend artikel meer een principieele bespreking van het vraagstuk te geven.

B. R. F. van Vlijmen geeft dan een eerste stuk van een studie over: „Neerlands Volksgeest". Hij schrijft o. m.:

> „Wanneer wij in 't bijzonder het oog vestigen op de Nederlandsche gewesten, meenen wij te mogen constateeren, dat de volksgeest, hoewel vrijheidlievend in hooge mate, toch steeds eene neiging heeft getoond tot het beperkt eenhoofdig gezag. In de Middeleeuwen zag het volk met symphatie het eenhoofdig gezag van graven en hertogen, omdat het vaak bij die vorsten bescherming vond tegen onrechtvaardigheid, heerschzucht en tyrannie der edelen.
> „Toch werd het gezag der vorsten allengs beperkt ten gevolge van de beden, die tot het volk werden gericht, en die het volk gereede aanleiding boden om voorrechten en keuren van den landsheer af te troggelen."

Na deze algemeene opmerking gaat de heer Van Vlijmen dan de historie na. Daarmee is hij in dit nummer nog niet gereed gekomen, zoodat zijn eindoordeel dan ook nog niet bekend is.

„Over den strijd in de Katholieke nieuwere Duitsche literatuur", luidt 't opschrift van een studie van den heer H. J. A. Garrels. Ook dit opstel wordt in een volgende aflevering vervolgd.

In de rubriek: „Over Bijbel en Bijbelkunde" vindt men opstellen van Dr. Th. Oppenraay over: „De bevindingen der letterkundige critiek met betrekking tot het boek Judith"; van P. G. Groenen over: „Het eerste jaar van het pauselijk Bijbelinstituut te Rome"; en van J. van den Dries over: „J. M. Heer's Evangelium Gatianum" en over „literatuur".

Fr. D. de Kok begint dan „Franciscaansche studiën" en behandelt „L'Apostolato de S. Francesco" van Fr. B. Sderci da Gaiolo en „Les idées de S. François sur la pauvreté" van d'Alengon.

Een drietal verzen zijn opgenomen, nml.: „Avondgang" van Dr. Felix Rutten; „Gedicht" en „Heer, 'k voel Uw hand...." van Constant Eeckels.

Ook bevat dit tijdschrift weer eenige uitvoerige boekbeoordeelingen.

HET BOEK VAN DE MAAND

„DE GILDEN", door Prof. Dr. P. J. BLOK. *)

Nu onder den invloed en den druk van zeer gekompliceerde, internationale omstandigheden verschillende maatschappelijke standen een moeilijke periode schijnen door te maken en naar uitredding zoeken: — een groot deel der arbeiders zich wendt naar de coöperatie, en de Middenstand — vooral het Roomsche deel er van — uitredding meent te zullen vinden door een terugkeer naar het Gildenwezen van vroeger eeuwen, kan 't zijn nut hebben, wat dit laatste deel betreft, eens te zien wat een geleerd en gestudeerd man als de Leidsche hoogleeraar Dr. P. J. Blok over de Gilden zegt.

Wat zij waren.

In de eerste plaats — zoo schrijft hij — waren de Middeleeuwsche gilden in onze steden vereenigingen van *industrieelen* aard, die ten doel hadden de bevordering der *stoffelijke* belangen harer leden, waarmede dan kerkelijke feestvieringen en plechtigheden verbonden plachten te zijn in overeenstemming met het sterk kerkelijk karakter der Middeleeuwsche instellingen in het algemeen.

Wat dit laatste betreft, ieder gild werd geacht onder de bizondere hoede te staan van een of meer heiligen, die om de een of andere reden met het betrokken ambacht iets te maken hadden; te hunner eer had het gild, liefst in de hoofdkerk, hetzij voor zich alleen, hetzij samen met verwante gilden, een altaar, waarboven het heiligenbeeld in kleurig beschilderd hout of de afbeelding van den heilige op een min of meer kunstvolle schilderij was bevestigd; soms had het gild zelfs een geheele kapel ingericht, waar de heilige dagelijks en het meest op zijn feestdag, den feestdag van het gild, werd vereerd onder medewerking en leiding van een geestelijke, soms zelfs van een eigen kapellaan; deze verleende ook zijn diensten bij de begrafenis van den gildebroeder, door zijne medebroeders ter aarde besteld, bij diens huwelijk, bij den doop van diens kind.

Maar hoofddoel der vereeniging was de zorg voor de gemeenschappelijke belangen van stoffelijken aard. Daartoe was een reeks van bepalingen ingesteld, „keuren" „ordinantiën" (ordonnantiën), „statuten" genoemd, waarin de inrichting van het gild, de rechten en plichten der gildebroeders benevens hun wijze van werken dikwijls tot in de kleinste bizonderheden geregeld waren. Die gildekeuren waren in den aanvang, gelijk met vele Middeleeuwsche wetsbepalingen het geval is geweest, waarschijnlijk slechts mondeling overgeleverd, maar werden sedert de 14de eeuw meer en meer in geschreven vorm vastgelegd en hetzij in de gewone algemeene stadskeurboeken, hetzij in afzonderlijke gildekeurboeken of keurrollen opgeteekend, van welke vele tot ons gekomen zijn.

Met de handhaving dier bepalingen, de leiding der bijeenkomsten, het beheer der geldmiddelen en het toezicht op de verdere gildebeambten waren hetzij door de stadsregeering benoemde, hetzij door het gild zelf aangewezen personen belast, twee, drie, vier in getal, die den naam droegen van „oudermannen", „oldermans", „dekens", „hoofdmannen" van het gild. Onder hen stonden, b.v. bij sommige Utrechtsche gilden, busmeesters voor het geldelijk beheer en steeds een bezoldigd gildebode, de laatste belast met kennisgeving, oproeping, dagvaarding, inning van boeten enz. Waar, zooals te Utrecht en Groningen, de gilden groote beteekenis, zelfstandigheid en zelfs staatkundige rechten bezaten, had men nog andere beambten in het gild. Bij de meer onder controle der stadsregeeringen geplaatste en gehouden Hollandsche gilden was de inrichting vrij wat eenvoudiger. Daàr was geen sprake van bijeenkomsten van alle gilden in „gemeene morgensprake" zooals te Utrecht op het Janskerkhof geschiedde, wanneer staatkundige belangen het schenen te bevorderen of de benoeming van oudermannen moest plaats hebben; daàr niet dan bij hooge uitzondering „sameningen" van het gild zelf ter bespreking van bedrijfsbelangen.

*) Uitgave der Hollandia-drukkerij te Baarn.

In één gildeverband waren dikwijls verschillende bedrijven verbonden; men noemde zulke gilde te Utrecht „vergaderde" gilden. Regel was daarbij, dat verwante of oorspronkelijk verwante bedrijven werden bijeengevoegd.

Boven de andere gildebroeders onderscheidden zich de eigenlijke kooplieden, de groothandelaars, die tengevolge van hun rijkdom overal een bizondere positie innamen en vanouds tot de regeerende kringen behoorden. Hun beteekenis voor het stadsleven was buitengewoon groot, ja door sommigen wordt de opkomst der steden aan hen toegeschreven, vooral in verband hiermede, dat zij reeds in sommige oude Duitsche steden een algemeen koopliedengild hadden gevormd, waaraan voor het vroege stadsleven en zijn ontwikkeling veel te danken was geweest. Men vond ze in lateren tijd in verschillende gilden vertegenwoordigd; in sommige waren zij uit den aard der zaak in zoo grooten getale en zoo aanzienlijk, dat het gansche gild daardoor zich boven andere in aanzien verhief. Zoo de lakenkoopers te Utrecht, Dordrecht, Leiden en elders, de wegens het gewoonlijk over den ganschen omtrek uitgestrekte stedelijke brouwrecht talrijke en vermogende brouwers te Groningen, die eveneens in veel bier fabriceerende en bier naar elders uitvoerende steden als Delft en Haarlem een belangrijke rol speelden; de koornkoopers waren in bijna iedere stad van gewicht wegens hun aanzienlijken handel in een der voornaamste levensmiddelen, de wijnkoopers te Dordrecht, enz.

Bijna ieder gildebroeder was in mindere of meerdere mate tevens kleinhandelaar in zijn fabrikaat, al waren sommige uitsluitend vervaardigers van hun artikel of wel bepaalden zij zich tot het koopen en verkoopen daarvan. Wie een artikel alleen voor eigen gebruik maakte, behoefde niet tot een gild te behooren, maar wie iets maakte om het te verkoopen of wie zijn bestaan vond in koop en verkoop moest in den regel in een gild worden opgenomen. In den regel, want er waren ambachten, die men kon uitoefenen zonder tot een gild te behooren; maar er is van stad tot stad groot verschil bij het aanwijzen dier ambachten, blijkbaar in verband met plaatselijke omstandigheden gelijk dat in de zoo weinig eenvormige middeleeuwsche steden op allerlei gebied voorkomt.

Alle gilden hadden dit gemeen, dat men in hun verband drie soorten van personen ontmoet: meesters, knapen en leerlingen.

DE RANGEN IN HET GILD.

Wie een ambacht wilde uitoefenen, moest als leerling, als leerjongen beginnen. De leertijd, omstreeks het 12de jaar aangevangen, was gewoonlijk twee, soms drie jaren, een enkele maal slechts één jaar en werd in den regel doorgebracht ten huize van een en denzelfden meester en in diens kost. Aan den meester werd een zekere leerlingsom betaald. Daarvoor leerde de jongen, die bij zijn intrede ook aan het gild een kleine som moest betalen en geen loon kreeg, het vak en bewees den meester en diens echtgenoot ondershands allerlei diensten, welk laatste wel niet altijd tot zijn genoegen of zelfs tot zijn voordeel zal gestrekt hebben. Liep hij weg, dan mocht niemand hem weder aannemen; werd hij op zijn verzoek vrijwillig door zijn baas ontslagen, dan betaalde hij een som aan het gild. Hij was dus vrijwel aan zijn baas gebonden, ook omdat deze hem na afloop van den leertijd den „leerbrief", een getuigschrift, had te verstrekken.

Dan was hij „gezel" of „knaap" en kon zich bij een meester verhuren tegen een bepaald salaris, hetwelk bij schriftelijk of mondeling kontrakt werd vastgesteld; handelde gezel of meester tegen de gesloten overeenkomst, dan kon de afwijking voor het gildebestuur of zelfs voor de „morgenspraak" gebracht worden en met boete worden bestraft. Ook de gezel was voor den tijd van het huurkontrakt aan den meester verbonden. Had hij eenigen tijd — in verschillende plaatsen en voor verschillende ambachten wisselt de voorgeschreven termijn af — als gildebroeder gewerkt, dan kon hij zelf „meester" worden. Hij kon dit in de meeste steden echter niet worden zonder een „gilde"- of „meesterproef," soms nauwkeurig omschreven, te hebben afgelegd ten overstaan van een paar daartoe door het gild aangewezen „proefmeesters" of van het gildebestuur zelf. Niemand kon lid worden van het gild, hetzij als leerling, hetzij als gezel, hetzij als meester, als hij niet een zekere vaste of binnen bepaalde grenzen aangewezen som als inkomgeld had betaald en als gezel of meester de „gilderol" of het „gildeboek" waarin de gildekleuren stonden, met zijn naam onderteekend ten bewijze, dat hij zich aan de gildeplichten onderwierp Bij sommige gilden, zooals bij het wevers- en vollersgild te Leiden, gold nog de tegen ongewenschte elementen gerichte voorwaarde, dat de nieuwe gildebroeder, van buiten komende, moest bewijzen gewerkt te hebben in een stad, waarin een volgerechtigd gild bestond. De kinderen en weduwen van gildebroeders hadden zekere voorrechten ten opzichte van de intrede, bestaande in geheele of gedeeltelijke kwijtschelding van het inkomgeld.

De eenmaal aangenomen gildebroeder had deel aan de rechten en verplichtingen van het gild. De eersten hadden betrekking op eventueele staatkundige rechten, op voordeelen van het bedrijf, op deelneming aan de kerkelijke plechtigheden en feestelijke samenkomsten, op aandeel in de eigendommen van het gild. De laatsten bestonden in gehoorzaamheid aan stads- en gildebestuur, in deelneming aan de samenkomsten, in onderlingen bijstand bij ziekte en begrafenis, in betaling der gildelasten, in deelneming aan het

verplichte waken, brandblusschen aan het in stand houden van bepaalde deelen van stadswal en stadsgracht, in opkomen bij processies, bij krijgsgevaar enz. Bij dit alles had het gildebestuur de leiding en legde den in gebreke blijvenden de bepaald omschreven straffen op. Bij sommige gilden was het aantal gildebroeders aan een vast getal gebonden.

Behalve deze en dergelijke zaken werd in de gildekeuren allerlei gevonden wat betrekking had op de wijze en den tijd van werken, op eischen, waaraan het fabrikaat moest voldoen, op den prijs, waarvoor en de wijze waarop de grondstof of het artikel mocht worden ingekocht en het fabrikaat of het artikel mocht worden verkocht. Bij sommige gilden was een en ander tot in de kleinste bizonderheden vastgesteld onder scherp toezicht van het stadsbestuur of van door dit bestuur aangestelde bizondere ambtenaren. Bij andere schijnt meerdere, ofschoon in geen geval volkomen vrijheid van beweging te zijn gelaten, al heeft men in dit opzicht zeer zeker te denken aan oude overgeleverde gewoonten, die niet schriftelijk waren opgeteekend. Nachtarbeid, d. i. arbeid vóór het luiden van de dagklok en nà dat van de avondklok, was verboden. Op heilige dagen en hooge feestdagen was alle werk verboden, tenzij er bizondere omstandigheden aanwezig waren.

Zeer nauwkeurig waren in steden, welker voornaame bron van bestaan de lakennijverheid was, zooals Leiden, de voorwaarden voor het bedrijf aangegeven. Van den inkoop van de wol, waaruit het weefsel werd gemaakt, tot den verkoop van het gemaakte laken toe werden alle werkzaamheden van het bedrijf onder scherpe kontrôle gehouden. Geen wol kwam de stad binnen, die niet, wat herkomst, hoedanigheid en prijs betrof, door het stadsbestuur of zijn ambtenaren was onderzocht; de soort van werktuigen, die men gebruikte, het aantal draden voor schering en inslag aangewend, de vloeistof voor het verven gebezigd, alles stond onder toezicht en de „waerdeyns" van het gild hadden het recht om bij de werklieden in huis te vallen ten einde te zien, of er gehandeld werd overeenkomstig de gemaakte bepalingen. Was dan eenmaal het laken afgewerkt en goed bevonden, dan werd het met het officieele stadslood voorzien en daardoor tegenover den kooper gewaarmerkt als deugdelijk voor den verkoop; werd het ten slotte nog afgekeurd, dan volgde òf hernieuwing van een deel van den arbeid òf algeheele vernietiging van het fabrikaat.

Bij andere gilden bestonden dergelijke, hier strenge, daar minder strenge bepalingen betreffende het bedrijf, waardoor de deugdelijkheid van het fabrikaat werd gekontroleerd en gezorgd werd, dat het werk van den een dat van den ander niet al te zeer in de schaduw stelde. In dien geest waren ook bepalingen gemaakt, die de mededinging tusschen leden van hetzelfde gild of de onderlinge benadeeling van verschillende gilden moesten verhinderen of voor het minst aanzienlijk beperken. Zoo waren er voorschriften tegen het bezitten van meer dan één toonbank, tegen het belemmeren van eens anders uitstalling, tegen uitbreiding van het aantal knechts of meiden, dat aan bepaalde kleine getallen gebonden was, of van dat der gewoonlijk tot één of twee beperkte leerjongens, tegen het nemen van meer dan één vennoot, tegen het al te veel produceeren, tegen voorkoop vóór de vrije markt, waarop ieder zijn waar te koop kon bieden, tegen opkoopen van grondstof of van levensmiddelen, tegen onderhuring van knechts. Het loon dezer laatsten was in vele gevallen nauwkeurig bij keur bepaald, vooral bij de talrijke vollers- en weversgilden, van ouds rijk aan onrustige elementen.

Het Middeleeuwsche gildewezen was zoo, als het ware, een nauw keurslijf, waarin de arbeid door steeds meer en steeds strengere bepalingen werd geperst, opdat de mededinging niet te groot, de verdiensten van den een niet te aanzienlijk in vergelijking met die van den ander en de ongelijkheid van vermogen tusschen de beoefenaars van een zelfde ambacht niet te hinderlijk zou zijn en aan de andere zijde het bedrijf de noodige bescherming van wege de overheid, de wenschelijke kontrole betreffende de deugdelijkheid van het fabrikaat niet zou ontberen. Daarbij is te letten op het feit, dat de uitoefening van eigen nijverheid op het platteland door de steden krachtig werd tegengegaan ter bevordering daarvan in de stad en dat het aantal der volkomen vrije jaarmarkten zooveel mogelijk beperkt werd in het belang van de stedelijke gilden.

Zoo was het nog in het begin der 16de eeuw, voordat de veranderde verkeerstoestanden, de toenemende groothandel en de beteekenis van het grootkapitaal aan de geheele West-Europeesche maatschappij een ander aanzien gaven.

Het verval der Gilden.

De geschiedenis van het gildewezen in de 16de en 17de eeuw ten onzent is die van de langzame losmaking dezer knellende banden. In de 18de bestaan eigenlijk nog alleen de uiterlijke vormen, die op hunne beurt niet bestand blijken tegen den machtigen stoot der Revolutie. Op het voorbeeld van Frankrijk nam de Bataafsche Republiek in artikel 53 van de Constitutie van 1798 de bepaling op, dat „alle gilden, corporatiën of broederschappen van neringen, ambachten of fabrieken" zouden worden „vervallen verklaard". Het was de genadeslag voor een instelling, die zichzelf had overleefd, niet meer bestand als zij was gebleken tegen den aandrang van een maatschappelijken geest, die vrijheid van beweging verlangde voor den enkeling; een vrijheid van beweging zooals de handel zich reeds lang had weten te verschaf-

fen en die ook in de nijverheid feitelijk reeds lang de beperkende banden had uitgerekt, voordat deze voorgoed werden verbroken

In de 17de en 18de eeuw hebben wij dus ten opzichte van het gildewezen te doen met toenemend verzet tegen den Middeleeuwschen band, die handel, met name kleinhandel, en nijverheid omsloten hield, met aanhoudende en gewilde schending der Middeleeuwsche gildebepalingen; aan de andere zijde met pogingen om daaraan nog zooveel mogelijk de hand te houden ten einde aan het stadsbestuur eene gewenschte kontrole te verzekeren en de maatschappelijke gevolgen eener toenemend teugellooze vrijheid van arbeid en produktie te bestrijden in het belang der ekonomisch en verstandelijk zwakken tegenover de kapitaalkrachtigen en intellektueel zich verheffenden, om — zouden we thans zeggen — den strijd om het bestaan der zwakkeren en armeren tegenover de sterkeren en rijkeren eenigszins te verlichten. We hebben dus in dien tijd te doen met een langzaam maar zeker voortschrijdend maatschappelijk vernietigingsproces, welks voortgang nog werd tegengehouden door aan oude vormen en oude toestanden gehechte elementen, door hen ook, die er naar streefden om uit het verouderde en ten ondergang veroordeelde dat te redden, wat er goed in was, wat kon strekken om den zwakke, den arme te beschermen, om de deugdelijkheid van de voortbrengselen van den arbeid niet op te offeren aan de volkomen vrije mededinging van den nieuweren tijd.

Van staatkundigen invloed der gilden, van hunnen invloed op het stadsbestuur is onder de regentenheerschappij, die zich in de 17de en 18de eeuw ten onzent meer en meer bevestigde, behalve in Gelderland en Overijsel weinig anders sprake meer dan in tijden van ontevredenheid en oproer.

Voordeelen van het lidmaatschap.

Het gildelidmaatschap beschermde den gildebroeder zoowel tegen de mededinging van vreemdelingen, niet stad-genooten, als tegen de „onvrijen" of „beunhazen," de niet-poorters, die eenige nering of ambacht binnen de stad zelve trachtten uit te oefenen. Voor bijna ieder gild was wel de bepaling gemaakt, dat het betrokken ambacht alleen door poorters mocht worden uitgeoefend, maar niet alle gilden hadden het recht, dat het ambacht niet buiten het gild mocht worden uitgeoefend — „gildedwang" — al hebben verreweg de meeste gilden reeds oudtijds of op den duur dit recht wel weten te verwerven. Maar de beunhaas kwam al heel spoedig in strijd met de eene of andere gildekeur en werd dan bij betrapping bekeurd, hetzij door de overlieden, hetzij door de gildebroeders zelf, die in sommige gilden daartoe het recht hadden. Niettegenstaande de strenge bepalingen tegen hen kwamen echter, vooral in de grootere steden, steeds meer vreemdelingen en beunhazen met de gildebroeders mededingen en door goedkooper werk, zelfs ten dienste van gildebroeders zelf, werd deze mededinging zoo gevaarlijk, dat men in de 17de en 18de eeuw steeds scherper keuren tegen hen richtte, wat evenwel op den duur niet kon helpen, daar de goedkoopere werkkracht op den werkgever steeds een groote aantrekking oefende en de kooper in zijn eigen belang, tenminste naar hij meende, bij de beunhazen gaarne terecht kwam.

Die beunhazen en vreemdelingen waren het niet in de laatste plaats, die aan het gildewezen onherstelbare slagen toebrachten. De gildebroeders waren door de scherpe uit de Middeleeuwen dagteekende beperkende bepalingen aangaande de wijze, waarop zij hun fabrikaat hadden te maken of hunne nering hadden uit te oefenen, dikwijls tot in de kleinste bizonderheden gebonden aan bepaalde vormen en bepaalde werkwijzen, die het fabrikaat wel goed maar tevens ook hoog in prijs deden worden. Het toenemende verkeer, de toenemende vraag naar goedkoope, zij het dan minder deugdelijke waar, de toenemende mededinging van buitensteedsche en buitenlandsche produkten, konden op den duur die ouderwetsche beperkingen niet verdragen en talloos waren dan ook in de 17de eeuw de gevallen van beboeting van clandestien werkende gildebroeders, die de eigen gildekeuren ontdoken, van bekeuring van vreemdelingen en beunhazen, die als konkurrenten optraden. Zoo talrijk waren deze gevallen, dat de gildebestuurders ten slotte geen kans meer zagen om de verouderde bepalingen te handhaven, dat zij de oogen sloten voor overtredingen en alzoo op den duur het recht van bestaan van het gild loslieten, aangezien toch het gildeverband op die wijze steeds slapper werd.

Van groot belang in dit opzicht waren de uitzonderingsbepalingen, reeds in de 16de eeuw gemaakt ten voordeele van hierheen gekomen Vlaamsche emigranten, wier aantal en invloed op onze toestanden minstens geëvenaard werd door de evenzoo van de dwangbepalingen van het gildewezen ten minste tijdelijk vrijgestelde Fransche immigranten, de dikwijls talentvolle en met verfijnde industrieele inzichten en werktuigen vertrouwde „refugiés" van protestantsch geloof uit het industrieel bloeiende rijk van Lodewijk XIV van omstreeks 1680. Ook die uitzonderingsbepalingen toonden op zichzelf reeds aan, dat de eigenlijke kracht van het gildemonopolie gebroken was.

Maar behalve de mededinging van buiten het gild staande werklieden was er eene hoogst belangrijke zaak, die de handhaving der gildekeuren op den duur onmogelijk maakte: de algeheele ommekeer in het ekonomisch leven, in de wijze van werken van ambachtsman en handelaar. Het zeer eenvoudige stadsleven der Middeleeuwen had plaats gemaakt voor een meer en meer samen-

gesteld algemeen maatschappelijk bestaan. Het toenemende wereldverkeer had de voorwaarden van vraag en aanbod ten eenenmale gewijzigd; het was niet mogelijk meer de bewerking van, den handel in de grondstoffen van het fabrikaat te binden aan de oude vormen, te houden binnen de oude perken. De toenemende vrachtvaart, de aanvoeren der groote Oost- en Westindische compagnieën, het moderne geldverkeer hadden geheel andere ekonomische toestanden doen ontstaan, waarin voor het Middeleeuwsche gildeverband geen plaats meer was. De in de 17de eeuw snelgroeiende fabrieksnijverheid gaf in tal van ambachten wel niet dadelijk den doodsteek aan het bestaan der kleine meesters, die met een paar gezellen en een enkelen leerling werkten, maar deed toch het gansche karakter van den arbeid veranderen en maakte de handhaving der op de oude toestanden betrekking hebbende keuren zoo goed als onmogelijk. De groeiende maatschappij, losmaking eischend van de banden, die de persoonlijke vrijheid van beweging belemmerden, kon zich niet ontwikkelen met behoud van een warnet van bepalingen, die juist ten doel hadden die vrijheid van beweging zooveel mogelijk te beperken. Aan alle kanten barstte het keurslijf; de gildebesturen moesten wel toegeven aan den algemeenen aandrang, die uitzetting der gildekeuren, ruimte van beweging vroeg; de boetebepalingen, in den aanvang nog toegepast, verloren weldra alle gezag en daarmede alle beteekenis: een bepaling, die telkens en telkens weder ongestraft wordt overtreden, is ten doode opgeschreven. Lang voordat de gilden werden opgeheven, waren de Middeleeuwsche keuren op den arbeid reeds doode letters geworden; de gilden leefden nog voort als instellingen van armenzorg, door hunne armenbossen ten behoeve der gildebroeders. Maar als zoodanig hadden zij nog een taai leven en het heeft lang geduurd, eer de denkbeelden, die reeds de scherpziende Pieter de la Court in het midden der 17de eeuw ten onzent had uitgesproken, waar hij wees op den verderfelijken invloed der gilden, algemeen ingang hebben gevonden.

In Frankrijk begon

De Vrijheid van den Arbeid

in het midden der 18de eeuw onder invloed der nieuwe gedachten over persoonlijke en ekonomische vrijheid de stormloop tegen deze veste. De moderne ekonoom Turgot trachtte als Minister in 1776 haar met één slag te veroveren, toen hij koning Lodewijk XVI overhaalde de algeheele vrijheid van den arbeid te proklameeren. Ook ten onzent vond deze poging weerklank en onze Patriotten aarzelden niet onder de eischen, die aan de tot hervorming van verouderde toestanden nadrukkelijk aangemaande regeering gesteld werden, ook de opheffing der gilden als verouderde maatschappelijke instelling op te nemen. Wel mislukte Turgot's krachtige aanval ten deele door den tegenstand van het Parijsche Parlement en werden nog in hetzelfde jaar de gilden weder hersteld, maar hun getal werd alvast verminderd door samensmelting van allerlei ambachten en een aantal andere werden voortaan als „vrije handwerken" aangemerkt. Met de Revolutie was hier het einde der gilden ten slotte in 1791 gekomen.

De tweede Nationale vergadering van de Bataafsche Republiek besloot dan ook, nadat op vele plaatsen de wenschelijkheid der opheffing was betoogd, zonder veel diskussie tot afschaffing der gilden als „onbestaanbaar met het algemeen geluk" en in de eindelijk tot stand gebrachte Constitutie van 1798 werden bij het reeds genoemde art. 53 „alle gilden, korporatiën of broederschappen van neringen, ambachten of fabrieken" vervallen verklaard met vaststelling van het „regt" van „ieder Burger om zoodanige fabriek of trafiek op te richten of zoodanig eerlijk bedrijf aan te vangen als hij verkiezen zal", terwijl het Vertegenwoordigd Lichaam zou zorgen, dat „de goede ordre, het gemak en gerief der ingezetenen te dezen opzigte worden verzekerd". Maar nadat de aanneming dezer Constitutie op de bekende revolutionnaire wijze door den radikalen Vreede en de zijnen was doorgezet, gaf de nieuwe regeering, beducht voor storing van goede orde en gerief door plotselinge veranderingen en voor ontstemming der onder de kleine burgerij om allerlei redenen nog altijd niet losgelaten gilden, te dezen opzichte (25 Mei) een publikatie, waarbij „hangende de deliberatien over deze materie" voorloopig „alle placcaten en ondonnantiën" verklaard werden te zullen „blijven in volle kragt ende vigeur". Toen het kortstondige revolutionnaire bewind geëindigd was en gematigder elementen weder de bovenhand hielden, werd (5 Okt.) ook bevolen dat binnen acht dagen alle gilden enz. „met alle gevolgen en aankleven van dien" zouden worden ontbonden, dat „provisioneele commissarissen" de gelden, boeken en papieren „de gilden concerneerende" onder toezicht der gemeentebesturen van de gildebesturen zouden overnemen, maar de „placaaten, ordonnantiën en keuren" bleven toch nog van kracht „voor zoo verre zij hare betrekking hebben tot de goede politie ter vermijding van alle wanorde en tot voorkoming van alle schaden".

Deze laatste clausule gaf nog aanleiding tot tijdelijke handhaving hier en daar van den eisch aan ieder ambachtsman om een „proefwerk" te leveren, alvorens men tot de uitoefening van een bedrijf werd toegelaten; maar ook dit werd (28 Maart 1799), behalve voor chirurgijns, apothekers, vroedmeesters en vroedvrouwen, door het Uitvoerend Bewind verboden. Nog bleef echter hier en daar iets van het gildewezen in stand en staken nu en dan voorstanders ervan, beducht voor achteruitgang van fabrikaat en voor loslating van den werkman, het hoofd op, tot in den tijd der

inlijving bij Frankrijk zelfs, ja werden de gilden ten deele weder in het leven geroepen. Het werk der provisionneele commissarissen was daardoor allesbehalve gemakkelijk, ook daar menig gilde bestuur moeilijkheden maakte over de inleveringen van rekeningen, fondsen en bezittingen van allerlei aard. Tijdens Lodewijk Napoleon won ten deze de na de opheffing der gilden gevoelde behoefte aan een band tusschen de beoefenaars van hetzelfde ambacht zooveel veld, dat (30 Jan. 1808) een nieuwe wet op de neringen, ambachten en bedrijven werd ingevoerd, die de verplichte proefwerken verving door diploma's van bekwaamheid en de herziening der reglementen in het algemeen opdroeg aan de plaatselijke besturen, met handhaving van de afgeschafte gildebesturen en aandrang tot het zooveel mogelijk inrichten van armenkassen; lid dezer nieuwe gildecorporatiën, welker leden minstens 8 in getal moesten zijn, kon men worden op grond van een aanslag in het nieuw ingestelde patentrecht. Wel schafte na heel wat tegenstand de regeering van den keizerlijken machthebber Lebrun opnieuw de gilden plechtig af, maar te Amsterdam en elders bleef er onder voorwendsel van „langzame liquidatie" nog tot op het herstel der onafhankelijkheid vrij wat van bestaan in den vernieuwden vorm.

In de Grondwetscommissie van 1814 vestigde de heer Repelaer nog wel even „de aandagt der leden" op het stuk der „gildens, hetwelk bij de Grondwet niet is aangeroerd", maar het bleef erbij, want men wilde in overeenstemming met den president „zig vooral wagten nieuwe brandstoffen voor den dag te brengen" en zich liever niet steken in de ook toen reeds gevoelde bezwaren van de werkmanspolitiek. De kwestie scheen zoo voorgoed te zijn afgedaan, dat men het niet meer noodig achtte ze in de Grondwet aan te roeren, wat evenwel niet belette, dat in Jan. 1815 zelfs een wetsontwerp in den geest van de wet van 1808 werd ingediend, zonder eenig gevolg echter. De gilden herleefden niet weder, al duurde de afwikkeling hunner voormalige administratiën door de plaatselijke besturen dikwijls tot diep in de 19de eeuw.

Toch werd nog later, zelfs in onzen tijd, menigmaal de vraag overwogen, of het niet goed zou zijn iets van het gildewezen weder te doen herleven, namelijk een zeker verband van samenwerking tusschen de beoefenaars van hetzelfde ambacht, van dezelfde nering. Uit deze ernstig gevoelde behoefte ontstond eindelijk na vele jaren ook ten onzent de vakvereeniging naar Engelsch voorbeeld, die het goede en voor onzen tijd bruikbare beginsel van het gildewezen zocht te behouden zonder den nasleep van het verouderde, dat daaraan vastkleefde.

De moderne vakvereeniging is volgens Prof. Blok niet anders dan de herleving in modernen vorm van het oude gild en vertoont daarvan zelfs in toenemende mate het karakter, daardoor het bewijs leverend van de in den menschelijken aard liggende behoefte aan het beginsel, waarvan ook het Middeleeuwsche gild op zijn wijze de uiting was, het beginsel, dat er een natuurlijke band bestaat tusschen hen, die hetzelfde vak uitoefenen.